

László Szabolcsné (sz. Bessenyoí Elvira, Mándok, 1916)

Budapest, 2010. szeptember-november

Interjút készítette: Kádár Judit

Én már majdnem az egész családomat eltemettem, ami nem olyan egyszerű az ember életében. Úgy tudtam megoldani, hogy ne sírjak reggeltől estig, és ne ejtsek kétségbe mindenkit, aki körülöttem van, hogy együtt élek az én elvesztett családommal. Ők most is élnek – csak távolabb. Itt az idősotthonban annyi haláleset van – folyton halogatunk, hiszen azért jöttünk ide, hogy nyugodt helyen haljunk meg –, de amikor valaki azt mondja egy gyászolónak, hogy ne gondolj rá, nem kell magadat örökké keseríteni, én nagyon megharagszom. Mondom, gondolkodj egy kicsit: hogy mondhatod, hogy ne gondoljon rá? – akit szeretett, azt miért kellene kidobni az emlékezetéből? Meg kell tanulni úgy emlékezni, hogy ne azt mondjam, akkor milyen szerencsés voltam és most milyen szerencsétlen vagyok. Nem vagyok szerencsétlen, mert vissza tudok fordulni a múlthoz, és nagyon sok szépre emlékszem.

A Mária-ikon

Az én anyai ükanyám a '48-as szabadságharc alatt önkéntes ápolónő volt Gyulán. A szabadságharc alatt a gyulai vár termeiben ápolták a katonákat, akik a környéken sebesültek meg. Mindenféle sebesültet, magyarokat, oroszokat, osztrákokat behordtak oda és ellátták – persze külön termekben volt a külön nemzetiség. Az egyik orosz tiszt nagyon halálra vált állapotban volt, és az én ükanyám ápolta. Amikor meggyógyult, egy ikont adott neki emlékül és hálából azzal, hogy mindig a legidősebb lány örökölje, és minden húsvétkor friss barkát kell tenni az üvegezett fadobozba, amiben az ikon van.

Amikor 1944 októberében elmenekültünk Bajáról, ezt a családi kincset vittük magunkkal. Sok ember szerint nagyon bolondok voltunk, hogy mikor mindent hátrahagyva kell menekülni, ezt cipeljük hasznosabb dolgok helyett, de hát ezt az ikont a családunkra bízta. Kifelé még elég sok holminkat vinni tudtuk, de amikor '45

júniusában hazaindultunk, akkor csak egy-egy hátizsákkal jöttünk – a Szűz Mária képet otthagytuk Rosslauban annál a nagyon rendes pék családnál, akiknél laktunk. Rájuk bízunk avval, hogy ha nem halunk meg, majd csak lesz egyszer békeidő, amikor el tudunk jönni érte. Leveleztünk is velük és naivan azt hittük, hogy mivel az orosz zónában van Magyarország is, Kelet-Németország is, fél éven belül majdcsak kijutunk. A rosslai pék továbbadta az ikont a plébánosnak; sokáig ott lógott a Mária-kép a sekrestyében a falon.

Múltak az évek egymás után, de hiába adtuk be az útlevélkérelmünket, nem kaptunk Kelet-Németországba beutazási engedélyt. Viszont az ötvenes években lassanként a kitelepített svábok kezdtek hazajönni látogatóba. Rosslaubá Bajához közeli falvakból telepítettek ki svábokat, akik a plébánossal jó barátságban voltak, és amikor először jöttek haza (addigra mi már fönn laktunk Pesten), akkor a plébános azt mondta nekik: én nem ismerem Magyarországot, de ismerek magyarokat. Olyan magyaroké ez a Mária-ikon, akik Baján laktak – elvinnék-e nekik? Baján? – hát mi négy-öt falura vagyunk Bajától. Igen, de most nem ott vannak, hanem Budapesten.

1955 körül egy reggel hét és nyolc óra közt csöngetnek a kapunál. Kimegyek a kertkapuhoz, két idegen ember áll ott – Bessenyoíéket keresik. Hát, mondom, az édesanyám van itt. De hát miért keresik? Egy nagy szatyor van a kezében a néninek, kihúz belőle valamit és megrázza: Ez a maguké?

- Jé! – mondom –, ez az anyu boája! Hát hogy került ez magukhoz?
- A plébános úr küldi Rosslauból.
- Ó, hát ezt elküldte a plébános úr?

Persze, ezt könnyű, mondom magamban, a Szűz Mária nehéz és veszélyes elhozni. De azt mondták: hoztunk még mást is, majd, ha bemegyünk, azt is odaadjuk. Bejönnek a házba, leteszik a szatyrot és kihúzzák Szűz Máriát. Hát a Jóisten meghallgatta az én kérésemet.

Család

Rajna-vidék, Bécs, Svájc: anyai dédszülők, nagyszülők

Édesanyám szülei Sátoraljaújhelyen éltek. A nagymamám édesapja, Doberstberger Ferdinánd bécsi származású műszaki ember volt, aki a katonasággal került Magyarországra; Gyulán szerelt le őrségparancsnokként. A felesége, az én dédnagymamám, Platz Magdaléna Gyulán született, de az apja, Platz János még Németországban, a Rajna-vidéken. Borász szakember volt, akit Wenckheim gróf hozatott Gyulára. Nagy pincészetük volt Wenckheiméknek, és a Rajna menti híres borvidékről hozattak oda szakértő mestert. Az ükapámnak nagyon megtetszett Magyarország, és elhatározta, hogy itt marad, letelepszik.

Gyulán a 19. században sok német élt (még a mai napig is van német város, magyar város, román város), akik már ugyanúgy beszéltek magyarul, mint németül. Amikor ez a Platz Magdaléna megtetszett a dédapának, ez neki azért is kiváló volt, mert a menyasszony németül és magyarul is beszélt, tudta tanítani a férjét magyarul. Az Erkel családdal nagyon jó barátságban voltak a dédszüleim, nem is laktak messze egymástól. Nagyon muzikális család volt az én nagyanyám családja: cimbalmoztak, zongoráztak és nagyon sokat énekeltek. Szép hangja volt a nagymamának, és ő ezeknek az Erkel operáknak a közismert áriáit sorra tudta énekelni, úgyhogy mire operába kezdtünk járni, mi már kiképzett Erkel ismerők voltunk.

Amikor a dédszüleim összeházasodtak, Doberstberger dédapám még nem szerelt le a katonaságtól, az esküvői anyakönyvi kivonatban is őrségparancsnok címmel szerepelt. Tehát ők egy pár évig még Gyulán laktak, a nagymamám, Doberstberger Gabriella is itt született. Mikor dédapa leszerelt, a vasúthoz került; akkor volt a nagy vasútépítés Magyarországon. Műszaki ember lévén először Cegléden lett állomásfőnök, és ahogy ment tovább a vasútvonal, ő is mindig tovább költözködött: Cegléd, Karcag, Szolnok, Hatvan... ezekben a városokban volt vasúti tisztviselő. A vasútnak voltak állami építésű és magán építésű szakaszai, úgyhogy ő váltakozva volt állami és magántársaság alkalmazottja. Általában mint állomásfőnök ment egyik helyről a másikra, végül Sátoraljaújhelyre is így került. Nyilván jó nevű műszaki ember lehetett, mert a Kassa-Oderbergi Vasút¹ aligazgatójaként ment nyugdíjba.

¹ A Kassa–Oderbergi Vasút (KsOd) 1866-ban kapta meg a koncessziót, hogy a sziléziai porosz vasúthálózatot a legrövidebb útvonalon kösse össze Magyarországgal. A nehéz nyomvonalú, 362 km hosszú, Oderbergtől (ma: Bohumín) Kassáig húzódó vasútvonal 1869 és 1872 között készült el. A társaság igazgatósága Budapesten, míg üzletvezetőségei a sziléziai Teschenben (Český Těšín) és Kassán voltak. A KsOd másik fővonala 1870-től a Kassát Eperjessel összekötő vonal volt, ahol a szintén magántulajdonú Eperjes–Tarnóvi Vasút vonalához csatlakozott. A KsOd 1874. április 18-án egyesült ezzel a társasággal. A Magas-Tátrában található, 1896-tól szintén a KsOd üzemeltette Csorbatói Fogaskerekű Vasút elsősorban az idegenforgalmat szolgáltatta. Egy sor magántulajdonú helyi érdekű vasút üzemvitelét, melyek pályája a KsOd vonalához csatlakozott, szintén

Mivel a fiatal házások folyton költöztek, minden gyerekük más városban született. Négy lányuk volt: nagymama volt a legidősebb, a következő húga, Irma Mándokra ment férjhez egy Kazymir László nevű főerdészhez. Azután született Angéla 1860-ban Hatvanban, és a legfiatalabb lánytestvér Ida, aki egy állatorvosnak lett a felesége Királyhelmeceen.

Gabriella nagymamám Sátoraljaújhelyen férjhez ment Christian Wyhs cukrászmesterhez, aki Svájcból költözött Magyarországra, mégpedig Kuglerrel és Gerbeud-val együtt; Kuglernek volt a fősegédje, úgyhogy egy pár évet főnt dolgozott Pesten. Akkoriban az idejövők látták, hogy Magyarországon milyen nagy lehetőségek vannak, mert a kiegyezés után a gazdasági élet nagyon fellendült. A vármegyei székhelyeken a cukrászok legalább egyharmad része Svájcból származott.

Micsoda vonzereje volt a magyarságnak! Doberstberger nagymamától azt hallottam, hogy nekik, gyerekeknek a mamával csak akkor volt szabad németül beszélni, mikor az édesapjuk nem volt otthon. Mikor otthon volt, akkor magyarul kellett beszélni, mert a papa már felnőtt korában tanult meg magyarul – ez volt Doberstbergereknél, és később a Wyhs családban ugyanez volt.

Wyhs nagyapám néhány évig Pesten dolgozott, aztán Sátoraljaújhelyre ment és ott nyitott egy cukrászdát. A marcipán akkoriban nagy különlegesség volt; nagyapám Olaszországban és Franciaországban tanulta a cukrászmesterséget, úgyhogy ő a marcipánkészítést a legmagasabb fokon űzte – ezek titkos receptek voltak. Zemplén vármegye óriási volt. Anyu és nagymama is mesélte, hogy szinte többen jöttek be Sátoraljaújhelyre egy-egy megyegyűlésre, mint ahány lakosa volt a városnak, és a sok uraságnak mindenféle bálokat meg vacsorákat rendeztek – éjjel-nappal dolgoztak a cukrászdában, annyi volt a megrendelés.

Nagy cukrászda volt a nagyapámé. Három helyiségből állt: volt egy, ahol kiszolgálták az állva fogyasztókat, volt az úgynevezett szalon, ahol a hölgyek leültek a kis márványszalokhoz, ették a finom süteményt és itták a kávéhoz hozzá; akkoriban kávé

átvette a társaság. Ezen kívül az osztrák Államvasút-Társaság, majd a MÁV tulajdonát képező Csaca–Zwardonó vonal üzemét is a KsOd látta el. A trianoni békeszerződés után a Kassa–Oderbergi Vasút teljes vonalhálózata az újonnan megalakított Csehszlovákia területére került. A társaság 1921. február elsején állami kézbe került; a vonalakat és a járműveket a Csehszlovák Államvasutak (ČSD) vette át.

és likőrt szolgáltak fel a cukrászdában. És volt egy biliárdterem az urak részére, ahol még sört is lehetett kapni. Mindez a főutcán volt a vármegyeházzal srégen szemben. Az emeleten lakott a család, és az egész földszintet elfoglalta a cukrászda.

Sátoraljaújhely az első világháborúig nagyon kulturált város volt. Volt polgári és felső leányiskola is. Két polgári is volt: a zárda és az állami leány polgári iskola. Kőszínház is volt, bár amikor én az 1930-as években Sátoraljaújhelyen jártam, nem emlékszem, hogy megmutatták volna az épületet, de anyu beszélt a színházról. Volt a Kazinczy Kör – nagyapámék annak is tagjai voltak –, ami egy irodalmi szalon volt: a régi, neves költők verseit olvasták, új költők mutatkoztak be, olvastak föl novellát... Az arisztokraták közül sokan jártak a Kazinczy Körbe, de a jómódú polgárság nagy része is járt oda. Zemplén megyében rengeteg régi nemesi család volt, akik gyakran bejártak Sátoraljaújhelyre – ez egy nagyon művelt és gazdag város volt. Az első világháború után sajnos teljesen meghalt a város, mert Magyarország északkeleti csücskébe került, a környéket elvették tőle, ami a gazdasági alap volt; ami a háború előtt virágzott, az attól kezdve folyamatosan pusztult.²

Én érettségi előtt, 1930-35 között többször voltam Sátoraljaújhelyen, az első komoly emlékem a városról tizenhét éves koromból származik. Három temető volt Újhelyen, a Doberstberger család volt a régiben, és a Wyhs család az egyik újbán. A város a legrégebbi temetőt, ahol a dédszüleim voltak fölszámolta, és akkor az ő hamvaikat áthoztuk az új temetőbe a nagyszülők sírjához.

² Sátoraljaújhely kereskedelme a 18. században megtelepedett görög és zsidó kereskedők irányítása alatt fejlődött és túlnőtt a város határain. A század közepén Zemplén vármegye végleges székhelyül jelölték ki. 1871-ben a Magyar Északkeleti Vasút megnyitotta Szerencs–Sátoraljaújhely vonalát. Sátoraljaújhelytől Ungvárig a vasút 1872-ben készült el. Az infrastruktúra fejlesztése gyors ütemű volt: a városi villamos erőmű 1896-ban létesült, a vízvezeték és csatornahálózat kiépítése 1906-ban kezdődött. 1833-ban nyílt meg az első kórház, majd 1890-ben a város vezetése új kórház építéséről döntött, melyet 1905-ben adtak át.

A kiegyezést követően pezsgő kulturális élet jellemezte a települést. A „Zemplén megyei Híradó” 1862-től, a „Zemplén” című hírlap 1870 és 1944 között jelent meg. Színház épült (1883), megalakult a Kazinczy-kör (1902), sportegyletek szerveződtek (1890), tornacsarnok, fürdő nyílt (1900). A Sátoraljaújhelyi Törvényszéki Palota és Fogház 1905-ben készült el Czigler Győző műépítész tervei alapján.

A cseh haderő 1919. április 30-án elfoglalta a várost, a Tanácsköztársaság katonai egységei június 6-án foglalták vissza. A csehek augusztus 13-án ismét bevonultak és egészen 1920 tavaszáig megszállva tartották a környéket. Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében Újhely határvárossá lett. A város közel 2000 hektár területtel, egy iparteleppel, és egy vasútállomással lett szegényebb (az elcsatolt városrész a *Slovenské Nové Mesto* nevet kapta Csehszlovákiában). Sátoraljaújhely 1950-ig Zemplén vármegye székhelye maradt, de elveszítette vasúti gócpont szerepét, kereskedelmi forgalma csökkent, gazdasági élete visszaesett.

Sátoraljaújhely: Angyal nagymama

Édesanyám szülei vagyonos emberek voltak; a józan német meg a józan svájci, az nem szórta a pénzt, mint a magyar, aki ha kicsit megszedi magát, akkor már azt se tudja, mit csináljon. De sajnos nagyon korán meghaltak, úgyhogy anyukám nem túl sokáig élvezte ezt a jómódot. Hároméves volt, mikor meghalt az édesanyja, és hatéves múlt, mikor meghalt az édesapja. Akit én nagymamaként emlegetek, az igazi nagyanyám húga volt, Angéla. Nagyapám olyan szerencsétlen volt, hogy az első házasságból is meghalt a felesége. Ott három gyerek volt: két fiú és egy lány. A második feleség volt az én nagyanyám, ahol egy lány és egy fiú született.

Amikor beteg lett az én igazi nagymamám, a testvérei közül a következő kettő már férjhez ment: Ida a királyhelmecei állatorvosnak, Irma pedig a mándoki grófi uradalom főerdészének lett a felesége. Angéla volt már csak otthon, mint leányzó, és őt küldték a beteg nővérét ápolni, a háztartást vezetni meg a sok gyerekkel bálni – ott volt még az első család is, összesen öt gyerek. Szerencsére áldott jó természetű, jó kedélyű, munkabíró asszony volt, az összes gyerek nagyon szerette őt. Angéla magyarul angyal, ezért a gyerekek Angyal néninek hívták. Béla bácsi mindig mondta, hogy ennél jobb nevet ki se találhattak volna, mert emlékszik, micsoda egy komisz kölyök volt ő, és Angyal néni micsoda türelemmel és jókedvűen viselte ezt.

Amikor odaküldték a beteg nagymamát ápolni, Angyal néni már menyasszony volt – és föláldozta az életét. Eleinte úgy volt, hogy csak még egy évig, még egy fél évig marad, aztán a végén kisült, hogy az ő saját életéből már nem az lesz, amit szeretne, hanem itt kell maradnia a gyerekekkel – ez óriási áldozat volt.

Nagyapámnak két szőleje is volt: az egyik a sátoraljaújhelyi Sátor hegyen, a másik kicsit távolabb. Bort fejtettek át, és ő ott kiizzadt, megfázott, tüdőgyulladást kapott és meghalt – és az én szegény pótnagymamám ott maradt az öt gyerekkel. A cukrászda vezetését – az árvaszék megbízásából – átvette nagyapának egy fiatalabb barátja, akivel ő együtt dolgozott évekig Svájcban, és akit később ebbe a cukrászdába is elhívott. Voltak nagyapámnak segédjei, de neki kellett egy teljes értékű cukrász is, mert olyan nagy volt a forgalom. Egy ideig nagyon jól reuzált a cukrászda: a régi személyzet megvolt, összetartottak, és ez a svájci jól tudott a személyzettel is bálni.

Minden hónapban el kellett az árvaszéknél számolnia: mit vásároltak, mi mibe került... szóval állandóan ellenőrizték. Ahogy nagyanyám mesélte, éveken keresztül azt mondták, hogy minden nagyon szép, és a vagyon, ha nem is nő, de nem csökken – úgyhogy minden gyerek számíthat az örökségére.

De jöttek a bajok: az első feleség családja, a Frank-rokonság mindenképpen meg akarta szerezni a vagyont, és mivel az a feleség hosszabb ideig volt nagyapámmal, nemcsak a három gyerek számított (tehát nem ötödenként akarták elosztani az örökséget a gyerekek között), hanem ragaszkodtak ahhoz, hogy a nagyapa első három gyereke duplán számítson – szóval elkezdődött a pereskedés.

Egy szép napon ráadásul az árvaszék ellenőrei is kezdték mondani, hogy baj van, mert itt ennyivel kevesebb, ott annyival kevesebb... Ezek a jó cukrászok, úgy látszik, a minimális könyvelést megtanulták, de hogy fondorlatosan hogy lehet kihúzni a pénzt, arra nem tudtak rájönni. Közben a legidősebb lány férjhez ment, annak ki kellett adni a részét. Annak a bátyja addigra kitanulta a cukrászmesterséget, megvolt már a mestervizsgálata, úgyhogy azt mondta, önállósítani akarja magát, s ha már megkezdődik a megosztás, ő is fogja kérni a részét.

Ez a huzavona több mint egy évig tartott – ráadásul kisült, hogy állandóan kisebb és kisebb a vagyon –, és már mindenféle ügyvédet belevontak ebbe. És akkor egy szép napon főbe löve találták az árvaszéki elnököt. Kiderült, hogy ő sikkasztotta el az árvák rábízott vagyonát, annyi adósságot csinált, hogy arra ráment a ház, és amikor látta, hogy itt most már vége a világnak, öngyilkos lett. Annyi adósság azért nem volt, hogy minden vagyontárgy elment volna, de a két legidősebb gyerek a lehető leggyorsabban igyekezett a részéből valamennyit kimenteni.

A legidősebb fiú, Róbert elment Kolozsvárra, ott megnősült és vett magának egy cukrászdát. Az első világháborúig tartották a kapcsolatot, de Trianon után ez már nagyon nehéz volt. Egy darabig még levélváltások mentek, de aztán ez is megszakadt. A legnagyobb lány, Vilma akkor készült férjhez menni. Megvolt a választottja, de a rokonság azt mondta, hogy az, akibe ő szerelmes nem olyan biztos egzisztencia, ellenben nekik van egy nagyon jó ismerősük, egy rajztanár Iglón; az egy vagyonos család egyetlen gyereke, és Vilma ahhoz fog hozzámenni – nagy cirkuszok árán szegény végül is hozzáment.

Vilma néni egész életében sértődött volt. Az biztos szerencsétlenség, hogy hozzákényszerítik valakihez, de ha életrevaló fiatal, akkor vagy agyonvágja a férjét, vagy hozzáidomul. Ő egyiket se csinálta, de anyu azt mondta, hogy egész életében mindig meg volt sértődve. A férj, akihez hozzákényszerítették áldott jó természetű ember volt: maga volt a nyugalom, a derű, Vilma néni minden bolondériáján csak mosolygott és hagyta. De Vilma néninél szerencsétlenebbet nem látott a Föld – így élte le az életét. Egyik testvérével se tudott kijönni; a két fiútestvér attól kezdve, hogy önállósította magát, szóba se állt vele soha többé. Anyu volt az egyetlen, akivel kapcsolatban maradt, de ha meg volt hívva mihozzánk, Vilma néni rendszerint tőlünk is egy-két hét után sértve távozott, mert akármit csináltunk, sose volt elég méltó ahhoz, hogy ő leereszkedett hozzánk.

Béla bácsi, édesanyám legfiatalabb féltestvére Sáropatakra járt a jogakadémiára, és végül banktisztviselő lett belőle. Az Ambrózy család neves arisztokrata család volt Sátoraljaújhelyen, és ennek az egyik tagja volt Ambrózy Ágoston; nem volt egy világhírű író, de az én fiatalkoromban még lehetett a nevét hallani. Ők Béla bácsival gimnáziumi osztálytársak voltak, és érettségi körül valamilyen irodalmi újságot is indítottak Sátoraljaújhelyen. Egy ideig valahogy ment is a lap, de hát abból nem lehetett megélni, úgyhogy mire Béla bácsi elvégezte a jogakadémiát, addigra fől számolták ezt az irodalmi újságot, és akkor ő elment Békéscsabára, mert ott meghirdettek egy banki állást. Végül megmaradt a bankszakmánál; az élete nagy részét Hódmezővásárhelyen élte le, ott lett belőle bankigazgató is. Nagyon okos, ügyes ember volt, ő és édesanyám volt a jó kedélyű a testvérek közül, úgyhogy mikor ők együtt voltak, azt öröm volt hallgatni: csupa derű, vidámság.

Édesanyámnak egyetlen édestestvére volt, Zoltán, de ő 13-14 éves korában torokgyíkban meghalt, úgyhogy anyu testvér nélkül maradt. De ők Béla bácsival – aki tíz évvel volt nála idősebb, tehát ő állt hozzá korban legközelebb a testvérek között – édestestvérekként éltek egész életükben. Gyerekkoromban minden húsvétot együtt töltöttünk: vagy ők voltak nálunk, vagy mi náluk Hódmezővásárhelyen, és nyáron szintén két hétig együtt voltunk. Úgyhogy mi, unokatestvérek is úgy nőttünk föl, hogy nagyon szerettük egymást, és nagyon jól megvoltunk egész életünkben.

A cukrászda eladáskor a nagyok – Róbert bácsi és Vilma néni – megkapták a részüket a vagyonból, a három kiskorú gyereknek pedig valami életjáradék lett

kikötve. De ez az életjáradék elég szűkös lehetett, mert Angyal néni még varrást is vállalt akkoriban, hogy rendesen el tudja látni a gyerekeket. A Kossuth Lajos utcán maradtak; az Sátoraljaújhely hosszú főutcája, ami az állomás felé megy. Az állomáshoz közel volt egy rendes ház, abban béreltek egy háromszobás lakást. A régi persze jóval nagyobb volt – többen is laktak abban, na, meg az anyagi körülményeik is egész mások voltak –, és vízvezeték ebben a lakásban már nem volt. Ez egy hosszú udvarú ház volt; Angyal néni és a három gyerek (akkor még Zolika is élt) az utcai részen lakott, és az udvarban is volt három lakás, ahol munkásemberek éltek. Anyu mindig mondta, hogy két család nagyon rendes volt, de a harmadiknál szörnyű iszákos volt a férfi, úgyhogy éjjel nemegyszer visításra ébredtek, mert verte a feleségét, a gyerekeket, meg kizavarta őket a házból... nagyon sokszor volt ilyen ribillió.

Édesanyámék a szűkösebb körülmények között is nagyon kulturáltan éltek. Amikor anyu kijárta a négy polgárit, még felső leányiskolába is járt, ami egy vagy kétéves volt, és ahol irodalmat, történelmet, földrajzot, muzsikát, kézimunkát, németet és franciát tanultak. A gyerekek mindent megkaptak Angyal nagymamától, amit a saját szüleiktől kaphattak volna. Nagymama volt az erős ember a családban – még később, az én gyerekkoromban is. Egyedül nevelte föl anyut és a testvéreit, és egyébként is határozottnak kellett lenni – hát ő belecsöppent ebbe a helyzetbe, és neki kellett ezeknek a gyerekeknek az érdekeit megvédeni a Frank családdal szemben is. Biztosan volt ügyvéd, férfiismerős, akihez fordulhatott, de akkor is ő volt a családfő.

Édesapám is nagyon szerette őt; együtt laktak mindig – Mándokon is, ahol a szüleim fiatal házaspár volt, és Baján is, ahol hatéves koromtól laktunk. Angyal nagymama szerves alkatrésze volt a családnak, sőt nagyon is szerves, mert anyunak veleszületett szív baja volt, tehát ő rendkívül ügyes és szorgalmas volt, de semmilyen nehéz munkát nem volt szabad csinálnia, és nem volt szabad sietnie, mert akkor már vége volt a világnak, jött a szívgörccs. Ő egyenletesen, nagyon ügyesen tudott dolgozni, de csak egy bizonyos ritmusban. Na, de avval, hogy nem ő volt az egyedüli felelős a háztartásért, hanem ott volt a mi nagymamánk, minden könnyebb volt. Mi, gyerekek nanyukának hívtuk, a nagyanyukát így vontuk össze.

Nanyukának csodálatos mesélő képessége volt, rengeteg játékot tudott nekünk készíteni. Gesztenyéből készített bababútort: nagyfejű gombostűket szúrt bele, az volt a lába a széknak, és háttámaszul félkörívben sűrűn egymás mellé illesztette a tűket. Egy kartonpapírt tett alulra, arra három gesztenyét rászúrt – abból lett egy kanapé, drótból csinált neki karfát. Mindenféle színes papírból ragasztottunk, rengeteg ilyen játék volt – nagyon ügyes volt nanyuka.

De amellet nagyon szigorú volt. Ami ő megmondott, annak úgy kellett lennie. Nem lehet az asztalon könyökölni akármilyen fáradt vagy, idd meg azt az uzsonna kávé, és a kiskanalat a kistányérba tedd, ne mellé, mert az abrosz piszkos lesz... akkoriban még így nevelték a gyerekeket.

Nagyon sokat mesélt: családi történeteket mondott és fantázia meséket, amiket ő talált ki; ezek folyamatos mesék voltak – hol gyerekekről, hol bogarokról, hol virágokról. A gyerekekről szóló mesékben mi nagyon sokszor magunkra ismertünk. Felnőtt fejjel visszagondolva, nagyon praktikus mesék voltak azok, mert amikor már unta szegény századszor elmondani ugyanazt, akkor valamilyen ügyes formában elmesélte, hogy mi lett avval, aki nem azt csinálta, amit kell, s hogy milyen bajok sülték ki belőle. Anyunak is mindenféle nagyon kedves meséje volt, de sokkal fantáziadúsabb volt a nagymamáé – ő volt a fő tehetség.

Bánát: az apai család

Édesapám Bessenyoí Miklós – ez egy magyarosított név, mert ő ismét német családból jött, eredetileg Baldesweidernek hívták. A Temesvártól északnyugatra fekvő Újbesenyőn, egy sváb családban született 1885-ben. Bánát már régen is nagyon magyar-szerető vidék volt; apu azt mesélte, hogy az ő rokonságukból a '48-as szabadságharc alatt annyian harcoltak a magyar honvédségnél, hogy talán egy századot is kitettek volna, ha egy helyre rakják őket. Mind sokgyerekes család volt.

Felnőtt fejjel visszagondolva azt mondhatom, hogy édesapámban igazi paraszti őserő volt, azoknak a munkabírása, akik évszázadokon keresztül folyton dolgoztak, komoly fizikai munkát végeztek. Újbesenyő környékén kiváló földek voltak, a svábok pedig hihetetlenül szorgalmas, jó gazdák. Olyan gazdag falu volt ez, hogy még

kaszinója és a kaszinóban könyvtára is volt. A falu vezetőségében mindig benne volt egy-egy családtag apuéktól, tehát egy megbecsült, értelmes család volt az övék.

Édesapám szülei birtokos parasztemberek voltak: huszonöt hold földjük volt, de bérelt birtokon is dolgoztak, és annak a jövedelméből ismét földet vásároltak. A családtagokon kívül, azt hiszem, két béresük volt, és talán napszámosokat is fölfogadtak. Nagyon komoly, intenzív, állattenyésztéssel is foglalkozó gazdaságuk volt, és úgy tudom az elmesélésből, hogy szőlőjük is. Tizenöt gyerekük született, de csak kilencen maradtak életben – háromszor születtek ikrek, de azok mindig meghaltak. A kilenc gyerekből a nagyszüleim kettőt tudtak kitaníttatni: Károly nagybátyámat és aput, aki a legkisebb volt, de a négy polgárit minden fiútestvére elvégezte; Temesvárra vagy Aradra küldték őket. Nyaranta minden gyereknek – az iskolásoknak is – a többiekkel együtt kellett dolgozni a családi gazdaságban.

Édesapám az érettségije évében magyarosította a nevét. Ő volt az egy a családjából, mert akik otthon maradtak a faluban, azoknál ez szóba se került – hát az egy sváb falu volt, bár nagyon magyar érzelmű. Apu Aradon kezdte a középiskolát, de miután latinból megbukott, átment Szegedre, az ottani felsőkereskedelmi iskolába, ott is érettségizett. Még gimnazista volt, amikor az édesapja ötvenhárom éves korában agyvérzésben meghalt. Nagyanyám, aki egy nagyon stramm, karakán asszony volt tovább vezette a gazdaságot az egyik fiával, aki akkor már felnőtt volt, meg is nősült. Aputól tudom, hogy ha lánytestvér ment férjhez, az mindig kapott négy-öt holdat, és akkor az a föld kiszakadt a gazdaságból, de a fiúk részét nem szakították ki. Ők is megkapták, ami a részük volt, de a föld egyben maradt, a gazdaság ment tovább, csak az egyik fiú a szőlészetet vezette, a másik mondjuk a tehenészetet, és a gazdasági év végén az összjövedelmet osztották el mindig. Csak miután minden fiú megházasodott, azután osztották meg a birtokot.

Annak a két gyereknek viszont, aki érettségizett, le kellett mondani a részéről, mert őket kitaníttatták. Édesapám bankár lett, testvére, Károly bácsi a zágrábi postának volt a helyettes vezetője, úgyhogy az első világháború után ő Jugoszláviába került. Ő Jugoszláviába, apám családja Romániába került, mi voltunk Magyarországon, anyu rokonsága – Kassa, Igló, Királyhelmec – Csehszlovákiában.

Akkor még élt a nagymama, 13-14 éves voltam, amikor meghalt, de apu évekig nem kapott beutazási engedélyt a románoktól, mert azt mondták, ott született, ott

katonaköteles... de hát egy családos ember menjen katonáskodni Romániába? A háború után nagyon hosszú ideig nem tudta meglátogatni az édesanyját, mígnem először megkapta a vízumot és mehetett. De akkor is minden évben zaklatták: ha Szeged felé ment, azzal szállították le a vonatról, hogy az ő vízuma csak az Arad felé menő vonalon érvényes, ha Arad felé ment, akkor azzal, hogy csak Szeged felé. Mindig nagyhéten utazott haza – mert nagyhéten halt meg az édesapja –, de nagyszombatra mindig visszaérkezett, hogy az ünnepet velünk töltsse. Elment szombaton, következő pénteken már itthon volt, és két napot avval töltött, hogy ide-oda küldözgették – olyan nem volt, hogy őt simán átengedték volna. Pláne, mikor vitéz lett, akkor már egyenesen attól féltünk, hogy lefogják, és nem engedik vissza. Minket, gyerekeket nem is mert magával vinni. Mikor az öcsém tízéves lett, akkor vitte le először a nagymamához, és úgy volt, hogy következő évben elvisz engem is – de a következő nagyhétre a nagymama meghalt.

A legidősebb fiú maradt a családi házban, a nagymama vele együtt vezette a gazdaságot. Ez a legidősebb fiú akkor már hatvanon felül volt, és hirtelen szívrohamban meghalt. A nagymama a temetés után hazament, és attól kezdve nem volt hajlandó enni, nem volt hajlandó inni. Néha megszólalt, de csak annyit mondott: hagyjatok éngem meghalni. Apu alig érkezett haza a bátyja temetéséről, már két vagy három nap múlva jött a távirat – ez borzasztó volt.

Édesanyja halála után apu már nem tette meg ezt a nagyon kínos utazást a testvérei kedvéért. Sokszor volt arról szó, hogy onnan most jönni fog mihozzánk valamelyik testvér, de mindig közbejött valami, mondták, hogy most mégse jön, hanem majd máskor... és lassan kitört a második világháború.

Károly bácsiék voltak egyszer nálunk Jugoszláviából, és úgy volt, hogy mi is megyünk hozzájuk, de apu vitézsége miatt megint baj volt a vízummal – Jugoszlávia is visszautasította, mert vitéz, és az ugye, sovinszta és veszélyes az államra, hát nem engedik be.

Mándok: a szülők házassága

Édesapám nagyon jó eszű, szorgalmas ember volt. Mikor letöltötte a katonaidejét, elvégezte a kereskedelmi akadémiát, mert a bankszakmában akart dolgozni. A

Kisvárdai Takarékpénztár hirdetett, hogy felvesz munkaerőket, mert Mándokon létesítenek egy fiókot. Apu látta ezt az újsághirdetést és megpályázta az állást. Akkor elhívták, elbeszélgettek vele, és rögtön fölvtették könyvelőnek – így került ő Mándokra 1908-ban. Pár éven belül növelték a tisztviselők számát a Takarékbán, mert olyan nagy volt a forgalom, úgyhogy három év múlva már főkönyvelő volt az én apám.

A Kisvárdai Takarékpénztár részvényei a környékbeli birtokosok kezében voltak, a mándoki Forgách gróféknak is volt a Takarékbán részvényük. A gróf nagy támogatója volt annak, hogy Mándokon, ami járási székhely létesítsenek takarékiókot – jó lenne, ha nem kéne Kisvárdára bejárni a parasztoknak pénzért. A jelentkezőknek – mint apám és más is –, akik természetesen nem a faluból jöttek, lakás kellett. A grófék igyekeztek elhíresztelni, hogy ahol nagy lakás van, ott fogadjanak be egy-egy fiatalembert. Az erdészéknél viszont nemcsak a saját lakás volt nagy, hanem az épületnek volt egy vendégszobás szárnya is, mert ha körvadászat volt a gróféknál, akkor annyi vendég jött, hogy még őhozzájuk is elszállásoltak néhány legényembert. Ebben az épületszárnyban kapott meg egy szobát az én édesapám.

A mándoki főerdész Kazymir Laci bácsi volt, nagymamám húgának, Irma néninek a férje. Volt két anyuval hasonló korú lányuk, csakhogy Mándokon nem volt polgári iskola, ezért ők is Sátoraljaújhelyen végezték a polgárit, és tanév közben anyuéknál laktak a Kossuth utcában. Néhány évvel azelőtt Ida néni két lánya is így járt polgári meg felső leányiskolába Királyhelmecekről Sátoraljaújhelyre – ezek az unokahúgok is a nagymamáéknál laktak.

Nyáron viszont mindig Laci bácsiék hívták meg a nagymamát a gyerekekkel együtt Mándokra nyaralni. Így ismerkedtek meg a szüleim – az ország két különböző részéből jöttek, és itt találkoztak. Két évig voltak menyasszony és vőlegény, mert nanyuka azt mondta: húsz év alatt nem megyünk férjhez. Meg kell gondolni, hogy hozzámész, nem mész – nem lehet gyerekfejjel beleugrani. Mondom, nanyuka szigorú volt. Sőt, mikor ők már jegyesek voltak, édesanyámék többé nem szálltak meg Laci bácsiéknál az erdészházban – hiszen ott lakott a vőlegény –, hanem egy másik rokonhoz mentek a faluban. De mindketten úgy meséltek később erről a két évről, mint az életük nagyon szép élményéről.

Huszonegy éves volt az édesanyám, amikor összeházasodtak, de csak az egyéves házassági évfordulójukon mentek nászútra, mert az esküvő után nem volt annyi pénzük, hogy elmenjenek, ezért egész évben erre gyűjtöttek, és a következő nyáron két hétig utazgattak Olaszországban.

Apu nagyon erős, határozott egyéniségű ember volt, de elég zárkózott. Nagyon okosan választott magának feleséget, mert anyu egészen ritka egyéniség volt: őbelőle sugárzott a jóság, a jókedv, a szívvel való cselekvés. Én nem is ismertem olyan embert, aki anyut ne szerette volna – akár rokon, akár közeli vagy távoli ismerős volt. Abszolút megbízható volt és megvolt a hatodik érzéke a másik emberhez, úgyhogy én veszekedni soha nem hallottam a szüleimet. Nem bűbájoskodtak, normálisan éltek, de mindig megértésben cselekedtek.

Mire megnősült az én édesapám, addigra a Kisvárdai Takarékszövetkezet vásárolt egy házat – korábban albérletben voltak egy kis irodában. A Madách-családnak volt egy szép, nagy kúriája: az utcára nézett három szoba, befelé a többi. A három utcai szoba közül a középső (ami eredetileg nyilván ebédlő volt) lett a hivatali helyiség, mert az egy nagy terem volt. A másik volt az igazgatói szoba. A házhoz tartozott még egy szép, háromszobás lakás konyhával fölszerelve – ez lett a mi lakásunk.

Galíciától Doberdóig: az első világháború

Édesapám önkéntes volt, így egy pár hetes hadgyakorlatra minden évben be kellett vonulnia. Zászlósként kezdte, de mire a világháború kitört, addigra már hadnagy volt. Az első világháborúban mind a négy évet végigszolgált; századosként szerelt le, egy géppuska századnak volt ő a parancsnoka.

A világháború édesapám számára az orosz fronttal kezdődött, mert amikor az oroszok betörték Galíciába (ami a Monarchiához tartozott), főleg Magyarországról küldtek oda csapatokat. Hosszú ideig volt ő az orosz fronton, később Lengyelországban is – Krakkó környékén meg Premysl védelménél –, szóval ilyen rémes helyeken. Onnan, amikor '16-ban betörték a románok Erdélybe, az erdélyi frontra vezényelték, később pedig az olasz fronton harcolt; Doberdónál nagyon sokáig volt, a háború végét is ott érte meg.

Még az orosz fronton történt, hogy egy visszavonulásnál az ő századának kellett védeni egy dombot, és ettől a dombtól függött három ezred, vagyis az, hogy egy nagy tömeg vissza tudjon vonulni. Ezt édesapám vezényletével olyan kitartóan és ügyesen hajtották végre, hogy a visszavonulás sikerült, és ez volt a fő ok, amiért apu később megkapta a vitézséget. Már addig is volt neki több kitüntetése, de a vitézséget ezért kapta.

Anyu borzasztó nehezen bírta a háborús éveket. Sokszor mondta, hogy ha a mi nanyukánk nem lett volna ilyen nagyon erős lelkű és derűs teremtés, akkor ő talán meg se maradt volna. A tábori levelek akár két hónapra is kimaradtak, nem beszélve arról, hogy ha véletlenül két hét alatt megérkezett egy levél (ami a lehető leggyorsabb volt), akkor sem lehetett tudni, hogy mire odaért, már mi történhetett?

Édesapám kétszer sebesült meg – egyszer tüdőlövése, egyszer egy láblövése volt –, úgyhogy a hátában is volt egy komoly mélyedés, a vádliján pedig egy nagyon föltűnő, nagy luk volt. Nem szerelték le, de ő nem is hagyta volna; a hazafiság, az, hogy a hazáért az életemet áldozom, akkor olyan természetes volt, amilyen ismeretlen fogalom ma.

Tulajdonképpen én az életemet a második sebesülésének köszönhetem. Amikor a láblövés után kioperálták belőle a golyót, nagyon-nagyon el volt fertőződve a seb, mert a nagy csata után nagyon nehezen szedték össze a sebesülteket. Nagyon féltek a vérmérgezésztől, avval kezdték, hogy lehet, hogy levágják a lábát. Budapesten operálták a Honvéd Kórházban, és miután megműtötték, Besztercebányára küldték szanatóriumba. Ott azok közül, akik már kezdtek javulni, tudtak egy kicsit mozogni kiképzőtiszteket válogattak ki, mert a háború közepe felé már óriási veszteség volt tisztekből, miután ők mindig elől lovagoltak, tehát ők haltak vagy sebesültek meg leghamarabb. Az ép tisztek már nem lehettek kiképzők itt a hátszágban, hanem a sebesült tisztekből válogattak. Így lett édesapám Besztercebányán kiképzőtiszt két hónapig, úgyhogy anyu odautazott és kibéreltek egy kis lakást – tavasszal voltak ott, és én karácsonykor megszülettem.

A háború végén édesapám az egyik század parancsnoka és a zászlóaljparancsnok helyettese volt az olasz fronton. A katonákat kellett hazahozni pihenésre, de a zászlóaljparancsnok valahol Nyugat-Dunántúlon tartózkodott és az apámra bízta,

hogy hozza a zászlóaljat föl a Keleti pályaudvarra. Itt osztották szét a legénységet, itt kapta meg mindenki a jegyét, amivel hazautazhatott.

Mikor átjöttek a magyar határon, még nem volt semmi, de mire megérkeztek a Keleti pályaudvarra, már kitört a '19-es forradalom – édesapám azt hitte, hogy megőrültek az emberek. Az egész világháború alatt mindig fogadták a hazajövő csapatokat ennivalóval, itallal – igaz, évről évre szerényebben, de mindig fogadták őket. Most azonban megrohanta őket a csőcselék, letépték róluk a váll lapokat... és akkor kiderült, hogy kitört a kommunista forradalom.

Édesapámnak le kellett volna adnia a zászlóalj fegyverzetét, mert úgy volt, hogy nem az olasz frontra mennek vissza, hanem máshová fogják őket beosztani. Tudta, hol adja le itt Budapesten a fegyverzetet, de hiába mentek akárhova, már minden szét volt dúlva. Vince bácsi, aki apu tisztiszolgája volt, és szinte élete végéig látogatott minket, azt mondta, hogy a százados úr, aki soha nem félt semmitől, mindig határozott volt és mindig tudta, mit csináljon, most teljesen kétségbe volt esve. Végül leadta valahol a fegyvereket és azt is kijárta, hogy lepecsételjék a legénység igazolványát, hogy végre már hazautazhassanak.

Mándok: a kisgyerekkor

1916-ban édesapám százada Munkácson állomásozott. December közepére saccolták a születésemet, és ő szabadságot kért erre az időre, mert otthon szeretett volna lenni, amikor a fia megszületik – az szóba se került, hogy lány is születhet. Egy nappal hamarabb járt le a szabadsága, mint ahogy én megszülettem.

A százada három nap múlva ment vissza a frontra, mert onnan jöttek pihenőre; amikor megérkezett a távirat, még volt két nap az indulásukig. Apu rögtön mondta, hogy ő csak ideszalad Mándokra, megnézi a gyereket és visszamegy abban a pillanatban. Az egész tisztikar könyörgött, de szegény apu mégsem tudott eljönni – egy agglegény őrnagy volt a parancsnok, és ő nem engedte. Persze anyu is nagyon bánatos volt, de apu sokkal rosszabbul járt, mert csak kilenc hónap múlva látott engem először – addig reménykedett, hogy mégiscsak fiú vagyok, csak megviccelik, vagy meglepetést akarnak. Anyunak erről szerencsére halvány sejtelme se volt, mert szegény agyongyötörte volna magát. Azért lettem Elvira, mert szóba se jött, hogy

lány lehetek, tehát lánynév nem is volt, és mikor anyukám nem mert egyedül dönteni („Mit tudom én, hogy Miklósnak mi tetszene”), akkor azt mondta a nagymama: megkapja a te nevedet, és aztán ő majd úgy hívja a lányát, ahogy akarja.

Igen nehéz szülés volt, édesanyám több mint egy hétig feküdt 40-41 fokos (valószínűleg gyermekágyi) lázzal. Nagymama teljesen kétségbeesve ápolta. És egy év múlva – fogadalma szerint – mezítláb gyalogolt a falusiakkal a máriapócsi kegyhelyre.³

Anyu folyton mutogatta nekem apu katonafényképét. Ebből aztán származott némi baj, mert amikor az utcán jött egy katona, én mindig kiabáltam, hogy „Apuka!”, úgyhogy anyu, ha meglátott egy katonát, mindig igyekezett engem elfordítani a kocsiban. Amikor végre valóban megérkezett apu, késő este volt, engem már megfürdettek, megszojtattott az anyu, lefektetett, és én elaludtam. De hát nyilván a váratlan ováció olyan nagy volt, hogy fölébredtem, fölültem a kiságyban, és azt mondtam: „Apuka” – mire persze elolvadt apuka szíve és megbocsátotta, hogy lány vagyok. Attól kezdve, amit anyutól nem tudtam kikunyerálni, azt aputól mindig megkaptam, úgyhogy nem volt semmi hiányban részem.

Nagyon nyugodt élet volt Mándokon a háború alatt is. Ott volt a szép, hámszobás lakásunk: volt egy elég nagy hálószoa, egy sarokszoba, ahol az ebédlőbútorok voltak meg a sarokban egy szalongarnitúra, amit anyu még az ő mamájától örökölt. És volt egy hosszúkás, elég nagy nappali szoba, ott volt nanyukának az ágya, és aztán az lett a gyerekszoba is, mikor mi világra jöttünk. A lakás egyik része az udvarra, a másik a kertre nézett. Nagy hátsó udvar volt – ott baromfit tartottak meg disznót is hizlaltak –, és a ház másik oldalán egy szép, nagy virágoskert, olyan hosszú, amilyen hosszú volt a ház. Itt lett nekünk homok meg hinta... szóval a kisgyerekeknek való játékok.

³ Kisváros Szabolcs-Szatmár megye déli részén, Nyíregyházától 30 kilométerre. Az 1900-as évek közepéig Máriapócs jelentős vallási központ: a 17. század végétől búcsújáró hely, melynek hírnevét a templomában könnyező Szűz Mária kép hozta meg 1696-ban. A kegykép számára és a felélénkítő búcsújárás szolgálatára 1731 és 1749 között felépült a mai kegytemplom és a Nagy Szent Vazulról elnevezett bazilita kolostor – ennek szerzetesei voltak a kegyhely gondozói egészen 1950-es szétszórásukig. A monostor a görög katolikusok művelődési és oktatási központjává vált, s az itteni tanítóképző majd egy évszázadig képzett kántortanítókat.

Nem voltunk elvágva a világtól, mert nem téglakerítés volt, hanem csak egy vasrácsos kerítés, amin ki lehetett látni – a grófi szürke marha gulyát is innen tudtuk szemlélni. Mikor a tehenek mentek, az nem volt érdekes, mert azt mindennap látta az ember, és avval a kis szarvukkal nem is nyújtottak túlságosan izgalmas látványt, viszont a bikáknak hatalmas szarvuk volt, és olyan méltóságteljesen mentek – félelmetesek voltak az óriási nagy, fekete fejükkel. Nyilván távoli legelőkre is vitték, mert nem hajtották ki őket mindennap, hanem csak egy héten egyszer vagy kétszer. Amikor jöttek, az utca szélében ment az egész gulya, és mellettük kétfelől egy-egy béres hosszú, szúró végű rúddal, hogy ha a jószág ugrálni akar ide-oda, akkor kicsit megbökcse.

Nem nagyon szerettem volna velük találkozni, de az a vaskerítés azért nagyon megnyugtató volt. Nem volt szabad nekünk a kerítéshez menni, de hát sajnos én voltam az a gyerek, aki nem mindig viselkedett a legszabályosabban. De meg is rémültem, mikor láttam, hogy ott jön a bika a közelben, rohantam is vissza ész nélkül. Aztán a bivalyok, az megint egy külön társaság. Milyen makacsok voltak, hűha, azokat hogy püfölték a béresek! – mert nem akartak menni. Amikor esős idő volt, és sok volt a tócsa (ugye, akkor még volt nem kövezett út a falun főutcája, és voltak rajta jó kis teknőcskék), a bivaly belefeküdt az út közepén.

Mándok hosszanti fekvésű község, a főutca ott ment előttünk. A falu egyik végén volt egy tó, amellelt volt a katolikus templom, utána pedig a kastély. A kastély mellett van egy óriási terület, ahova a Tiszán leúszatták a máramarosi erdőkből a fenyőfát, és ahol akkoriban egy óriási fatelep volt. A fatelep innenső szélén volt a Laci bácsiék háza. Laci bácsi volt a gróf főerdésze, ez az egész faállomány az ő parancsnoksága alá tartozott. A tó jobb partján mentünk Laci bácsiék felé, és akkor ott mentünk el e mellett az óriási terület mellett, ahol hegyekbe halmozva álltak a fahasábok.

Laci bácsinak mint főerdésznek a grófi uradalom adta a lakást. Óriási ötszobás lakása volt. Emlékszem a pipaszobára: gyönyörű pipatórium volt a sarokban, de fekete bőrfotelok és kanapék is álltak ott és lenn a földön egy nagyfejű, tátott szájú medvebőr – az iszonyatos volt. Én csak úgy mertem abba a szobába bemenni, hogy fogtam valakinek a kezét. De a pipatórium, az vonzott, olyan gyönyörű faragott pipái meg porcelán pipái voltak Laci bácsinak. Az erdészház – az akkori építészeti hagyománynak megfelelően – L-alakú épület volt széles, beüvegezett folyosóval. A

folyosón minden ajtó fölött nagy szarvasagancsok voltak, még a fal is teli volt agancsokkal, de voltak őzikefejek meg kitömött nyuszi, kitömött mókus... szóval voltak ott tisztességes, vidám állatok is, nemcsak ez az iszonyatos medve.

A jószágkormányzó nem lakott nagyon messze Laci bácsiéktól, csak Laci bácsinak ott kellett a fatelep mellett lenni, a jószágkormányzó háza pedig kicsit beljebb volt. A faluban inkább az iparosok meg az uradalom vezető tisztviselői laktak, és azok a parasztemberek, akiknek háromtól húsz holdig volt különböző nagyságú földterülete. Mándok kimondottan parasztfalu volt, de mellette járási székhely is, tehát itt több hivatalnok élt. Volt itt járásbíró, és több hivatal meg több üzlet is volt nálunk, mint máshol, hiszen aki a különböző falvakból bejött ügyet intézni, az itt vásárolt. Egy járási központ, az mindig nagyobb életet él – a Kisvárdai Takarékszövetkezet is ezért létesült Mándokon.

A boltban akkoriban sót, cukrot, fahéjat, borsot, ilyesmit vettek, lisztet nem, hiszen a legkisebb parasztnak is megvolt a saját gabonája, a kenyérre való meg a gyúrnivaló. A legtöbb iparosnak is volt valamennyi földje, mert az ipar, az hol jobban, hol kevésbé jól ment, és a föld volt az alap, a biztonság, hogy a család ne haljon éhen. A hivatalnokok és a grófi tisztviselők viszont már úgy vették a kukoricát meg az árpát – a szüleim is, sőt Laci bácsiék is, akiknek nem földjük volt, hanem a gróftól kaptak fizetést, lakást; ez szerződés szerint ment. Minden intézőnek megvolt a lakása – ezek uradalmi lakások voltak –, de nem volt mindegyiküknek önálló háza, hanem volt egy nagy ház, amiben két vagy három intéző is lakott, ki-ki a maga többszobás lakásában.

A cselédlakások nem a faluban voltak, hanem az uradalmi majorokban, a földművelés közelében; szoba-konyhások voltak mindenütt, és aszerint voltak kisebbek, nagyobbak, különböző építésűek, hogy az uraság mennyire volt rendes. Meglehetősen sok uradalmi major volt; ezeket úgy helyezték el, hogy ne legyenek túlságosan távol egymástól, mert az embereket rendszerint szekérrel vitték egyik helyről a másikra kapálni, aratni... Intézői lakás és iroda minden majorban volt, mivel ezek egységként működtek.

Az első világháború után édesapám már főkönyvelő volt a Mándoki Takarékszövetkezetben. Az igazgató, ahogy az anyuék mesélték agglegény volt, egy zsidó ember. Nagyon okos, jó pénzembar, de rendkívül kényelmes volt. Láttam, hogy

az én édesapám milyen tehetséges és szorgalmas, tehát elmondta az ő elgondolását, és az édesapám végrehajtotta – ez őneki remek iskola volt.

A zsidóság keletről, Bukovina, Oroszország meg Lengyelország felől szivárgott be erre a területre. A zsidóságon belül mindig volt nemzetközi kapcsolat, és ahol valami gazdasági javulás vagy mozgás volt, arrafelé mentek, egymásnak adva a hírt, a lehetőségeket. Mindegyik jó üzletet csinált, de nem azt mondta, hogy én jótékony vagyok, ajánlok neked egy jó üzletet, erről szó se volt – munkalehetőséget kínálok neked, de ebből nekem is meglesz a hasznom.

Keletről rengeteg zsidó áramlott be, ők árasztották el hitellel az uraságok birtokait. Eleinte bérlők voltak, de nagyon sok nagybirtokot megszereztek, mert addig voltak bérlők, míg úgy eladósodott az uraság, hogy az övék lett a föld – már a világháború előtti évtized ilyen volt, vagyis az ország gazdasági életének a megmozdulásával a legtávolibb keleti részek is nagyon-nagyon megváltoztak.

Emlékszem, Mándokon élt a Rochlitz család, nagyon szép házuk volt. Ez egy nagyon gazdag zsidó család volt, akik már egy emberöltővel azelőtt megtelepedtek a környéken. Forgách, Lónyay, Windischgratz, meg Odeschalchy uradalmak voltak Mándok körül, én legalábbis ezeket a neveket hallottam. Rochlitzéknak majdnem minden uradalomból volt egypár száz hold bérletük, vagyis az „engedd be a hátsó lábamat” mesének megfelelően bevásárolták magukat ezekbe az uradalmakba bérlőként, aztán később megvették a birtokoknak legalábbis egy részét.

Nagyon sok zsidó volt Mándokon is. Aki átjött a határon, az házalóként kezdte. Énekelt a zsidó: „Ócskavasat, rongyot, ruhát, üveget veszek”. A másik meg: „Nyúlőr, van-e nyúlőr?” – ez még azóta is benne van a fülemben. Akkoriban rengeteg vadnyúl volt a mezőkön, az őszi vadászatokon százával lőtték ki a nyulat. Amikor megnyúzták, a lába könyöktől lefelé eső részét levágták, és a nyúllábat takarítószerszámnak használták. Kisebb helyeken, ahol nem volt szabad nagyon törölgetni, mert minden ki volt rakva (mondjuk egy íróasztalon), ilyen nyúllábbal törölték a port; nem kellett sajnálni, mert ha már kicsit kopott volt a szőre, eldobták és jött a másik nyúl.

Mindenhol volt cselédség, aki meg tudta nyúzni a nyulat, és aztán kifordították a bőrét, egy csomó szénát vagy szalmát belenyomtak, hogy ne húzódjon, ne ragadjon

össze. Amikor megszáradt, jött a nyúlőrös zsidó, ezt megvette és elvitte a szűcsökhöz, akik ebből csináltak gallért, sapkát, kesztyűt meg mindenféle szőrmét. A szűcsök, azok keresztények voltak; nekik kézzel kellett dolgozni, nagyon sokat kellett dolgozni, hogy azt a bőrt valamire föl lehessen használni – azt csak csinálja más. Az ipar nem nagyon érdekelte a zsidókat, őket a kereskedelem érdekelte.

A zsidók házalóként kezdtek – minden faluban lakott ebből egy-kettő –, és ha már kicsit megszédtek magukat, azon igyekeztek, hogy valamelyik faluban egy kis krájlérát nyissanak maguknak. A krájlérát volt az a fűszerüzlet, ahol a kocsikenőcsig mindent lehetett kapni. Megvoltak a lépcsők, de még a nyúlőrös zsidónak is Nyíregyházán tanult a fia a gimnáziumban.

A zsidók szempontjából nagyon szerencsétlen volt, hogy a tizenkilences forradalomnak csupa zsidó volt a vezetője. Ez egy rettenetesen szerencsétlen fordulat volt a trianoni döntés után, a legnehezebb időszakban, és borzasztó sok ember látta. Akkor voltak a béketárgyalások, és miután a nyugat nagyon félt a bolsevizmustól, úgy gondolták, ha Magyarország ezt beengedi, akkor nem szabad élve hagyni, akkor még jobban kell nyírni. Mindaddig – ahogy a szüleimtől hallottam – nagyon jól megvolt a keresztény és a zsidó polgárság együtt, bár az összeházasodás meglehetősen ritka volt, de még az is előfordult. De nem gyűlöltek egymást.

Mándok nagyjából (legalább felerészben) református falu volt. A református papékkal, a Tóth családdal nagyon jó barátságban voltak a szüleim. Négy gyerekük volt, a két fiú volt az idősebb; az egyik ügyvéd lett Pesten, a másik, az idősebb fiú pedig Salgótarján környékén lett református lelkész. A két lány, Vilma néni meg Mariska néni ott maradtak Mándokon. Az öreg pap bácsira már nem emlékszem, mert én még nagyon kisgyerek voltam, amikor meghalt, de erre a két nénire nagyon. Vénlányok voltak szegények, olyan csúnyák, hogy az regénybe illő, de áldott jó, aranyos teremtések voltak: minket úgy szerettek, annyi babaruhát varrtak, annyit tudtak játszani velünk, hogy azt el se lehet mondani.

Iskolás koromban a nagymamával kétszer is jártunk Királyhelmeceen, és akkor Mándokon is voltunk. Azután majdnem egy évtized eltelt utazás nélkül, mert a nagymama a betegsége miatt már nem utazgatott, anyu meg nem szerette aput egyedül hagyni. Felnőtt nagylány voltam már, mikor érettségi után anyuval elmentünk

a rokonokhoz: Királyhelmece, Igló, Kassa... akkor mindenkit végigjártunk, és Mándokon is voltunk.

Beléptünk Tóthék nagyszobájába, és ott volt a nagy bőrdívány a fehér porcelánszögekkel – ugyanolyan volt, mint régen –, és a kredencen ott állt a kakasos csésze. Énnekem az volt a legcsodásabb kicsi koromban, hogy mindig a kakasos csészében kaptam a délutáni kávét, amikor náluk voltunk. És emlékszem, hogy fölvisítottam: a kakasos csésze! Akkor még élt az öreg Tóth néni, és a boldogságtól majd' elájult, hogy így emlékeztem.

Az akkori református pap (aki a harmincas években volt ott lelkész) íróember is volt, néha az újságban is megjelentek az írásai. Nagyon tehetséges volt, és mint fiatal papot (akkor még élt az öreg Tóth bácsi) Svájcba küldték ki valamilyen ösztöndíjjal; teológiát végzett, azt hiszem, Genfben volt. A svájciak meghosszabbították volna az ösztöndíját – mert jó eszű ember volt, jól beszélt magyarul, szlovákul, németül, és őbelőle lehetett volna egy nemzetközi egyházi személyiség –, de ő azt mondta, nem, ő Magyarországot nem hagyja el. Édesapám mesélte, hogy nagy izgalomban voltak, mert a svájciak az öreg papnak is írtak hivatalosan, hogy járuljon ehhez hozzá. Viszont a fiatal is írt neki, szépen kérte, hogy semmiképpen se járuljon hozzá az ösztöndíja meghosszabbításához, mert őneki sokkal nehezebb lesz úgy ellenkezni, hogy innen azt mondják, hogy mehet.

Amikor visszajött, apuék egyszer meghívták mihozzánk, és anyu, aki svájci származék azt mondta neki: Svájc gyönyörű, és Genf különösen, nagyon szép magától, hogy meghozta ezt az áldozatot és mégis hazajött. Azt mondja erre a fiatal lelkész: Ez nem áldozat volt – szebb Mándok. Úgyhogy ez a mondás megmaradt a családban, ez a „szebb Mándok”. Mikor valami nagyon távoli, nagyon szép vidékről beszéltünk, mindig hozzátettük: „de szebb Mándok”.

Apátia és kilábalás: veszélyes utazások Mándok és Budapest között

Édesapám végigharcolta a világháborút, és mire a Keleti pályaudvarra értek, kitört a proletárdiktatúra, tehát ő már borzalmas, nagyon nehéz körülmények között kerülhetett haza. Nemsokára bejelentették, hogy a Monarchia elvesztette a háborút, s akkor ugye, megindultak a csapatok – a románok egyszerűen csak bevonultak.

Édesapám állandóan azt mondogatta: „Nem is harcoltunk Magyarország földjén, hát nem hódította meg senki ezt a területet! Oroszországban, Lengyelországban, mindenütt ott voltak a csapataink, és akkor most egyszerre arra ébredünk, hogy itt vannak az oláhok”. – mert akkor még így hívták őket. Úgyhogy apu búskomor volt: nem evett, nem dolgozott, semmit nem csinált, anyu pedig teljesen kétségbe volt esve.

A románok elfoglalták Mándokot. Az volt a szerencse, hogy a parancsnokok meghallották, hogy Budapesten sokkal több rabolnivaló van, és akkor elvonultak, mert ez nem egy hadművelet volt, amikor a vezérkari főnök azt mondja, hogy ti idementek; csak úgy bementek valahova – nem volt ellenállás, miért ne menjenek? Teljesen végigrabolták a falut: minden házat végigkutattak, és ami nekik megtetszett, azt egyszerűen elvitték. Aki ellenkezett, azt szuronnyal hasba szúrták vagy lelőtték, vagy elhurcolták magukkal. A nagyobb házaknak a padlására is fölmentek, vagy például az külön örömük volt, hogy szuronnyal megdöfködték az ágyat, fölszakítottak minden dunyhát, párnát, hogy csak úgy repült szét a toll.

Ez '19-ben történt, akkor született az öcsém. Anyu feküdt az ágyban, mert három nappal azelőtt született meg a gyerek – most képzeld el! Annyi emberség volt bennük, hogy amikor látták, hogy ott fekszik és mellette van a kis pólyás, viszonylag hamarabb kitakarodtak.

Laci bácsiék nem bántották, mert Laci bácsi, az tudott valamennyit románul. Máramarosban sok erdeje volt a Forgách gróféknak, és ott általában az erdész román volt. A napszámosok között is sok román volt, velük is szót kellett értenie. A románok voltak náluk is, de Laci bácsi, aki egy jól megtermett, karakán ember volt, odaállt eléjük és a legcifrább káromkodásokkal jól lehordta őket románul, úgyhogy a nagyobb rész már akkor elpucolt. Avval kezdte, hogy ismerem a parancsnokotokat, majd szólok én a barátomnak! Na, majd fölhúznak titeket, fölnégyelnek, ez lesz, az lesz, hogy ti ide mertek jönni! Szóval Laci bácsi megvédte a falut.

Azt hiszem, tíz napig voltak bent a románok, és a tíz nap alatt, azt mondja az anyu, édesapám meg se szólalt. De amikor kimentek, összeszedte magát és kezdett tevékenykedni; nagyon ügyesen tudott fűrni-faragni meg polcot csinálni a házban... Aztán megnyílt a Takaréka, és neki már oda is kellett menni.

Amit most elmesélek, az nem közvetlenül a román megszállást követően, de nem sokkal az után történt; anyu azt mesélte, tulajdonképpen ez hozta rendbe az édesapámat. A háború előtt Szabolcsból rengeteg paraszt ment ki Amerikába, a legtöbbjük azért, hogy pénzt keressen és földet tudjon venni. Nagyon sok kint maradt, de a háború befejezése után rengetegen jöttek haza. Szabolcs megye, az kimondottan a régi uradalmak megyéje volt, itt a parasztnak – akármilyen szorgalmas – nagyon kevés lehetősége volt arra, hogy földet vásároljon. A háború után viszont az uraságok annyira elszegényedtek, hogy rákényszerültek a birtokaik egy részének eladására vagy bérbe adására. A nemesi ősbirtoknak volt egy alapterülete, amit már nem volt szabad eladni, és a földet nem is nagyon adták el, inkább elcserélték hivatalra vagy szőlőre, sokszor bérbe adták – így lett idővel az egyik birtok nagyobb, a másik kisebb.

Na, most ezek az Amerikából visszajött parasztok hozták a dollárt, a valódit belevarrva ruhába, hátizsákba, bármibe. Megnyíltak a takarékpénztárak, de hát azokban nem volt elég korona; az első pár embernek be tudták váltani a dollárját, de a többinek nem. Először mindenki Kisvárdára szaladt, de ott is elfogyott a pénz. Apu látta, hogy itt mindenképpen pénzt kell szerezni, és akkor ő ment be személyesen Kisvárdára, beszélt az ottani igazgatóval, aki azt mondta: valahogy meg kell oldani, hogy valaki elmenjen és hozzon egy nagyobb összeget, mert itt minket agyon fognak ütni. Hát a parasztnak hiába mesélem én, az nem fogja megérteni, hogy nincs, és erre különben is szükség van, hogy a gazdasági élet is meginduljon.

Apunak volt egy szekérre való, térdig vagy térd fölöttig érő, meglehetősen viseltes bőrkabátja. Azt hiszem, Kazymir Laci bácsitól kapta, aki kihízta, és mivel úgyis ócska volt már, csináltatott magának másikat. Szóval ez egy nagyon kopott bőrkabát volt, és akkor apu azt mondta anyunak – aki nagyon ügyes volt, jól tudott varrni –, hogy ennek kibontjuk a bélését, csinálunk egy belső bélést, te majd varrsz bele zsebeket, és abban fogom vinni a dollárt.

Kivették a bélést és kendervászonból anyu úgy varrta ezt meg, hogy a zsebek a bőr felé fordultak, tehát a belső felén csak a sima vászon látszott. Az is lehet, hogy dupla volt a vászon, de az biztos, hogy kemény kendervászonból voltak a zsebek egymás mellett, és egy-egy zsebbe nem tettek nagyon vastag pénzköteget. A régi, kopott

bélést pedig még meg is foltozta édesanyám, hogy minél több helyen vastag legyen – aki megnézte, csak annyit látott, hogy öreg kabát, öreg, foltozott bélése van.

A Kisvárdai Takarékpénztár a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral⁴ volt hitelszerződéses viszonyban, vagyis apunak a Pesti Hazai Első Takarékpénztárba kellett menni. Megmondták neki, hogy milyen nevű igazgatóhoz menjen, aki személyesen ismeri a kisvárdai igazgatót, és írtak egy levelet, de az nem úgy volt címezve, hogy Pesti Hazai Első Takarékpénztár. Megvan még nekem az a vászondarab, amibe bele volt hajtvva ez a kisvárdai hitelszerződéses papír, a közepén, ahol a sarkok összeértek, ott volt rajta a pecsétviasszal a nagy pecsét, és az volt ráírva, hogy... azt hiszem, Hitelbank – szóval nem a Pesti Hazai, ahova ment, hanem egy másik bank. Valóban a Hitelbanknak küldték, édesapám hivatalosan evvel utazott; vitt magával egy hátitáskát, és ez a levél abba bele volt téve.

Majdnem egy hétig utazott Pestre, de hát ő, aki négy évet kibírt a háborúban, ezt is kibírta. Vitt magával szalonnát, kenyeret, ott bicskáztak a többiekkel (az idegenekkel, akikkel a vasúton egy hétig együtt volt), volt valamennyi pénze, együtt iszogattak... Napokig álltak egy-egy állomáson, és néha nem is az ő vonatuk ment tovább, hanem egy tehervonathoz odakapcsoltak egy kocsit, aztán aki tudott, fölkapaszkodott, aki nem, nem. Néha a vagon tetején utazott, mert máshol nem volt hely – szóval nem volt egy kényelmes utazás. És ezt az utat kétszer vagy háromszor megcsinálta.

Nyilván a Pesti Hazainak se volt annyi pénze, hogy a sok dollárt mind beváltsa, ezért apunak még a Nemzeti Bankba is el kellett menni, annak a vezetésével is személyes kapcsolatba került. Először nyilván vizsgálgatták, hogy ez milyen csirkefogó – valóban különös lehetett, hogy egy vadidegen, harmincegy-két éves

⁴ A Pesti Hazai Első Takarékpénztár egyesületi formában Fáy András kezdeményezésére alakult meg. Az egyesületet 1839. december 30-án alapították, a bank 1840. január 11-én kezdte meg a működését, mint az első önálló magyar pénzintézet. Fáy olyan intézményt tervezett, amelyet a szegényebb néposztályok is igénybe vehetnek. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár megalapítása Magyarország gazdasági emancipációjának kezdetére esik, és példája, sikerei buzdításul szolgáltak követőinek. Megalapítsa kizárólag Fáy András érdeme, aki irodalmi és társadalmi úton, vármegyei és törvényhozási gyűlésekben agitált mellette, míg végre Pest vármegye 1839. évi közgyűlésének támogatásával megkezdette működését.

Üzletkörét betétek kamatoztatása, váltókölcsonök és ingatlanokra kihelyezett jelzálog kölcsönök folyósítása képezte. 1845-ben az intézmény részvénytársasággá alakult, majd a kiegyezés után rohamos fejlődésnek indult. Nagy szerepet játszott a XIX. század végén a nagy budapesti építkezések finanszírozásában. Takarékpénztári jellegét mindvégig megőrizte. A bevételek túlnyomó többsége kamatokból és szelvényjövedelemből származott. A takarékpénztárról az alapító Fáy András könyvet is írt. Az intézményt 1948-ban államosították, majd felszámolták. Üzletágait az Országos Takarékpénztár (OTP) vette át.

stramm fiatalember beállít kibélelve dollárral. De a zsidóknak nagyon jó szemük van, nem úgy vannak, mint a keresztények, hogy a szép szóra bedőlnek. A zsidóknak van egy hatodik érzékük, azon kívül rettentő okosan tudják használni az eszüket. Például ennek a Vadásznak (a mándoki igazgatónak, akit Kisvárdáról küldtek, tehát ismerte az egész kisvárdai vezetőséget) azt kellett mondania Kisvárdán, hogy ezt az embert nyugodtan elküldhetitek, mert ez olyan buta, becsületes, hogy élve nem fog visszajönni pénz nélkül – lehet, hogy meghal, de a pénzt, azt nem fogja hagyni.

Édesapámnak már az első útját követően nagyon megnőtt az ázsiója. Ki is gyógyult a letargiából, úgy érezte, hogy neki érdemes élni. Persze el se lehet képzelni, hogy közben az anyu mit állt ki.

Baja: villanyfény és tűzoltózenekar

Ennek a dolláros kalandnak volt köszönhető, hogy apu Bajára került, mégpedig a következő módon. Baját a szerbek megszállták 1918-ban; a trianoni határ ugyan Baja és Pécs alatt volt, de a szerbek Pécsre, Baját mégis elfoglalták. Ez egy meglehetősen nagy terület volt Baranyából és még Észak-Bácskából is, ahonnan a franciák csak '21-ben tudták nagy nehezen visszaparancsolni a szerbeket. Már a négy év háború is elszegényítette Baját, de a szerbek valódi rabló, vad rácok voltak akkoriban, sokkal több embert gyilkoltak meg, mint a románok. Amilyen szörnyű dolgokat hallottunk nemrég a boszniai háborúról, ugyanolyan történeteket hallottam én gyerekkoromban azoktól a bajai szülőktől, akiknek a gyerekeivel együtt jártam iskolába.

1921-ben mentek ki a szerbek Bajáról augusztus 20-án, és mi 1922. augusztus 20-án mentünk oda. Én akkor szeptemberben mentem első elemibe, ami utólag meggondolva szörnyű kegyetlenség volt a szüleimtől, mert én csak karácsonykor lettem hatéves. És nem elég, hogy abból az aranyos Mándokból elköltöztünk ebbe a fránya nagyvárosba, ahol annyi emeletes ház van, még az iskola is... Egy emeletes házat ismertem addig, a mándoki kastélyt.

Eredetileg a Bajai Takarékpénztár is hitelszerződéses viszonyban volt a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral. Azonban 1921-re, mire a város fölszabadult, teljesen tönkrement a bajai Takarékpénztár: a részvényesek mind teljesen elszegényedve, a pénz

elértéktelenedve... úgyhogy ott tartottak, hogy fölszámolják az intézményt. Akkor még korona volt, '22 végén vagy '23 elején vezették be a pengőt (én akkor már iskolás voltam), de rettentő rossz állapotban volt a pénz. A Bajai Takaréktól az igazgató fölment Budapestre, hogy küldjenek le egy okos szakértőt, aki megmondja, egyáltalán gondolhatnak-e ők arra, hogy kinyissanak. Náluk nincs pénz, ők mindent megpróbáltak, de minden iparos ki van rabolva, minden kereskedő ki van rabolva, mindenki szegény, ahogy elmentek a szerbek, minden romos.

Az én édesapám az előző évben többször is ment Budapestre, ő ott személyesen megismerkedett a Pesti Hazai vezetőségével és még a Nemzeti Bankban is több igazgatóval. Édesapámat kikérdezték, hogy milyen gazdasági viszonyok vannak ott keleten – mert semmilyen kapcsolatuk nem volt ezzel az országrésszel, abszolút semmit nem tudtak arról, hogy itt mi van –, és apu okfejtéseiből látták, hogy ez milyen értelmes ember, milyen jól átlátja a dolgokat. Így aztán a pesti igazgatók azt mondták a bajaiaknak, hogy mi tudunk egy nagyon rátermett embert, aki talán a maguk dolgait helyrehozza, ha elvállalja – próbáljanak szerencsét és írjanak neki, ajánlják föl az állást.

A Bajai Takaréknak írt is apunak, de apu azt mondta, őneki Mándokon egy biztos, jó állása van, neki családja van, ő nem akar hazardírozni. De úgy látszik, hogy a Pesti Hazaiban nagyon jó reklámozást csináltak apunak, mert addig ostromolták, amíg beleegyezett, hogy eljön egy hónapra Bajára, megnézi, milyen lehetőségek vannak, és azután dönti el, hogy fölmondja-e az állását, és eljön-e ide szerződni a Bajai Takarékhhoz. A Bajai Takaréknak igazgatójának akarták.

Apu először is elment a Pesti Hazaiba, és beszélt az igazgatókkal már előre, hogy mi az, amiben ők segítséget tudnak nyújtani, hogyan kalkuláljon, amikor majd Baján megnézi a helyzetet. És amikor letelt Baján a kísérleti hónap, és már ismerte az ottani viszonyokat, akkor sem mondott rögtön igent, hanem előbb még egyszer elment tárgyalni a Pesti Hazai vezetőségével – akkor már nyilván neki voltak komoly feltételei. Végül elvállalta az állást, és pár év alatt olyan csodálatosan rendbe hozta a bajai Takarékot, hogy a húszas évek végére már az öt legjobb vidéki pénzügyintézet között tartották számon. Aput számtalanszor szerették volna fölcsalni a Pénzügyminisztériumba. A Nemzeti Bankban, ahol több vezető ismerte őt, mindig mondogatták: kár neked ott kuksolni egy ilyen vidéki kisvárosban. Erre azt felelte

apu: a Takarék az én harmadik gyerekem, mert ez semmi volt, és én föltámasztottam a semmiből.

Mi elköltöztünk Bajára és evvel befejeződött a mándoki élet. Már az elutazásunk sem akármilyen kaland volt, hiszen mi, gyerekek vonaton is akkor utaztunk először – ugye, háború alatt születünk, nem volt utazgatás akkoriban sehova. Megtettük vonattal a hosszú utat Budapestre, és a Metropol Szállodában szálltunk meg a Rákóczi úton, mert ez volt a vigéceknek meg az efféle utazó embereknek a szállodája, apu is mindig ott szállt meg. A kisvárdai zsidók ajánlották neki a Metropol Szállodát: az egy biztos hely, oda nyugodtan mehet a pénzzel, nem fogják kirabolni.

Este érkezünk meg. Villanylámpák az utcán – most gondold el! Falusi gyerekként mi kézben vittük a kis dobozszerű lámpát, amiben benne volt a mécses (persze nem mi vittük, hanem a felnőttek), amikor késő este jöttünk Laci bácsiéktól haza. A legnagyobb kivilágítás nem olyan most nekem, mint az a pár gyatra villanylámpa volt, ami akkor a háború utáni Pesten égett – fényözönben úszott a Rákóczi út. És minden negyedórán legalább elment egy automobil! – azt lestük hosszú ideig: „Ott jön megint egy!” És villamos is járt barátom, szóval fantasztikus, hogy itt mi volt.

Apu azt mondta: most pedig hajóval fogunk Bajára menni. Tizenkettőkor beszálltunk a Deák Ferenc nevezetű gyönyörű hajóba, ami este kilenckor érkezett meg Bajára, mert akkor ilyen szép, kényelmesen, lassan mentek a hajók. Jaj, de szép volt az a hajó belülről! Csupa fafaragás volt az ebédlője, a sok rézkilincs meg karfa... minden csillogott-villogott. Apu elvitt, megmutatta nekünk a gépházat, és azok a gépek is gyönyörűen csillogtak, a nagy karok jártak fel-le – álltunk, szorítottuk a kezét, de azért alig lehetett minket elvonszolni, annyira el voltunk bűvölve. Csak a vécé volt ijesztő, ugyanis a vécékagyló alatt zubogott a Duna, két lapátkerék kétfelől keverte a vizet, és a lapátkeréktől egyméternyire volt az ülőke. Amikor ráültettek, sírtunk, kiabáltunk: „Jaj, anyukám, én itt nem maradok!” – szóval ez volt a szörnyűség.

Apu bérelt egy kabint, mert tizenkettőtől kilencig nagyon hosszú volt az út. Abban a gyönyörű szép ebédlőben ebédeltünk, utána elmentünk a kabinba, és anyuval meg a nagymamával szépen lefeküdtünk aludni. Egymás fölött volt a két ágy, a nagymama lent, anyu fönt feküdt, a két gyerek mellettük – hogy ők tudtak-e tőlünk aludni, azt nem tudom, de mi egy jót aludtunk, aztán már mehettünk is föl megnézni a fedélzeteket. Elöl is volt egy fedélzet, hátul is volt egy fedélzet; hátul lehetett látni,

ahogy kijött a lapátkerekekről az a habzó víz, elől meg azt, ahogy a hajó szelte a hullámokat és hajlott szét a hajóorr előtt a folyó – az valami gyönyörű volt.

Kilenc órára már eléggé besötétedett, de akkor már messziről lehetett látni Baja fényeit, ahogy átjött a bajai híd alatt a hajó – pár petróleumlámpa világított a parton. Amikor kikötöttünk, az nagyon izgalmas volt. Nagy nehezen, hatalmas zúgások közepette megálltunk a hajóállomásnál, a korlátokat nagy zörgéssel két oldalra eltolták és begurították a hidat, amin át kellett menni – de alatta ott zubogott a víz! Mi megcsökönyszeredtünk, hogy azon ugyan át nem megyünk, de apu fölkapott engem, a nagymama meg az öcsémet, és kihoztak.

Az vigasztalt, hogy szólt a tűzoltózenekar. Ez augusztus huszadika előtti este volt, és a hajón utazott valami miniszteriális küldöttség, akik az egyéves évforduló ünnepségére jöttek – annak a tiszteletére szólt a zenekar. Úgyhogy megbocsátottuk minden bűnünket – hogy zúgott a víz meg hogy át kellett jönnünk a hajóhídon –, mert úgy vonultunk be a városba, hogy egy társzekéren ment elől a tűzoltózenekar, és fújták. A Takarék gondoskodott arról, hogy legyen nekünk lefoglalva egy fiáker, mert jó két kilométeres út vitt be a városba a hajóállomástól: gyönyörű, hosszú jegenyesor, de végeredményben mégiscsak egy kültelek volt az. Így érkeztünk meg: szólt elől a zene, előttünk jött még egy-két kocsi, és aztán mi a fiákerben. A bajai főutca közepén vonultak föl a díszes lovaskocsik zsinóros, kardos, csákós hajdúkkal, mindenféle kocsisokkal, meg lóháton jöttek a huszárok... – teljesen diadalmas bevonulás volt.

A Bajai Takarékpénztár épülete egy nagy, négyzet alakú ház volt, ami a főtérre és három utcára nézett. A földszinten hivatali helyiségek és üzlethelyiségek voltak, az emeleten pedig lakások. Amikor édesapám elfogadta a bajai állást, azt mondta, neki Mándokon természetbeni lakása van, ő itt is természetbeni lakást kér magának, vagyis a lakást a Takarék biztosítja, a fizetésébe pedig bele van számítva a lakbér, a fűtés, a világítás. A bajaiak ezt a feltételt elfogadták, csakhogy a Takarékpénztár épületében minden lakás teli volt lakóval. De a három épületrészből csak az egyiken volt emelet, a másik két részen nem, tehát az egyik oldalra ráhúztak egy emeletet, és ott lett nekünk egy háromszobás lakásunk.

Persze augusztus végéig nem sikerült befejezniük az építkezést, úgyhogy mi két hónapig egy bérelt lakásban laktunk. Azért volt ez jó, mert a főutca közepén laktunk,

és nekünk rettentő érdekes volt, hogy lenéztünk és ott jöttek-mentek a lovaskocsik meg minden csuda. A Takarékpénztár épületének volt egy kis utcára néző hátsó, földszintes része, a fölé épült föl a mi lakásunk, úgyhogy ott nem sok néznivaló volt, de itt a főutcán rendkívül érdekes volt, úgyhogy állandóan fölmásztunk az ablakba, amitől anyu meg a nagymama frászt kapott, ugye. Én voltam megbízva, hogy vigyázzak az öcsémre – le is rángattam az ablakból, hogy én fölmásszak. Emlékszem, egyszer, amikor már a fenekünkre kaptunk (mert mondták, hogy ez a legértelmesebb részlet, a többinek hiába beszélnek), azt mondta szegény gyerek: „Nem hiába Baján vagyunk, sok itt a baj”. Az öcsém áldott jó gyerek volt, én nem egészen; talán már kicsi koromban bennem volt ez a nyughatatlan vér, hogy nekem mindenhova oda kell mennem, mindent meg kell néznem. De az első időkben én ijedt kisgyerek lehettem, mert nagyon kevés emlékem van az ezekről az első hónapokról.

Iskolába járni az első pillanattól kezdve nagyon szerettem. Az apácákhoz jártam a Miasszonyunk Rend elemi iskolájába. Az apácákkal nekem semmi gondom-bajom nem volt; ott még jámbor kisgyerekként meghúztam magam, minden idegen volt, furcsa volt. Az első időkben Ferenc bácsi kísért az iskolába, aki az altisztje volt a Takaréknak. 10-12 perc járásra volt tőlünk az iskola, persze kisgyerekként egy vadidegen városban ez is hosszú út volt. Nekem itt emeletes házak között rettentő messzire kellett menni az iskolába – Mándokon ilyen messzire tőlünk csak Laci bácsiék voltak, de hát ők a falun kívül, a fatelep mellett laktak. De ez a kíséretés nem tarthatott túl sokáig, mert arra emlékszem, hogy amikor az iskolából minket kiengedett az apáca, mindig lejött a portáig és ott mindjárt elrendezte a gyerekeket: ti erre laktok, ti mentek négyen-öten erre, ti arra... Mifelénk is mindig jött egy gyerekcsapat, és nemsokára én már velük jöttem haza.

Csupa egyemeletes ház volt a főutcán. Baját az 1800-as évek közepe táján építették újjá, akkor épültek az emeletesek házak. Kétsaroknyira volt tőlünk egy orvos család háza; Györgyi, a lányuk az osztálytársam volt, ő volt az első gyerek, aki meghívott engem magukhoz. Eleinte szigorúan ki volt adva, hogy ha engem valaki meghív, először ő jöjjön el mihozzánk, de később – amikor már voltak ismerős családok, ismerős hasonló korú gyerekek – anyuék már nem vették ezt nagyon szigorúan; nem emlékszem, hogy kikaptam volna, ha fölmentem Pollerman Györgyiékhez. 15-21 év múlva apám éppen az ő házukat vette meg.

Baján több elemi iskola is volt, de a zárdában volt polgári, később líceum és tanítóképző is. A kereskedelmi, az állami iskola volt – külön egy a lányok, egy másik a fiúk részére. Volt fiú tanítóképző, kertészképző iskola, ipariskolák is voltak, úgyhogy elég sok iskola volt Baján. A cisztereknek volt gimnáziuma, csak az volt a gond, hogy ott kollégium nem volt, és ez egy nagy hiányosság volt, erről sokszor tárgyaltak is a várossal. Hajdanán a ferenceseknek is volt gimnáziumuk (az úgynevezett algimnázium, ami csak az alsó négy osztály), és internátusuk is; az egy óriási épület volt, úgyhogy ott lett volna hely a ciszterci gimnázium kollégiumának, de abban nem volt se vízvezeték, se semmi – ennyire középkorban éltek akkoriban. Az első világháború után ezt a ferences algimnáziumot megszüntették, mert olyan költséges volt a fenntartása.

Elitiskolának talán a ciszterci rend gimnáziumát mondanám, de a többiben nagyon egészséges keveredése volt a polgárság különböző rétegeinek: az iparos, a kereskedő és a hivatalnoki réteg közt megvolt a kapcsolat már az iskolákban is. Akkoriban, ha nem is tíz, de három-négy gyerek volt minden családban, és az iparos vagy a kereskedő – főleg a fiai közül, de a lányokból is – kitaníttatta, akiről úgy vélte, hogy a legérdemesebb rá; azok elmentek a gimnáziumba, vagy a négy gimnázium után a kereskedelmibe, ami szintén érettségivel járt, és nagyon-nagyon sok helyre, sok értelmiségi foglalkozásba elmehettek ilyen végzettséggel.

Mindennapok Baján: kapcsolatok és költözések

A beilleszkedésünk viszonylag könnyen ment. A Bajai Takarékpénztár igazgatósága a nagyrésztvényesekből állt, ez 10-12 ember volt, velük az első alkalomtól kezdve megvolt a közvetlen kapcsolat. A Takaréknak vezető tisztviselői, ha nem is a szülei lehettek volna apámnak, de jóval idősebbek voltak nála; a háború alatt fiatalokat nem tudtak fölvenni tisztviselőnek, hisz mindenkit vittek katonának, úgyhogy ez egy kiöregedett, már a nyugdíj felé haladó társaság volt. Gyerekkoromból én arra emlékszem, hogy nagyon sok öreg családhoz mentünk vendégségbe. Ezeknek a családoknak mind megvolt a maga rokonsága: gyerekek, unokahúguk, testvérük... akik már mind az én szüleim korosztályába tartoztak, ilyen módon nagyon gyorsan mindenhova eljutottunk, sokféle kapcsolatot építettek ki a szüleim Baján. A városi értelmiség körében az volt a szokás, hogy ha új ember jött, nemcsak a házaspár

ment el vizitbe – ami persze kötelező volt –, hanem a gyerekeket is vitték, úgyhogy ezek a vendégségek nekünk nagyon érdekesek voltak. Mi az öcsémmel eleinte kissé megszeppenve mentünk, de miután fegyelemre nevelt gyerekek voltunk, nem volt velünk gond, szép csöndben üldögéltünk. Nem voltak ezek hosszú látogatások, nem hiszem, hogy félóránál tovább tartottak volna, ráadásul sokszor előfordult, hogy a házigazdák odahívták az unokájukat, hogy nekünk is legyen társaságunk. De ez különben is könnyen ment, hiszen az ügyész unokái ugyanolyan korúak voltak, mint mi, az igazgatósági tagok unokái olyan korúak voltak, mint mi... tehát miközöttünk nagyon hamar megtörtént a kapcsolatfelvétel, volt, akivel egy osztályba is jártunk.

A Bajai Takarékpénztár épülete eredetileg a Grassalkovichéké volt. A Városháza volt a Grassalkovich kastély, ez pedig a gazdasági épület: itt laktak az intézők, itt voltak az irodák, és ennek a pincéje volt a borpincészet – gyönyörű, boltíves pince volt. Széles belső folyosó ment körül a Takarékpénztár épületén, pár méterenként széles oszlopok tartották, és óriási nagy ablakszárnyak, széles ablakok voltak végig.

Mi nagyon sokat költöztünk. Amikor a Takarékpénztár épületében az emeletráépítés befejeződött, a Fő utcai bérelt lakásból beköltöztünk a Takarékpénztárba, egy háromszobás lakásba. Három év múlva, 1925-ben renováltatta édesapám a Bajai Takarékpénztár egész épületét, akkor átköltöztünk a szomszéd lakásba, ami már négyszobás volt, és néhány évre rá megint költöztünk; az utolsó lakásunk a Takarékpénztárban ötszobás volt. A felújítás után lettek a házban fürdőszobás lakások, mert addig csak a konyhában, illetve a fürdőszobának kinevezett kis kamrácskában volt egy-egy csap; fazékban melegítettük a vizet és úgy vittük oda mosdani. Vízfűtés, az volt már a házban, de minden lakásban csak ez a két csap volt. A vízöblítéses vécé – mindennapi lakáshoz együtt – a folyosó végén volt.

Bajának városi vízvezetéke nem volt, még szennyvízcsatorna is csak a belváros alatt húzódott; azt még az 1700-as évek végén kiépítették, mert Baja akkor volt a leggazdagabb. Azokban az épületekben, ahol volt vízvezeték motorral vagy kézi pumpával nyomták föl az udvarról a vizet. A Takarékpénztárban az udvaron volt egy nagy kút, mellé volt szerelve a motor, és az pumpálta napjában kétszer-háromszor föl a vizet a padlásra, ahol óriási tartályok voltak. Így jutott víz minden lakásba. Az udvaron volt egy nagy ciszterna is; három oldalról úgy volt vezetve az esőcsatorna,

hogy az esővíz abba belefolyjon. A mosókonyhába innen húzták a vizet, azt vödörrel kellett behordani oda.

Fával és koksszal fűtöttünk; Baján volt gázgyár, így volt kokszunk is. Nagy Meidinger kályhák álltak a nagyszobákban – kokszfűtésű volt, éjjel-nappal égett, úgyhogy éjjelre sem hűlt le a lakás –, a két másik szobában pedig cserépkályha volt, azt fával fűtöttük. A Meidinger kályha egy dupla kályha volt. A belseje egy vastag öntöttvas henger, abba töltötték a kokszot. Két ajtaja volt: a felsőn öntötték bele a kanna kokszot – azt nem lehetett lapátolgatni, mint a szenet –, az alsó ajtón keresztül pedig a hamut meg a salakot lehetett kisedni. Az alsó vasajtón volt egy szabályozó nyílás, amikor azt jobban kinyitották, erősebben égett a tűz, de a kokszot nem volt szabad túl erősen égetni, mert akkor hirtelen hevült föl és összeállt egy tömeggé. Ez nagyon ritkán fordult elő, de ilyenkor a koksz bedöglött, nem tudott tovább égni, és a felső ajtón nagyon erős vasrudakkal kellett szétverni, mert hiába rázták a rostélyt, meg se moccant, annyira egybeállt. A koksznak egyenletesen kellett izzani, mert akkor jött ki belőle a gáz, ami meggyulladt és gyönyörű kékes-pirosas színű lánggal égett.

Körülbelül tíz centivel kijebb, mint ez a belső öntöttvas henger volt egy másik henger, ami fehér zománcos volt és egymásra tett széles karikákból rakták össze, úgyhogy volt alacsonyabb, magasabb, kisebb átméretű, nagyobb átméretű – aszerint, hogy milyen szobába tették. És ahol a karika összeért, volt rajta egy nikkelezett abroncs, ami nagyon szépen elfedte a hézagot, és nagyon elegáns volt. A kályha tetején egy gyönyörű ékítmény volt, egy áttört, nagyon szép mintás vaskupola; itt ment ki a meleg, ami a két henger közt képződött. Az ebédlőben minden lakásunkban ilyen kályhánk volt, a takarékbeli utolsó lakásunkban pedig (az már ötszobás volt) két helyen is volt Meidinger kályha: az ebédlőben meg az úri szobában.

Az úri szoba édesapám szobája volt. Itt is volt íróasztala, de az igazi dolgozószobája a Takarékbán volt. Az igazgatói szobában ott egy óriási, úgynevezett „amerikai íróasztal” volt, ami azért különleges, mert az nem csak egy lapos asztal, ami teli van rakva aktákkal, hanem a túloldalán van egy magas fala, ami teli van polccal, fiókkal, mindenféle tartóval. Kétoldalt ívben lehajló korlát veszi körül, a fiókok fölül pedig rá lehet húzni egy falécekből összeállított redőnyt, és úgy lehet becsukni – ez egy amerikai találmány volt akkoriban.

Az első évben elköltözött a házból az egyik szomszéd család, illetve fölmondtak nekik. Ez egy zsidó vásáros családja volt, aki mindennel kereskedett; azt hiszem, ők még elsőgenerációs zsidó család lehettek. A férfi házalóféle volt és biztosan remek üzletember (csak nem egy bérházba való), aki kihasználta, hogy a háború alatt is szüksége volt sok mindenféle a lakosságnak. Neki kiváló lehetőség volt az, hogy a város szívében lakott, és nem kellett raktárt bérelnie – egyszerűen a Takarék folyosóját használta annak. Amikor odaköltöztünk, azon a folyosón libaketrec volt, tyúkketrec volt, minden volt ott az ég adta világon: rengeteg kosár, láda – alig lehetett elmenni mellettük. Persze a kellő bűz meg piszok is megvolt hozzá. Meglehetősen nehéz volt őket kitenni, de apu azt mondta, hogy ezt az állapotot meg kell szüntetni. Hosszú ideig tartott a huzavona, de végül is kimentek, és akkor azt a lakást teljesen szétszedték – még az ajtóborítást is le kellett szedni, annyi volt a svábbogár.

A svábbogár ellen volt egy zöld por, azt úgy hívták, hogy „schweinfurti zöld”. Nagyon erős rovarirtó volt, mert egy közönséges rovarirtótól a svábbogár nem pusztult el. Amikor ezt a lakást szétbontották, a széles folyosón, mint egy fekete tömeg, úgy vonultak a svábbogarak. Az volt a szerencse, hogy mi nem a nagy folyosón voltunk, hanem egy kis oldalfolyosóról nyílt a lakásunk – de azért hozzánk is bejött egy pár svábbogár. Az előszobát a fal sarkában és főleg az ajtónál mindig este fölhintették ezzel a schweinfurti zöld porral, aztán kora reggel összesöpörték, hogy a szobába ne hordjuk be. Ez a schweinfurti zöld nagyon szép színű volt, énnekem nagyon tetszett, hogy a mi lakásunkban ilyen szép, zöld, érdekes dolog van. Elsős elemista voltam, és az osztályban már mindenki mesélt valami érdekeset, hát most én is elmeséltem, hogy nekünk mink van. Az egyik osztálytársam a Takarék előző igazgatójának unokája volt, és ő otthon elmesélte, hogy hát képzeljék el, ez milyen nagy dolog, és hogy nekünk, nekünk... nekünk miért nincs?

Anyu nagyon jó barátságban volt a kislány nagymamájával. Nagyon muzikális család volt az övék is, úgyhogy Annuska néni és anyu négykezeset játszottak együtt, meg együtt énekeltünk. A kézimunka délutánok akkoriban divatosak voltak; anyu meg Annuska néni zongoráztak, míg a többiek varrtak, beszélgettek. A legközelebbi kézimunka délutánon azt mondja Annuska néni: hallom, hogy ti milyen híres ház vagytok – és elmesélte a dolgot. Persze a barátnők döltek a nevetéstől. Hát ti egy új részben laktok, hogy lehet az svábbogaras? És akkor elmondta anyu, hogy mi a helyzet.

De hát velem most mit csináljanak? – nem szidhatnak meg, hát honnan tudtam volna, hogy ezt nem kellene elmondani? Végül is anyu azt mondta nekem, hogy a dicsekedés nem szép dolog. Ha nekünk van valami különös, ami a másiknak nincs, azzal nem kell dicsekedni, mert esetleg a másiknak fáj az, hogy neki nincs olyan.

Egy másik nagyon jó eset is ezekben az években történt, akkor talán harmadik-negyedik elemista lehettem. Az iskolában a gyerekek szerettek hencegni, és egyszer arról beszélgettek, hogy kinél hány cseléd van. Az egyik azt mondta: nálunk nincs cseléd, mire a többiek: nálunk egy van, nálunk kettő van... Nálunk három van, mondta az egyik gyerek, mert nekik nagy udvaruk volt, kocsis, ló is állt benne, és volt kocsis. Aztán volt, aki azt mondta, hogy a kocsis, az nem cseléd, a másik meg, hogy a kocsis is cseléd – szóval ilyenféle vita volt.

Én ebben a kérdésben egyáltalán nem voltam kiképezve, úgyhogy én az egészhez nem szóltam. És akkor valaki azt mondta: Na, te meg se mukkansz, hát nálatok hány cseléd van? Mondom, nálunk nincs – mert én ezt a szót, hogy cseléd nem hallottam. Azt hallottam, amikor mások beszéltek cselédről, de rendszerint arról, aki rossz volt. Hála istennek, az effélék minket elkerültek, nálunk ilyen személy soha nem volt.

Na, hát erre, hogy minálunk nincs cseléd nem is nevetni, hanem röhögni kezdtek.

- Ne hazudozz nekünk! Mér', hát nálatok a konyhában ki főz?
- A nagymama. Ja, és segít neki a Bözse néne – mondtam.
- Na, és a takarítást ki csinálja?
- Hát – mondom – a portörlest, azt csak az anyu csinálja.
- Na, de valaki csak segít.
- Hát a Bözse néne.
- Na, hát akkor a Bözse néne a cseléd.
- Az nem cseléd, az a Bözse néne!

Nálunk persze mindig volt alkalmazott; rendszerint akkor mondtak föl, amikor férjhez mentek. Az akkori háztartásokban nem volt még mélyhűtött, tiszta zöldség, és lakkozott parkett sem volt. Ahol nagyobb lakás volt, ott nem is győzte a feleség, hogy

mindent egyedül csináljon, oda kellett még egy személy. Nálunk nem volt szobalány, szakácsné (a konyhában különben is nagymama volt a parancsnok), nálunk csak egy személyzet volt mindig; az egy természetes segítőtárs volt, különösen, amikor még kisgyerekek voltunk. Piacra például anyu járt a nagymamával vagy nagymama egyedül, és később, jó évek múlva, mikor már a nagymama kiöregedett, akkor nyáridőben mi, gyerekek vittük a kosarat, télidőben meg az ment anyuval, aki nálunk szolgált. Talán harmadik elemista voltam, amikor Bözse néne odakerült hozzánk, és öt-hat évig nálunk is maradt. Persze Bözse néne is tudta, hogy nekünk mit nem szabad csinálni, de ő azért egy jótét lélek volt, úgyhogy a kisebb disznóságainkat mindig igyekezett eltussolni.

Egy félévig egyszer még német kisasszonyunk is volt, de azt az apuval együtt kiutáltuk. Apu azt mondta: Én egész nap nem vagyok a gyerekekkel, és akkor egy idegen perszóna ül az asztalnál? – na, erről szó sem lehet. Pedig ezt az apu meg anyu együtt beszélték meg, szóval ő elvileg ebbe belement, de amikor a gyakorlatban látta, hogy ez mit jelent, az már nem tetszett neki.

Nálunk az ebéd meg a vacsora a beszélgetés ideje volt. Ebéd után anyunak le kellett rögtön feküdni, apu meg, aki egész délelőtt bent ült a Takarékbán, elment egy félórát sétálni a Déri parkba és minket, gyerekeket is magával vitt. A Déri park hajdan a ferencesek óriási gyümölcsös, zöldségek kertje volt, ezt később megvásárolta a város, és egy nagyon szép park lett belőle, ötpercnnyire volt a Takaréki épületétől, ahol mi laktunk.

Oda mentünk ki apuval, és amíg mi szaladgáltunk, ő leült és pár perc alatt el is szundított egy kicsit. Közben-közben elővette a zsebkönyvét, megnézte, aztán megint egy kicsit szunyókált... végül rikkantott, hogy jöhetünk, és akkor hazafelé menet mindig mesélt. Ő nem volt valami nagy mesélő, de volt két-három meséje, amit nekünk mondogatott; ezek egész más jellegű mesék voltak, mint a nagymamáé vagy anyué. Sokkal szikárabb történetek voltak, de nekünk éppen azért tetszett, mert ezekben nem volt annyi tündér meg könnyedség, inkább apu gyerekkoráról szóltak: a kiscsikókról mesélt, meg a bocikról, meg a sok tyúkról... bár a tyúkokat egy kis lenézéssel emlegette, mert az mégiscsak a nőknek való foglalkozás volt.

Egy polgárcsalád háztartása: hétköznapiak és ünnepek

Nálunk nagyon ritkán volt halétel. A bajaiak körében a férfiak foglalkozása volt a halászlé főzése, mert a hal pucolása, az egy külön tudomány. Rántott halat ettünk, rántott harcsaszelet, az volt a pénteki ebédhez. Baján élő halat lehetett venni: lement az ember a Sugovica-partra, és ott voltak halászok standjai; fönt a városban nem volt halkereskedés.

A Sugovica partján minden halásznak volt egy kis halmérő helye, úgyhogy négy-öt halásznál végig lehetett sétálni és válogatni a halakból. Ott álltak a nagy halászbárkák, amik gyönyörű, faragott orrú, hatalmas építmények voltak. Abban lakott a halászcsalád; kis kamrácskájuk volt, ott aludtak éjjel. Amikor a szezon volt, kimentek a Nagy-Dunára a bárkák, fölrontatták őket jó messzire, aztán beveztek egyik Duna-ágba, másik Duna-ágba – ez egy nagyon komoly mesterség volt. Rengeteg halat szállítottak Budapestre Bajáról, úgyhogy a nagy halászcsaládoknak voltak területei, saját kis kalyibájuk is állt ott, és kimentek néha egy-két hétre ide, egy-két hétre oda. Az a halmennyiség be se jött a városba, hanem kiválogatták a javát, az ment mindjárt föl a hajóállomáshoz, és azt aztán hozta föl a hajó Budapestre.

A Sugovica-parton csak szerdán és szombaton volt halpiac. Talán pénteken is, mert pénteki napra sokan vettek halat, de a nagy árusítás, az mindig szerdán és szombaton volt. Azért lehetett mindig jó, friss halat kapni, mert ezeknek a nagy bárkáknak az alja lukacsos volt, és a bárkában bent, a bárka alatt ott volt a rengeteg hal. A nagyobb bárkák alja rekeszes volt, mert amikor kihúzták a hálóval a halat, mindjárt szétszították, hogy ide a pontyok kerülnek, ide a harcsa, ide a kecsege... Sügér is volt meg csuka, törpeharcsa. Nagyság szerint is kiválogatták, aztán nagy fadézsza-szerű tartályokba tették a halászok a halat. Ha jól ment a bolt és elfogyott, akkor lementek és fölhozták a bárkából a következő adagot, úgyhogy nagyon ügyesen meg volt ez szervezve.

Anyu azt mondta, ő iszonyodik a haltól, de meg is lehetett pucoltatni a halat, úgyhogy nagypénteken mindig halászlé volt – akkor, egy évben egyszer főzött anyu halászlévet. Sok férfi szeretett főzőcskézni – ha mást nem, hát a halat jó bajai szokás szerint –, de apu nem, ő meg volt elégedve avval, amilyen finomakat az asszonyok főztek. Nagyon jó konyha volt nálunk.

Sonka, az sok volt, mert mindig volt disznóölés, de a szalámi a mi időnkben még rendkívül ritka, ünnepi étel volt; csemegeüzletekben meg azoknál a nagyobb henteseknél lehetett kapni, akik külön felvágott részleget tartottak. A hentes inkább olyan húsokat árult, amiket ő maga készített: sonkát, amit ő maga füstölt, meg hurkát, kolbászt, disznósajtot. Minden hentesnek volt egy saját maga által töltött készítménye: húsos hurkának hívták ezt akkoriban, és nem színhúsból volt, hanem volt egy kis rizs, liszt belekeverve – nagyon finom, ízes dolgok voltak ezek, a specialitásai egy-egy hentesnek.

Egy héten kétszer volt általában nálunk hidegvacsora – túró, sajt, ilyesmi –, pénteken és vasárnap. Vasárnap kimondottan azért, mert vasárnap este vacsoraidőre érkezett már meg a lány, aki nálunk szolgált. Különbözik mindig meleg vacsora volt. Az ritkábban fordult elő, hogy a maradékot ettük, de néha már eleve úgy főztek, hogy a maradék lesz a vacsora, például a rakott krumpli volt ilyen. A vacsora mindig inkább könnyebb étel volt, húsételeket este ritkán ettünk.

A szerda és a péntek volt a hústalan nap. Mi nagyon szerettük, mert az egyik napon gyúrt tésztát ettünk, a másik napon pedig valamilyen kelt tészta volt. Sokszor volt nálunk bableves, de miután nálunk a bablevest meg a lencselevest füstölt hússal készítették, az nem volt péntekre való, viszont volt az úgynevezett habart bableves, amiben nem volt hús. Azt nagyon szerettük: tejföllel behabarva és egy kicsit savanykásan készítették. Gombás étel és a tojásos, könnyű ételek voltak előételnek.

Pénteki napokon nagyon sokszor volt gomba: rántott gomba, tojással gomba, gombapaprikás, és volt egy barna szószban elkészített gomba is – az talán vadászgomba volt. Főleg tavasszal és ősszel volt a gombaszezon, amikor rengeteget hordtak a piacra, mert Baja környékén, a Duna-menti erdőkben meglehetősen sok gomba volt, úgyhogy nagyon szép, friss gombát lehetett mindig kapni. Azokban a falvakban, amik már beljebb voltak, nem a Duna mellett, ott a szegfűgomba termett, az a kis apró, ami nagyon finom gombapaprikásnak meg tojással is. Úgyhogy nálunk sokféle gombás étel volt, még a hús mellé is készítettek gombás szaftot.

Nálunk nem az étel mennyisége számított. Voltak családok a baráti körből, akik direkt nevetségesnek tartották, amilyen keveset mi ettünk. Nem a spórolás miatt ettünk kevesebbet, hanem nyilván már a szülők is úgy nőttek föl, hogy nem versenyezés volt a családban. Volt például, hogy ősziidőben, akinek szőlője volt – hát nem a

szüret legmunkásabb napján, inkább szüret után –, meghívta szüreti mulatságra a baráti kört, és akkor rengeteg kondérban főtt a paprikás csirke. Persze családotul mentünk, tehát mi is, gyerekek is; volt felnőtt asztal, volt gyerekasztal – és volt a gyerekek közül, aki négy csirkecombos is megevett.

Sokaknak volt szőlője Baján. Vagy azoknak, akik földbirtokosok voltak és a birtokaik között volt szőlő is, vagy pedig az ügyvédeknek, orvosoknak, tehát inkább a szabadfoglalkozásúaknak; ők másképp tudták beosztani az idejüket. Nekünk nem volt szőlőnk, bár apu szerette volna rábeszélteni anyut, hogy legyen, miután anyu szüleinek is volt szőlője, apu szüleinek is, tehát megvolt a hagyomány. De hát akkoriban még szabad szombat se volt, csak a vasárnap, és apu ott volt a hivatalban mindennap nyolctól egyig és délután fél háromtól fél hatig, tehát belátta, hogy itt nincs szőlőbe mászkálás. Anyu nagyszerűen elirányította és megszervezte a háztartást, ami elég sok munkával járt, mert akkoriban nem volt ez a sok gép meg a hűtő, meg a tisztított étel, viszont volt rengeteg befőzés meg a nagymosás; neki se lett volna ideje a szőlőbe járni.

Hiába jött háromhetenként vagy négyhetenként a nagymosáshoz Rapcsák néni, a mosónő, aki az ágyneműket mosta. Az én kisgyerekkoromban még mindenkinek vászoninge volt, a szülőknek is meg nekünk is, és azt naponta mosni kellett, meg a testi fehérneműt, a blúzokat, harisnyákat is – hol volt még akkor mosógép? Teknőben mosták, aztán kifőzték a katlanban, az nagyon komoly munka volt. A selyemruhámot meg a selyemblúzomat tizenöt éves koromtól kezdve már nekem kellett mosni, azt meg kellett tanulni, mert ezek nem mentek soha a nagymosásba, oda csak a vászonféle mehetett. Meg kellett tanulni, hogy a nyakát meg az ujjá végét külön meg kell szappanozni – mert akkor még nem volt mosópor, viszont házi főzésű szappan, az volt minden rendes háztartásban. Azt anyu főzte az alkalmazottal együtt, mert nagyon pontosan ki kellett mérni, hogy ahhoz mi kell, mennyi zsiradék, mennyi faggyú. Ahol disznóölés volt, ott a zsiradék mindig összegyűlt, az félre volt téve, és ami hiányzott belőle, ahhoz vettek faggyút a hentesnél. Lent a mosókonyhában, a nagy üstben volt a szappanfőzés, és a nagymosáshoz azt a szappant használták. A nagymosáshoz előző nap le kellett a hamut forrázni, abból lett a lúg – de nem akármilyen, mert csak az akácának a lúgja volt a jó. Úgyhogy a cserépkályhában még a tüzelő is külön állt, mert volt cserépkályha, amiben csak akácfával tüzeltek,

hogyan annak a hamuját használják. Sok mindenhez kellett érteni, komoly munka volt akkoriban megszervezni a háztartást.

A nagyszombati vacsoránál a leglényegesebb a sonka és a keménytojás volt. Nálunk mindig két disznót vágtak. A kisebbiket, egy mázsást december elején, hogy Miklósnapra már legyen mindenféle finomság belőle, és karácsonyra is – ez volt a malac. A nagyot, ami jóval a mázsa fölött volt (egy mázsa negyven-ötven) januárban vágták, az volt a zsírdisznó, annak hatalmas nagy sonkái voltak. Mindig meglehetősen sok füstölt húst ettünk; a fehérpecsenye meg a lapocka, meg a csülök, ezek mentek a füstre. A babfőzelékbe meg a lencsefőzelékbe belefőtt füstölt csülök nagyon finom volt – ezek voltak a téli főzelékek. De sonkás vacsora a tél folyamán többször előfordult, és ahhoz franciasaláta volt, vagy csak krumplisaláta és torma.

A karácsonyi menüben a legfontosabb a bobájka, a mákos bobájka volt.⁵ Baján csak gubának ismerték, de a Felvidéken, Zemplénben bobájkának hívták. A mákos bobájka kalácstésztából készül. Mikor megkelt a kalácstészta és kiborították, akkor fölvágták darabokra és azt ki kellett sodorni olyan széles csíkokra, mint az én vastag ujjam. Ezt kisujjnyi darabokra fölvágták és darabonként szépen a zsírozott tepsibe berakták – szóval ezt elkészíteni nagy munka volt. A tepsibe szépen, sorokba leraktuk úgy, hogy a darabok ne érjenek össze – az úgyis még megnő –, hogy az oldaluk is megsüljön. Ez volt az igazi, nem is ment úgy szét, mint a kifli. A mák csak az után jött rá, miután a tejjel leforráztuk.

Ez 24-én este volt. Előtte volt borleves és rakott krumpli vagy ilyenféle böjtös étel. Másnap az ünnepi ebéd, az valamilyen sült hús volt és nem egyféle garnírung volt mellé, hanem többféle: uborka, paprika, saláta meg kompót. Zsírban sült krumpli is volt egy kicsi, meg krumplipüré is volt. Savanyú káposztát – akár töltött, akár rakott káposztát – másnap, az ünnep másodnapján ettünk – az volt a káposztás nap.

Mi nagyon sok aprósüteményt sütöttünk, mert az ünnepnapon a gyerekek – és amikor már nagyobbak voltunk, a fiatal emberek – jöttek kellemes ünnepeket kívánni. Aprósüteményt hétköznapi napokon is illett otthon tartani az embernek, hogy ha valaki jön, meg tudja kínálni. Nálunk nem volt fogadónap. Volt, ahol egyszerűsítették a dolgot és azt mondták, hozzánk ne mászkáljanak akármikor, hanem egy héten

⁵ Jellegzetes ruszin karácsonyi böjtös étel, amelyet hagyományosan mákkal, vagy túróval ízesítenek.

egyszer, mondjuk, csütörtökön van a fogadónap, akkor biztos itthon vagyunk. De anyu azt mondta, ő nem akar mindig nagy társaságot, és hogyha valamelyik barátnőjének kedve van eljönni, hát jön egyik vagy másik, vagy akár kettő is, és akkor beszélgetnek, úgyhogy minálunk mindennap lehet jönni. De mindig volt otthon valami kis pogácsa, likőr. Néha korábban délután eljöttek az asszonyok; ketten-hárman összebeszéltek, hogy na, elmegyünk az Elvirkához – mert anyut Elvirkának becézték –, és megmondták a férjeknek, hogy ott leszünk, majd a hivatalból gyertek értünk. Akkor aztán az urak is társalogtak meg a nénik is, és az urak inkább bort szerettek inni, a nénik meg likőrt kaptak.

Karácsonyra finomabb, ünnepi aprósütemények készültek: datolyás csók vagy valami piskóta megkenve és csokoládéval leöntve, vagy diós puszi, mandulás sündisznócska, amiből kiálltak a mandulaszeletek... Mikor én kisebb gyerek voltam, akkor még vajjas beigli nem volt, csak diós kalács, mákos kalács, amit nemcsak karácsonykor és húsvétkor sütöttek, hanem máskor is, de annyiban különbözött az ünnepi, hogy abban több dió volt meg több mák. Nálunk lekváros kalács is volt, de az volt a legkevesebb, mert az inkább csak frissen jó. Na, persze mi, gyerekek – főleg, amikor már kamaszgyerekek voltunk hatalmas étvággal – nagy kegyesen megettük a harmadnapos kalácsot is.

Amikor a konyhában kellett segíteni, nagyon szívesen vettem, ha kifutónak használtak, hogy eredj, fiam a spájzba, hozd ezt a fűszert vagy azt. Ugyanis gyerekkoromban volt olyan év, amikor egyik influenzából estünk a másikba, és nem volt étvágyunk, meg lefogytunk, meg nyavalyogtunk, és akkor Ovomaltine-t⁶ etettek velünk. Ezek az ovomaltinosok nagyon szép pléhdobozok voltak, és amikor összegyűltek, az Ovomaltine-címkét lemosták róluk, és ezek lettek a fűszertartók; iskolás címkeként rájuk volt írva, hogy mi van bennük.

Anyu ezeket megtöltötte: az egyikre rá volt írva, hogy csokoládé, a másakra, hogy mandula, a harmadikra, hogy mogyoró... ugye, diót is előre megtörtek, ha akar hamar sütni, legyen. De az volt az érdekes, hogy amikor sütni akart, kiderült, hogy a doboz fenekén van már csak egy pár morzsa. Na, akkor szépen lemosták a fölírásokat, és a lencse meg a bab kerültek az első sorba, meg a szárított torna. Úgyhogy akkor az embernek meg kellett csörgetni a dobozt, hogy tudja, mi van

⁶ A második világháború előtt nagyon népszerű, malátából készített, kakaó ízű, magas tápértékű gyermektápszer.

benne. Amikor én jelentkeztem a futárszolgálatra, akkor érdekes módon mindig nagyon lassan találtam meg, amit kellett – végig kellett zörgetnem a dobozokat. Na, ez a mandula hangja, na, hamar... igen. A legügyesebb fogás az volt, amikor az ember egy mandulás, egy mogyorós meg egy csokis dobozt talált.

És volt az úgynevezett „tunkmassza” – olyat nem is lehet mostanában látni –, ez ujjnyi vastag keserűcsokoládé szeletekből állt, és a csokoládé bevonatot készítették belőle. Ez kimondottan kemény, nagyon tömény keserűcsokoládé volt, amit a húsvágó bárdal vágtak kisebb darabokra, hogy beleférjen a dobozba. Én nem vettem meg soha a tejcsokoládét sem, de azért az igazi csokoládé, az nekem mai napig a keserű. Ez nagydarabos, tehát olyan nehezen zörgő volt, úgyhogy az ember csak kiragadott egyet a dobozból és betette a köténye zsebébe, mert ugye, egy marék mogyorót, azt könnyen bekaptam, de evvel kitámaszthattam volna a számát. Úgyhogy a ceruzahegyező bicskámmal farigcsáltam aztán, mert akkor még az iskolatászkámban volt ceruzahegyező bicska is.

Iskolás évek

Nálunk nagyon szigorú volt a fegyelem, az otthoni házirendet be kellett tartani. Olyan például nem volt, hogy reggel könyörögjenek nekünk, hogy fölkeljünk. Énnekem kevésbé esett nehezemre a fölkelés, szegény öcsémnek viszont nagyon; ő egész életében mindig szeretett volna egy kicsit tovább aludni. Borzasztó szigorúan be kellett tartani, hogy amikor hazajövök, az iskolai kötényt szépen össze kell hajtani, le kell tenni egy székre, és áthúzni az otthoni ruhát, de legalábbis egy otthoni kötényt kötni. A táskát nem lehet bedobni a szoba sarkába (néha véletlenül odaröpült szegény, de azt onnan ki kellett halászni), az iskolai dolgainkat rendben kell tartani... ezek szigorú szabályok voltak. A felnőttek beszédjébe nem lehetett belebeszélni, és az szóba se jöhetett, hogy a tálba belenyúljon egy gyerek, viszont amit kivettek a tányérodba, azt meg kellett enni – ebből is voltak zűrök, néha sírás is. Nálunk a demokrácia szó nem hangzott el a családban, de ha meggondolom, a mi kapcsolatunk a szüleinkkel olyan jó volt, amilyen kevés volt a nagy baráti körben.

Az öcsém áldott jó gyerek volt, bennem viszont túlbuzgott az élet: én mindig ugráltam, mindig futottam. Nem voltam ideges gyerek, az iskolában óra közben nem

ugráltam föl, de abban a pillanatban, amikor meghúzták az óra végét jelző szép kis réz harangocskát, én voltam az első, aki kirohant az osztály ajtaján az udvarba. A zárdának óriási udvara volt, ott kifutkostam, kiugráltam magamat az osztálytársaimmal. Mikor a szünet végén meghúzták a harangot, addig kellett beérni, amíg a csöngés befejeződött, de én úgy gondoltam, hogy még a farakás körül egy kis kört leírok – és ebből származott a baj. Nem vitattam én a büntetést, de magamban mindig azt gondoltam, hogy az én tervem, az nagyon jó volt, csak ezek a szegény felnőttek nem tudják megérteni, mennyire.

Otthon is gyakran előfordult ilyesmi, úgyhogy én a sarokba állást és a sarokba térdelést elég sokszor gyakoroltam. Ilyenkor búbánatosan gondoltam, hogy nekem olyan drága, jó, szeretnivaló szüleim vannak, de annyi megértés nincsen bennük, hogy belássák, milyen zseniális okból vagy tervből lett ez a végeredmény. Az öcsém viszont rendes, kiegyensúlyozott, nyugodt jó kedélyű, jószívű gyerek volt, őt inkább egy kicsit biztatni kellett. Nem volt alamuszi, félénk vagy lusta, csak egy csöndesebb, nyugodtabb gyerek.

Mozgékony gyerek voltam, nekem minden délután kellett – télen például a korcsolyázás Györgyi barátnőmmel, az vette el a sok időt. Néha megtörtént, hogy bármennyire szerettem rohangászni, az iskolai tízpercben megálltam egy ablak sarkában, és gyorsan végignézttem a leckét, hogy legalább tudjam, miről van szó. Ilyenkor, ha fölhívtak, az eszem legtávolibb sarkából hoztam össze mindent. Szerencsére nagyon jó asszociációs képességet örököltem valamelyik ősömtől; a tanuláshoz ez még középiskolás koromban is borzasztó sokat jelentett. Nálunk az irodalmat és a történelmet ugyanaz az apáca tanította, egy kiváló, nagy tudású tanár, aki nagyon sokat adott arra, hogy a leckét ne bemagolva mondjuk el, hanem tudjuk hozzákötni a korhoz a történelmet is, a művészeteket is és minden egyebet. Két alkalomra is emlékszem, amikor megdicsért és azt mondta az osztálynak: látják lányok, ez az, látszik, hogy megértette és nem csak szóról szóra elmondta a leckét. Úgyhogy én kínomban nagyon ügyes voltam.

Kevés tanár volt, akit nem szerettem, bár akadt olyan is: aki nem tudta tanár létére fölmérni ésszel, hogy én nem mindig férek a bőrömbe, és azzal szidott le, hogy elkényeztetett gyerek vagyok, aki azt hiszi, hogy itt is azt csinál, amit akar. Pedig én sokszor pont azért voltam egy kicsit rosszabb az iskolában, mert otthon nagyon meg

voltam fegyelmezve. Az ilyen tanárra persze rettentő dühös voltam, szegény meg is kapta tőlem a magáét, mert amit egy gyerek elkövethet, azt én megtettem. Voltak meghunyászkodóbb természetű gyerekek, és sokszor én mondtam ki helyettük, amit ők szerettek volna – néha bizony bekiabálva, ha a tanár nem akarta meghallgatni. Az osztálytársaim ezt nagyon élvezték, majdhogynem bandavezért csináltak belőlem, bár azt igazán nem akartam volna.

Voltak barátnőim, némelyikükhöz – akivel első elemitől jártunk együtt – majd' évszázados barátság köt. De sok barátnőm nem volt, mert én nagyon válogatós voltam. Ezt valószínűleg azok a történetek is befolyásolták, amiket anyu mesélt a barátnőiről. Kézimunka délutánokra jártak hetenként egyszer – mindig más-más családhoz, ahogy akkor szokás volt –, és előfordult, hogy valakit a barátnői kibeszéltek a háta mögött. Anyu azt mondta erre, hogy amit az ember meg akar tartani magának, azt ne mondja el másnak. Ha van valami titka, de saját magában nem tudja megtartani, akkor miért kívánja a barátnőtől, hogy az megtartsa? Ezek bennem akkor nem voltak tudatos dolgok, ez csak sokkal később tudatosult, de ami az én dolgom volt, arról, ha rá is kérdeztek, nem beszéltem.

Biztos, hogy a mozgásigényemet apámtól örököltam. Akkoriban a hivatalok egykor bezártak, mindenki hazament, megebédelt és úgy ment vissza a délutáni műszakjára. Minket ebéd után apu elvitt sétálni mondván, ti az iskolában sokat ültetek, én az irodában sokat ültem – úgyhogy mi ezt szeptembertől júniusig gyakoroltuk, még télen, a legnagyobb hidegben is.

A szüleim vacsora után is mindennap elmentek sétálni, és mikor nagyobbak lettünk, mi is velük mehettünk. Rajtunk kívül rendszerint egy árva lélek sem volt már ilyenkor a kisváros utcáin, csak néha egy-egy kocsmából jött ki dülöngélve valaki; akkor megálltunk, hagytuk, hogy elmenjen. Ezek a séták nagyon jó családi beszélgetések is voltak egyben. Ahogy akkoriban szokás volt, a két gyerek ment kézen fogva elől, a szülők meg utánuk. Persze mi kicsit előreszaladtunk meg ugráltunk, de néha elcsíptünk valamit abból, amiről a szülők beszéltek, és akkor hol egyikünk, hol másikunk megállt és kérdezett. Kultúráról, városi eseményekről beszélgettek, csak a hivatalról nem, arról soha nem volt szó. Politikáról is beszéltek; anyu mesélte, hogy ő mit hallott, és apu elmagyarázta a dolgot. Tulajdonképpen az én politikai érdeklődésem már egész kicsi koromban elkezdődött így. Arra nem emlékszem,

hogy én direkt kíváncsi lettem volna arra, hogy a szülők mit beszélnek, de meghallottam, odafigyeltem, és önkéntelenül elraktároztam.

Rengeteget jelentettek nekem ezek a beszélgetések. Amikor azt mondják, hogy valakinek volt gyerekszobája, az rendszerint arra vonatkozik, hogy tudja, hogyan tartsa a kést, udvariasan köszön... de ezek csak látszat-dolgok. Az élet lényegét látta az ilyen gyerek egész másképp. És hogy ez milyen fontos, azt a háború utáni szörnyű nyomorúság mutatta meg. Akkoriban nagyon sok embertől lehetett ezt hallani: „Hogyan tűrheti ezt az Úristen? Én egész életemben jó keresztény voltam, segítettem a szegényeken, és éntőlem most mindent elvesznek, sőt még az életemet is félthetem.” Minket bőven elért mindenféle csapás, de ez soha egyetlen családtag fejében sem fordult meg.

Biztos, hogy a nevelésünkben az is sokat számított, hogy a szüleim nagyon szerettek sportolni: evezés, úszás, tenisz, pingpong volt nyáron, és korcsolyázás meg ródlizás volt télen. Ott volt a Duna, és az evezés már húsvét után megkezdődött: akkor még fürödni nem lehetett, de evezni, teniszezni igen. Középiskolás koromban mi már a főtéren laktunk, így csak a Sugovica hídon kellett mennünk, és ott volt a Bajai Hajósegylet épülete (úgy tudom, ez most halászcsárda). Azt a húszas évek végén létesítették, apu is a Hajósegylet szervező tagja volt. A Sugovicán volt egy nagy tutaj, ahhoz voltak kikötve a családoknak a csónakjai. Közvetlenül az épület mellett volt két tenispálya, amit L-alakban vett körül a kabinsor. Átöltöztünk evezős vagy fürdőruhába, úgy evezünk ki a Nagy-Dunára, vagy kimentünk a torkolatig meg vissza, vagy körüleveztük a Pandúr szigetet... aszerint, hogy mennyi idő volt az evezésre.

Bajától északra van a Gólya-hegy – 118 méter magas, ezt pontosan tudom, az alacsonyabb hegyeket le is néztük. Ide is jártunk, de a fő kirándulóhely Baján, az mindig a Duna volt. A Nagy-Dunához egy gyönyörű, hosszú jegenyesor vezetett, az volt a mi téli sétánk, hogy azon kimentünk a Dunához. Nagyon sajnálom, hogy a második világháború után kivágták azt a jegenyesort. De nagyon szép sétakirándulás volt elmenni a Vodicára. A Vodica nevű Mária kegyhely⁷ 5-6 kilométer távolságra van

⁷ Bajától 3 km-re délre, Hercegszántó irányában található Máriakönyve, szerb nevén Vodica. A bajaiai és a környékbbeliek kedvelt kirándulóhelye, országos hírű búcsújáróhely (búcsúja Kisboldogasszony ünnepén van). A kápolnát a szerzetesrendek 1951. évi feloszlatásáig a bajai ferences szerzetesek gondozták, jelenleg a bajai „barátok templomához” tartozik. A kápolnától indulva, a kutak mellett vezet az út a Ferenc-csatorna partjára.

Bajától a Ferenc-csatorna mellett; nagyon kellemes gyalogút fasorral, bokrokkal szegélyezve.

Nemcsak a sport volt fontos a családban, hanem a zene, az olvasás, a művészetek is. Baján két képtár is volt, de ezek inkább később, a húszas évek vége felé nyíltak meg, attól kezdve jártunk kiállításokra. Két nagy kiállítóterem volt: a Nemzeti Szállóé és a Bajai Takaréké. Miután a Magyar Nemzeti Bank bajai fiókja átköltözött a saját épületébe, ezt a termet édesapám javaslatára az igazgatóság – bérleti díj felszámolása nélkül – átengedte a Bajai Múzeum képtárának. A képművészeti kiállításokra és a hangversenyre járás a húszas években kezdődött. Volt egy Liszt Ferenc Kör nevezetű zenekedvelő társaság, aminek a zeneiskola igazgatója volt a vezetője; ő nagyon sok hangversenyt szervezett igazán nagynevű művészekkel. Volt egy nagy táncterme a Nemzeti Szállodának, ott voltak ezek a hangversenyek, és amikor megépült az Uránia Filmszínház a Tóth Kálmán téren, akkor ott is rendeztek koncerteket. A Hubay hangverseny például az Urániában volt, mert a Nemzeti táncterme akkor talán még nem volt rendbe hozva. Én erre a Hubay hangversenyre azért emlékszem, mert ez volt az első, amire a szüleim elvittek; nyolc-tíz éves kisgyerek lehettem akkor. Később jártunk operába is, de az jóval később volt, mert ahhoz már Pestre kellett menni.

Egyébként minden évben egyszer följöttünk Pestre akkor is, mikor még elemista gyerekek voltunk. Nyaranta mindig utaztunk Mándokra, utaztunk Ida néniékhez Királyhelmece, úgyhogy akkor Pesten csak egy-egy napot töltöttünk, de mindig elmentünk a Nemzeti Múzeumba és az Állatkertbe – az már jóval később volt, amikor a Szépművészeti Múzeumba is elmentünk. A Nemzeti Múzeumban voltunk többször, mert mindig csak egy részét néztük meg; a szüleink nagyon bölcsen minket, kisgyerekeket nem fárasztották avval, hogy egyszerre nézzük meg az egészet.

Pestről rendszerint hajóval mentünk haza Bajára. Nyár volt, a vonatban mindig nagy volt a hőség, a hajón kellemesebb volt. Ahogy ment a hajó, apu végigmesélte a Dunán az összes környező település történetét – látható város nem nagyon volt, a

A kegyhely eredetéről több legenda is él. Az egyik szerint valamikor egy Mária-kép függött egy itt álló fán. Egyszer egy szerb és egy magyar diák vándorolt erre, amikor farkasok támadták meg őket. Észrevették a fán a Szűzanya képét. Mindketten hozzá fohászkodtak, és megmenekültek. Megfogadták, hogy a helyet a Boldogságos Szűz Máriának szentelik, ki-ki saját vallása szerint. Azóta az egyik forrásnál a katolikusok, a másiknál az ortodoxok ájtatoskodnak.

hajóról csak a községeket láttuk, de hogy mi van mögöttük, mi történt ott a történelem során, arról apu rengeteget tudott mesélni. Fantasztikus feje volt, mint egy történelemtanár, úgy tudott mindent. Ez nekünk óriási élmény volt mindig.

Még elemisták voltunk, amikor egyszer Ausztriába mentünk nyaralni. Nagyon erős influenzajárvány volt azon a télen, mi többször visszaestünk, végül a háziorvos azt mondta, hogy mindenképpen menjünk magaslati levegőre. Először arról volt szó, hogy – miután Iglón lakott anyu nővére – a Tátrába megyünk, de az még a húszas évek első fele volt, és akkoriban olyan csúnyán viselkedtek a csehek, a művelt csehek, hogy Vilma néniék azt írták: mi nagyon boldogok lennénk, ha jönnétek, de nem ajánljuk. Úgyhogy elmentünk az Alpokba: a Semmering és a Rax közt voltunk egy Kirchberg nevű községben, ott turistáskodtunk, még a Schneeberget is megmásztuk.

A szüleim esténként mindig olvastak; ott álltak a könyvek mindenkinek a saját éjjeliszekrényén, és én mindig megnéztem, hogy mit olvas az anyu, mit olvas az apu. Apu ágya mellett mindig nagy toronyban állt a szakirodalom: Széchenyi Hitelje, Fáy Andrásnak⁸ valamelyik könyve állandóan ott volt, meg mindenféle szakkönyvek, szaklapok, de mellettük azért egy-egy regény is meghúzódott: Herczeg Ferenc, Németh László, Tormay Cecile⁹... Móriczot is olvasott, bár őt kevésbé szerette.

⁸ Fáy András (1786-1864) író, politikus és nemzetgazda, a magyar reformkor irodalmi és társadalmi mozgalmainak egyik legtevékenyebb alakja. Pest vármegye táblabírája, a Nemzeti Kaszinó könyvtárosa, a Kisfaludy Társaság igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia helyettes elnöke, a Budai Színtársulat igazgatója. Híres íróvá mesegyűjteménye tette: *Fáy András eredeti meséi és aforizmái* (Bécs 1820.). Az Ezópus, Phaedrus és La Fontaine által ihletett mesegyűjtemény – a hozzácsatolt aforizmákkal – a liberalizmus propagandája és erkölcsi példatára. Részt vett a *Védegylet* alapításában, a *Nemzeti Kör* munkájában is, legnevezetesebb alkotása azonban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, a mai OTP Bank Rt. jogelődje.

⁹ Tormay Cécile (1876-1937) író, műfordító, lapszerkesztő. Középnemesi családba született, iskolai tanulmányait magántanulónként végezte. Német, olasz, francia, angol és latin nyelven eredetiben tanulmányozta a világirodalmat. Novellái, elbeszélései rendkívül népszerűek voltak a húszas-harmincas évek Magyarországon, műveit több nyelvre fordították le. A *Régi ház* című családregénye (1914) elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia irodalmi díját. Naplószerű regénye, az 1918. október 31-étől 1919. augusztus 8-áig terjedő időszokról szóló *Bujdosó könyv* (1922) német, angol és francia nyelven is megjelenve világsikert aratott. Nevéhez fűződik Assisi Szent Ferenc tanításainak első magyar fordítása (1926), valamint Klebelsberg Kunó felkérésére latinból magyarra fordította középkori legendáinkat *Magyar Legendárium*, (1935) címen.

Az 1918–19 évek fordulóján létrehozta a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevű szervezetet. 1923-tól haláláig szerkesztette a *Napkelet* című folyóiratot. Kulturális tevékenysége elismeréseként 1930-ban a Corvin-koszorú tulajdonosa lett. 1935-ben egyhangúlag választották a Népszövetség Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságába. 1936-ban és 1937-ben Nobel-díjra jelölték.

Édesapám nem túl sok szépirodalmat tudott olvasni, anyu többet, mert neki több ideje volt. Járt a Napkelet¹⁰ és az Új Idők, ezek tartalmas folyóiratok voltak nagyon.¹¹ Én nagyon-nagyon rosszalom, hogy az irodalomtörténet olyan egyoldalúan emlékszik meg erről a korszakról: „a Horthy-fasizmus”, és evvel el is van intézve, ez évtizedeken keresztül így ment. Az Új Idők bizony egy komoly irodalmi lap volt, de arról most egyáltalán nem beszélnek, csak a Nyugatról. Pedig Herczeg Ferenc¹² nem volt zsidóellenes soha, őt csak azért irigyelték, mert jó író volt. Nem értem, miért kell őt teljesen elhallgatni, mintha nem is lett volna. Molnár Ferenc regényei és színdarabjai semmivel sem voltak különbek, mégis csak ő lett világhírű.

Apu nagyon szerette a társaságot, de nem volt az az ember, aki a sziporkázó vicceivel vagy a dicshimnuszaival a szépasszonyoknál vagy a szalonokban sikert ért volna el – ő mindenkivel udvarias volt, de nem a társasági csillogás volt a fő célja. Ha ment az utcán, ő mindenkit meglátott, és amikor arra csoszogott egy öreg mesterember, akkor ő köszönt rá a mesterre, nehogy az megijedjen az utolsó pillanatban, hogy jaj, nem köszöntem az igazgató úrnak. De nem volt az, aki

¹⁰ A *Napkelet* című irodalmi és kritikai folyóirat a két világháború között (1923-1940) a keresztény értelmiség és középosztály egyik legkedveltebb folyóirata volt Magyarországon. A Tormay Cecile által alapított lapot a Magyar Irodalmi Társaság támogatta, melynek alelnöke Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter és Pauler Ákos, a huszadik század elejének jelentős magyar filozófusa volt. A főszerkesztő Tormay nem titkolta ugyan, hogy rokonszenvezik a kormány politikájával, azt azonban sohasem hagyta, hogy lapjában megjelenjen a politika, cikkei mindvégig kizárólag az irodalom területén maradtak. A *Napkelet* csak keresztény vallású írók munkáját közölte, kritikai részeiben is inkább a keresztény íróknak kedvezett. Hangjában előkelőségre és irodalmiságra törekedett: az úri középosztály városias szellemű folyóirata volt, melynek rovatait a korabeli irodalmi és tudományos élet olyan kiválóságai szerkesztették, mint Eckhardt Sándor és Horváth János irodalomtörténészek, valamint Szekfű Gyula történész.

¹¹ Az *Új Idők* 1894 és 1949 között a magyar sajtótörténet egyik fontos, döntően szépirodalmi közleményekből álló családi lapja volt, amely Magyarországon egyedül képviselte az irodalmi magazin műfaját. Alapító-főszerkesztője, Herczeg Ferenc elsősorban a lányokra-asszonyokra gondolt, akiknek egy tájékoztató és ismeretterjesztő, rendszeres megjelenésű, a napi politikától távolságot tartó hetilapot kívánt adni, amely ugyanakkor szerepet vállalt a művészeti nevelésben, illetve a kortárs, elsősorban hazai szépirodalom terjesztésében, közvetítésében. Ez a kezdeti, nevelő, ízlés- és értékformáló igény mindvégig jellemzője maradt az *Új Idők*nek, s ezt támasztották alá testvérlapjai – *Az én újságom*, *Magyar lányok*, *Otthonunk* –, valamint melléklapjai is, az utóbbiak főként a kézimunkázás és a divat rejtelseiben segítették az olvasói eligazodást.

¹² Herczeg Ferenc (Franz Herzog; 1863-1954) író, színműíró, újságíró, az MTA tagja és másodelnöke. A második világháború előtti korszak legnépszerűbb írója, az *Új Idők* c. irodalmi hetilap főszerkesztője, a Magyar Revíziós Liga elnöke. Jómódú verseci német polgárcsaládból származott, magyarul az iskolában tanult meg. Az 1890-as évek fordulóján kezdett el írni, előbb regényt, novellát, később színdarabot is. 1891-től a Budapesti Hírlapnál dolgozott. Rendkívül gyorsan népszerű lett: képviselő, főrend, akadémikus, a rendszer írófejedelme. Népszerűségét emelte lapja, az óriási példányszámú *Új Idők* (1894-1945), melynek szerkesztője volt és egyben a beérkezett olvasói levelekre is személyesen ő válaszolt. Az irodalom vérkeringéséből azonban lassan kikerült, a II. világháború után már nem publikált. Az 50-es évek elején kitelepítették Budapestről a Hortobágyra. 1953-ban szabadult, amikor megszüntették a munkatáborokat.

útközben megállt volna mindenkivel egypár üres szót váltani csak úgy barátságból, mert arra nem volt ideje, neki minden perce valamire föl volt használva.

Baráti társasága szerencsére volt: orvosok, mérnökök, ügyvédek... értelmiségi társaság. A megyei tisztviselőkkel kevésbé volt jóban, mert a megye akkoriban az elszegényedett urak gyűjtőhelye volt, akiknek ugyan megvolt a kellő végzettsége, csak talán a kellő felelősségérzése vagy komolysága nem. Ez főként a főispánokra volt igaz: én vagyok valaki, akinek születtem – ez a dzsentri kivagyiság jellemezte őket. A főispánok közül egyetlenegy, Perczel volt az, akivel az én édesapám személyes jó barátságban volt, de a legtöbbel az első viziten túl nem volt kapcsolata.

Volt egy főispán (már nem is emlékszem a nevére), aki még csak el se jött mihozzánk vizitelni. A beiktatása utáni díszebédet a megye adta a Megyeházán, este pedig a polgármester adta a díszvacsorát. Erre apu elég későn, de még időben érkezett, és akkor bemutatkoztak egymásnak. „Na, te vagy az a híres Bessenyői, hát végre már látlak, mert rólad már annyit hallottam. Jaj, milyen nagyszerű lesz, fogunk együtt vadászni, akkor majd jól megismerjük egymást.” Mire apu azt mondta, hogy én ugyan sportolok sok mindent, de sajnos nem vadászok. „Hogyhogy? – egy úriember nem tud megélni vadászat nélkül.” Apu valami olyasmit felelt neki, hogy hát én nem úriember vagyok, hanem annak a sok embernek a szolgája, aki a pénzét rám bízta. A főispán ezek után nem is jött hozzánk családotul vizitelni – ahogy egyébként szokás volt –, hanem csak apu igazgatói szobájába ment tiszteletét tenni. Anyu nagyon meg volt könnyebbülve. „Hála istennek – mondta –, már féltem, hogy énnekem milyen szerepem lesz majd a békítgetések során.

Édesapám egyébként szívesen ment volna vadászni, de erre neki nem volt ideje, mert ő magánidejében is vagy a Takarékkal vagy a várossal foglalkozott. Sok barátja volt, és szinte mindegyikük vadászott: az ügyvéd barátai közül Mamusich Józsi bácsi volt az egyetlen, aki nem, a többi ügyvéd, közjegyző, orvos barátja mind járt vadászni – de hát ezek mind szabadfoglalkozású emberek voltak. Emellett apu nem szerette a család nélküli szórakozást, a vadászatok pedig kimondottan férfidolgok voltak.

Édesapám a városi tanácsnak is tagja volt. Amikor ideköltöztünk, a város teljesen legatyásodva állt: semmi pénz, sok adósság, nagy nyomorúság. Apu éjszakánként a város pénzügyeivel foglalkozott otthon – aktatómegekben álltak az asztalán a város ügyei. Emlékszem, mennyit dolgoztak együtt Borbíró Feri bácsival, a polgármesterrel;

én még kisgyerek voltam, de már untam hallgatni a vízvezeték meg a csatornázás ügyeit – hát másról se tudnak ezek a bácsik beszélni? Hat óra után, mikor már mind a kettő hazament a hivatalból, Feri bácsi sokszor áttelefonált (néha mi, gyerekek vettük föl a kagylót), hogy te, Miklós, nekem eszembe jutott ez meg az. És akkor vagy egy órán keresztül beszéltek, vagy apu azt mondta, gyere át, itt vannak nálam a papírok, vagy apu ment át őhöz – ugyanolyan polgármester volt Feri bácsi, mint amilyen igazgató volt apu. Közel is laktunk egymáshoz, mert a Takarékné épületének egyik oldala a Főtérre nézett, a másik oldalán pedig egy kis utca volt, annak a sarkán volt a polgármester lakása.

Baja, a lassú város

Amikor vacsora közben a nagymamával beszélgettek, anyuék sokszor mondták, hogy a felvidéki ember, az sokkal frissebb mozgásában, észjárásában, mint a bácskaiak. Persze a Felvidéken is szerettek finomakat enni, de ez a jó zsíros, vastag koszt és az, hogy mindig tele kell enni magukat, az bácskai szokás, ilyen a Felvidéken nem volt. Ennek megfelelően a bajaiak lassabbak voltak, mindenre nehezebben szánták rá magukat.

Baja kereskedőváros volt. Azon a helyen, ahova később a hidat építették évszázadok óta volt kompátjárás. A Dunán rengeteg vízimalom működött, és miután Bácskának nagyon jó termőföldje volt, sok gabona termett, a malmok őrölték, és a hajók szállították északra, délre, rengeteget Bécsbe, Ausztria felé, Németországba. Ebben az időben a város gyorsan fejlődött; a bajaiak nagyon büszkék voltak arra, hogy az ő főutcájuk hamarabb volt kikövezve, mint a pesti, és hogy a 18. század elején már csatornázása volt a belvárosnak. Ez a dunai kereskedelemnek volt köszönhető, a hajóforgalom igen nagy volt, úgyhogy amikor a vasutat megépítették, Baja visszaesett gazdaságilag. A nehézkes, rövidlátó bajaiak sajnálták, hogy az ő földjükből kivágjanak egy darabot, ezért a vasúti fővonalat elvitték Szabadkára, pedig ez eredetileg Baján ment volna keresztül, de túl sok huzavona volt a föld kisajátításokkal kapcsolatban. Ebből később sok baj származott, mert amikor Szabadka Jugoszláviához került, akkor Kiskunhalasnál kellett átszállni, úgyhogy Bajáról nem is lehetett közvetlenül Budapestre utazni, és a szállítás is nehézkes lett, folyton rendezni kellett a vagonokat egyik vágányról a másikra.

Ez a nehézkesség főleg a változást, az újját lassította, de azért nem mondanám, hogy a bajaiak begyepesedtek és csak ettek-ittak – megvolt a komoly kulturális élet, bár valószínű, hogy más helyen kicsit gyorsabban alakult ki. Széles értelmiségi kör volt Baján, igaz, nem feltétlenül tősgyökeres bajaiakból. Borbíró Ferenc – édesapám jó barátja, egy Szabadkáról menekült, jogot végzett ember – volt az első világháború után Baja polgármestere. Egy róla szóló könyvben¹³ írják, milyen érdekes, hogy a tönkrement Baját csupa nem bajaiak szervezték újjá. Borbíró polgármester¹⁴ szabadkai volt, apu Bánátról jött, a belvárosi plébános, Gonczlik Kálmán,¹⁵ aki nagyszerű szervező volt (Legényegyletet szervezett iparos fiatalok részére, és a hitéletet is ügyesen szervezte), szintén Dél-Bácskából jött, Róna Dezső¹⁶, a bajai kórház igazgatója pedig egy zsidó orvos. Tehát ezek a saját területükön kiváló szakemberek, akik olyan sokat tettek Bajáért eredetileg nem Bajáról származtak. Róna, aki talán húsz éven keresztül volt a kórház igazgatója agglegény, zsidó és ráadásul szabadkőműves volt, ami egy kimondottan keresztény egyház ellenes, nagyon-nagyon furcsa társaság. Ennek ellenére a kórházban, ahol régen is apácák

¹³ Merk Zsuzsa, Rapcsányi László (szerk): A város keresi múltját. Borbíró (Vojnics) Ferenc, Baja polgármestere. Türr István Múzeum Múzeumbarátok Köre, Baja 2007.

¹⁴ Dr. Borbíró Ferenc (született: *Vojnics Ferenc*) 1879. február 27-én született Szabadkán (szülei: Vojnics Zélics Félix és Fratricsevičs Mária). Középiskoláit szülővárosában és a kalocsai jezsuita gimnáziumban végezte. Édesapja korai halála miatt Szabadkán érettségizett, majd a kolozsvári jogi egyetemen jogász diplomát szerzett, később Budapesten államtudományokból doktorált. 1897-ben a szabadkai főispáni hivatalban lett írnok, 1906-ban városi tanácsnok, majd 1908-ban főjegyző. 1915-ben Baja polgármesterévé választották. 1918-ban a szerbek nyugdíjazták, majd Valjevóba internálták. 1922-től a szerb megszállás befejeztével ismét Baja polgármestere lett. 1931-ben magyarosította a nevét Borbíróra. 1937-ben nyugdíjba vonult. 1937-1938-ban Miskolc pénzügyi ellenőre. 1939-ben Kassa főispánja. 1951-ben kitelepítették Nagyrábéra (Hortobágy), majd Keszthelyre. 1956-ban Amerikába emigrált, ahol haláláig (1962-ig) kisebbik lányánál, Szent-Györgyi Albert második feleségénél lakott.

¹⁵ Dr. Gonczlik Kálmán: (1885-1965) 1897-1905: Moholon született, a gimnáziumot Kalocsán végezte. 1905-től 1909-ig teológiát tanult Bécsben a Pazmaneumban, teológiai doktori címet kapott. 1909. július 13-án Bécsben szentelték föl. Káplán Horgoson, majd hitoktató Baján. 1912-től a kalocsai főszékesegyház praebendatusa, előénekese és hitszónoka, ugyanott sekrestyeigazgató, a kalocsai tanítóképző hittanára, a szegények ügyvédje. 1913: főszentszéki jegyző, érseki iktató és levéltáros. 1915-1921: érseki titkár. 1917: főszentszéki ülnök. 1922-től plébános a bajai Szent Péter és Pál Templomban. 1924: bajai kerületi esperes. 1925: tárnoki címzetes apát. 1938: pápai prelátus. Fenntartója volt a Bácskai Újságnak.

¹⁶ Dr. Róna Dezső 1876-ban Felsőszentivánon született, orvosi oklevelét 1898-ban szerezte, majd 1902-ben Bajára költözött. 1904-től a bajai izraelita kórház főorvosa, majd 1907-től igazgatója lett. 1907-től lett városi kórház igazgató-főorvosa, amelyet a korábbi vezetőtől Dr. Ladányi Mórtól vett át. Szakmailag kiemelkedő fejlesztése révén a vidéki kórházak közül egyedülállóan kétszáz ágyasra bővítette a közkórházat, a harmincas évek végére ez a szám hatszáznegyven ágyra bővült (a megyében kétszázhatvan ágy volt a legtöbb). 1938-ban már kilenc osztály működött. 1940-ben a fajüldöző rendeletek miatt nyugállományba vonult. A harmincas évek második felétől kezdődtek Róna számára a meghurcoltatás évei zsidó származása miatt. 1937-ben a „Virradat” című szélsőjobboldali újságban több cikk is megjelent Róna ellen, aki ezt követően fegyelmi vizsgálatot kért maga ellen, de dr. Borbíró Ferenc polgármester indokolatlannak látta vizsgálat megindítását. 1942-ben szanatóriumát a városnak adományozta, amelyben gyermekosztály létesült. 1944 áprilisában deportálták, de túlélte a koncentrációs tábor és visszatért Bajára. 1952-ben halt meg.

voltak az ápolók ez a zsidó és szabadkőműves igazgató nem zavarta el őket, mert azt mondta, hogy az apácák a leglelkismeretesebb ápolók.

Tehát a várost megszervezte dr. Borbíró Ferenc polgármester, a város katolikus egyházi életét dr. Gonczlik Kálmán plébános, az egészségügyi életét a kórház zsidó igazgató főorvosa, dr. Róna Dezső, és a gazdasági életét Besseneyi Miklós, aki egyben a Bajai Takarékpénztár feltámasztója is volt. Talán a kegyetlen szerb megszállás gyengítette le a lakosokat, de az is lehet, hogy idegen szemmel, de jó szándékkal ők hamarabb meglátták, hol is a baj, és mit kell csinálni – nem kötötte a kezüket sógor-koma sok apró érdeke.

Baján sokféle nemzetiség volt, de nem nagy mennyiségben, ráadásul akár sváb volt, aki valamelyik Baja környéki faluból betelepült, akár bunyevác (a városszálen egyik helyen több sváb, másik helyen több bunyevác lakott), ezek mind ugyanúgy beszéltek magyarul, mint a saját anyanyelvükön. Baja környékén voltak kimondottan sváb és kimondottan bunyevác falvak: Hercegszántó kimondottan bunyevác falu volt, Vaskút kimondottan sváb, Garán volt ilyen is, olyan is, Katymár, az főleg sváb volt, de ott is voltak bunyevácok. Közvetlenül a Duna mentén – például Szeremle, Nagymaracska, Bátmonostor vannak arra – lápvidék volt, tehát itt a török idők alatt megmaradtak a magyar falvak. A többi faluban a törökök kipusztították a magyar népességet, oda jöttek mások.

Baján voltak olyan kocsmák, ahol csak citerazene volt, mert oda jártak a bunyevácok. A sváb kocsmákban inkább fúvószene szólt. A Barátoknál, vagyis a ferencesek templománál Szent Antal napon mindig volt egy nagy búcsú. A környező sváb falvakban mindenütt volt fúvószenekar, és talán az első egy-két évben nem, de mikor már egy picit jobban megszerveződött az élet, akkor Baja városa minden évben megrendezte a megyei fúvószenekar versenyt. Ahány falu csak akart, az mind jelentkezhettek. A verseny napján mindegyik fúvószenekar végigment a főutcán a Déri kertbe, úgyhogy akik ott laktunk, már kora reggeltől hallgathattuk; a felnőttek néha már kicsit sokallták is, de mi, gyerekek nagyon élveztük.

Baján kimondott cigánytelep nem volt, de főleg a déli városszálen, Vaskút, Gara, Bokod felé laktak a cigányok. Voltak cigány kovácsok, muzsikás cigányok szép számmal, és a teknővájó cigányokra is emlékszem, ők a piacon árulták a fakanalakat, teknőt... szóval a faeszközöket.

A bajai zsidóság nem volt nagyon népes, de volt egy jómódú zsidó polgári réteg, aki már az első világháború előtt nagyon jó kapcsolatot épített ki a nem-zsidó társadalommal, úgyhogy nagyon sok vegyesházasság is volt. Főleg az értelmiségiek tartottak jó kapcsolatot a keresztény társadalommal, de azért nekik is megvolt az ő saját külön zsidó világuk – persze ez természetes dolog.

Nagyon szép, nagy zsinagóga volt Baján a belvárostól északra, a laktanyák felé, azt hiszem, a Madách utcában – ez ma a Városi Könyvtár. A zsidónegyed ott volt a zsinagóga környékén, azokban az utcákban sok zsidó kiskereskedő lakott, és a polgárosodott rétegből is többen. Ennek a szélén volt az Ecetgyár, aminek szintén zsidó volt a tulajdonosa, meg volt egy pár tüzelő nagykereskedő is azon a környéken. A főutcán, vagyis az Eötvös utcában és annak folytatásában, az Erzsébet királyné utcában¹⁷ is több zsidó ház volt, ezek között a legnagyobb a Zsidó Alapítványi Ház az Eötvös utca és a Szentháromság tér sarkán. A főutcával párhuzamos Szent Antal utcában földbirtokos zsidók laktak, akik a tanyájukon éltek, de a városban is volt nagy házuk. Ha a Fő téren szemben állunk a Városházával, a jobb oldalon a Déri kert mellett megy a Deák Ferenc utca a temetőig. A Déri kert kapujával szemben nyílik egy egyenes utca, ami párhuzamos az Erzsébet királyné utcával, ez a Szent Antal utca; nagyobb zsidó iparosok, nagykereskedők, orvosok is laktak arrafelé. Az ügyvédek a Kossuth Lajos utcát népesítették be; a közelben volt a bíróság.

Baján volt egy nagyon szép, nagy szerb templom is a belvárostól kissé kijebb északnyugatra, a Dunához kicsit közelebb. Nem is tudom, hogy azon a részen, ahol a szerb templom állt, az én gyerekkoromban egyáltalán lakott-e szerb. Mi ezt csak szerb templomnak mondtuk; görögkeleti templom volt – nagyon szép, nagyon drága díszítésű. Nem volt állandó istentisztelet, egy-egy ünnepen volt csak nyitva a templom, még saját papjuk sem volt, hanem Hercegszántóról (ami egy nagy bunyevác község volt) jött át a pap időnként.

A török idők után sok szerb települ Bajára; a szerbek jó kereskedők, és akik el merészeltek jönni ide a saját hazájukból, azok mozgékony emberek voltak, legnagyobb részük a Dunán való kereskedelemmel foglalkozott. De amikor 1921-ben

¹⁷ Ma Szabadság utca.

hosszas huzavona után a franciák mégiscsak rávették a szerb királyt, hogy vonja ki Bajáról a csapatait, akkor a helybeli szerbek is velük tartottak és eltűntek a városból.

A bunyevácságnak volt egy nagyszámú magyar érzelmű rétege Baján. Nagyon sok értelmiségi volt: Vojnics, Mamusich¹⁸... akiknek már a szülei is különböző hivatalokban voltak, és akik már teljesen elmagyarosodtak. Nekik sok bajuk származott abból, hogy ők a szerbekkel nem akartak együttműködni. Vojnich, a polgármester egy időben el is menekült Bajáról, mert mindenképpen azt akarták, hogy tegye le a hűségesküt a szerb királyra, és ő ezt megtagadta. Valamelyik községbe menekült, ott kitanulta az asztalos mesterséget, és mint asztalos dolgozott. Három gyereke volt, úgyhogy valamivel kellett foglalkozni.

Mikor a tízéves évfordulója volt a magyarok visszajövetelének, nagy ünnepségek voltak Baján. Rengeteg névmagyarosítás történt ebből az alkalomból, a polgármester is akkor változtatta Borbíróra a nevét. Pedig a Vojnics név kimondottan előkelő volt, mert a család egyik ága még báróságot is kapott; a Vojnichok, mind értelmiségiek vagy nagyobb birtokosok voltak, tehát a magasabb réteghez tartoztak. A tízéves évfordulón rengetegen magyarosították meg a nevüket, akár bunyevácok, akár svábok voltak.

Segélyezés és közmunka Baján

Apu minden kulturális szervezkedésben benne volt, sőt, ha valamilyen közintézmény vagy közösségi szervezet végzett a város szempontjából fontos tevékenységet, akkor azt a Takarékszövetkezet valamilyen összeggel még külön is megtámogatta. Az én szüleim soha nem felejtkeztek el a rászorulókról, ahol segítségre volt szükség, mindig ott voltak. Amikor valamilyen célra gyűjtöttek, először mindig apuhoz mentek, mert ha ő – aki városszerte ismert, tekintélyes ember volt – beírt egy összeget, akkor

¹⁸ A tatárjárás után IV. Béla több ezer dalmát családot telepített be a letarolt Magyarországra, így a Mamusichok is a király harcosaiként telepedtek le a Duna két oldalán. Köztük volt Mamusich Mátyás Nógrád megyei földbirtokos, aki sógorával, a jankováci Rác Ilijával együtt 1678-ban Leopold császártól nemesi címet kapott. Az 1737. és 1740. közötti időszakban telepedtek le Mamusichok Bács megyében, először Csávolyban, majd Bikityen vagy Baján. Szabadkára 1775. körül költöztek. A család legnevesebbjai Lajos és József, valamint unokatestvéreik, Márton és Ferenc. József és Ferenc jogászok voltak. 1779-ben Mamusich József főbíró, Márton pedig tanácsnok lett Szabadkán. Mamusich Lázár (1847-1906) 1881-től 1884-ig országgyűlési képviselő, 1884-től 1902-ig Szabadka polgármestere volt. (Forrás: Mirko Grlica: Mamusich Lázár, Magyar Szó, 2003. ősz)

a többiek már szégyellték volna, hogy kevesebbet adjanak. Édesapám egy-két barátja ezért még szemrehányást is tett neki. Volt például egy patikus házaspár, aki nálunk lényegesen nagyobb vagyonnal rendelkezett, gyerekek viszont nem volt. Én már elég nagylány voltam, amikor Laci bácsi egyszer azt mondta apunak: Hát azért Miklós, te nagyon könnyelmű vagy. Neked gyereked van, felelősséged van, és akkor te ilyen könnyelműen hol erre, hol arra adsz pénzt. Hát, azt mondja apu, nem a te zsebedből adtam. Persze a patikus nagyon hiú ember volt, neki nemcsak meg kellett adnia, amit apu felajánlott, hanem kénytelen volt nála többet adni.

Az egyéni segélyezés az első világháború után nagyon kifejlődött Magyarországon; rengeteg menekült volt, akit a megszállt területekről egyszerűen kihajítottak egy szál batyúval, és ott volt minden nélkül. Bajára is nagyon sokan menekültek Dél-Bácskából, azon kívül rengeteg hadiözvegy, hadiárva volt, akiket valahogy segélyezni kellett, de a város borzasztóan szegény volt, tehát ezeket a dolgokat valamilyen összefogással kellett megszervezni. Baján még az első világháború előtt egy-két évtizeddel építették a Szegényházat. A hatalmas épületet laktanyának használták a szerbek a megszállás alatt, teljesen tönkretették, tehát annak a felújításához is sok pénz kellett, és a Takarékpénztár bizonyos összeggel ehhez is hozzájárult.

Volt ezen kívül mindenféle egyesület. Az egyiknek Szociális Misszió Társaság volt a neve. Ez egy világi egyesület volt, két gyermektelen asszony alapította, Herr néni és Sommer néni. Herr néni a fiú tanítóképző egyik tanárának volt a felesége, Sommer néni özvegy volt, úgy emlékszem; mivel nem volt gyerekek, ők minden erejüket a segélyezés megszervezésére tudták fordítani. A Misszió szociális támogatásban részesítette a legszegényebbeket. Aki ebbe az egyesületbe jelentkezett, az elvállalta, hogy havonta befizet egy bizonyos összeget, vagy akinek terménye volt, az kukoricát, krumplit, fát... kinek mije volt, azt ajánlotta fel. A Szociális Misszió Társaságban tagok lehettek értelmiségiek, iparosok, kereskedők, de még a legegyszerűbb ember is, aki ugyan nem adott be pénzt, de ilyen vagy olyan munkával valamiben segített.

A másik társulat, az kimondottan Trianon következtében szervezett nemzeti társaság volt: a MANSZ, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. Itt egy hajdani huszártisztnek a felesége, Micsky Bella néni volt a vezető; szép, nagy házuk volt, az

egyik szobából csináltak egy irodát a MANSZ ügyeinek intézésére. Bella néni akkoriban már idős volt, de az első két évben biztosan ő volt a MANSZ vezetője. Nagyon ügyes, agilis asszony volt, egy földbirtokos lánya, aki hozzá volt szokva a rendezkedéshez, a parancsoláshoz – nem volt bántóan parancsolgató, nagyon szimpatikus volt és éppen ilyen szerepre való. Azt hiszem, a birtokuk nagy része Dél-Bácskában volt, bár itt lakott a család bent Baján. Nagyon gyakori volt akkoriban, hogy a birtokosoknak a tanyán is volt lakásuk, de télen, meg amikor a gyerekek iskolába jártak, Baján laktak, vagyis megvolt a városi lakásuk is.

Azt mondhatnám, hogy a legelesettebb rétegé volt a Szegényházhoz tartozó Szociális Misszió Társaság, a MANSZ pedig főleg a menekültek segélyezésében, nekik lakás, bútor, anyagi javak juttatásában tevékenykedett. Akkoriban nagyon sokszor volt utcai gyűjtés. Ebben minden kisebb szervezet is benne volt: a Zsidó Nőegylet, a Katolikus Nőegylet (ami a húszas évek második felében alakult) és más segélyszervezetek is. Kisebb segítő társaság meglehetősen sok volt Baján: egypár utcából összefogtak a helyiek, ez pár évig működött, de amikor meghalt vagy elköltözött a szervező, akkor a társaság lassan eltűnt, és lett helyette máshol egy másik. A bajai keresztény középosztálynak az a része, aki akart dolgozni és tudott többnyire a MANSZ-ban vagy a Szociális Misszióban volt benne – nagyon sokan, mint mi is mindkettőben.

Voltak jótékonyági bálók, rendezvények is, bár nem annyira bálokat, inkább előadásokat rendeztek. Volt a városi énekkar, a Tanítóképző Intézet énekkara, a tűzoltók fúvószenekara... – ezek közül valamelyik biztos, hogy szerepelt. Azon kívül minden ünnepségnek természetes része volt a versmondás, tehát rengeteg Arany és Petőfi vers, és azon kívül Trianonnal kapcsolatos, frissen megszületett vers hangzott el – és az akkor nagyon közismert dalok. Voltak a színházteremben rendezett műsorok, de még több volt, amit szabadtéren rendeztek, például a Déry parkban.

A polgármester felesége és az édesanyám nagyon sokat dolgozott a MANSZ-ban is és a Misszió Társaságban is. A két társaság minden évben rendezett gyűjtést karácsonykor és húsvétkor; ilyenkor mindenki írásban előre jelezte, hogy ő hány mákos kalácsot süt, hány lekvárosat, diósat vagy sima kalácsot, és az ünnepen ezt elosztották a segélyezették között. Akkoriban volt már bejgli is, de nem az volt az általános, hanem a kalács. Nálunk otthon volt mind a kettő. A bejgli volt a tartósabb,

kalácsból csak annyit sütöttek, hogy azt két nap alatt megettük. De a gyűjtéshez kalácsot vittünk, ide nem bejgli ment, mert annak nagy mennyiségnek kellett lenni, és azt a kis bejglit nem tudták volna úgy elosztani, hogy mindenkinek jusson elég. Én daráltam a diót és a mákot, a kalácsot pedig anyu sütötte és Bözse néne, aki nálunk szolgált hosszú évekig.

Ahol kisgyerek született, ott a szülő mindjárt kérhette, hogy segélyt kapjon, és ilyenkor a Szociális Misszió Társaság két tagja rögtön vitt nekik babakelengyét: párnát, pólyát, huzatot, kis réklit, pelenkákat. Aztán egy pár hét múlva megint meg kellett őket látogatni, mert az nem úgy ment, mint manapság, hogy föliratkozom szegénynek, megkapom a csomagot, utána elviszem és eladom. Anyu nagyon sokat járt ezekhez a családokhoz, és sokszor bizony borzalmas dolgokat látott. Volt, amikor hazajött és azt mondta: olyan rosszul vagyok, hogy még ételt se bírok látni – hát ott rohadt meg a gyerek alatt a pelenka, azt addig nem dobták ki, amíg szét nem mállott. Nagyon sok cigánycsalád is volt a segélyezettek közt, de itt nem volt válogatás, őket ugyanúgy meglátogatták.

Akik beléptek a MANSZ-ba és havonta fizettek egy összeget, azokat be kellett járni, mert nem lehetett elvárni, hogy ők menjenek a központba. Aki a MANSZ tagok közül elvállalta az ilyen gyűjtést, kapott két-három utcát a lakása körül, és azt havonta körbejárta. Anyu nem szeretett az utcán egyedül járni, úgyhogy én, mint kisgyerek mindig elkísértem ezekre az adománygyűjtő utakra; elsős vagy másodikos elemista lehettem, és rettentő boldog voltam, hogy elkísérhetem. Mindenütt nagyon kedvesen fogadtak minket, anyu mindenütt elbeszélgetett öt-tíz percet, aztán mentünk tovább. A Szegényháznak volt egy kis csacsifogata, és azoktól, akik terményt vagy bútort ajánlottak föl ez a csacsifogat gyűjtötte be az adományokat.

A Szegényház csodálatos fejlődésen ment keresztül a háború utáni években, méghozzá az úgynevezett „Egri Norma” alapján. Egerben volt egy ferences testvér, aki ott megszervezte a szegények segítségét. Ő azt mondta, hogy a szegények közül nagyon kevesen vannak, akik valóban magatehetetlenek. Mi segítünk a szegényen, de a szegénynek is kell valami munkát végeznie – tehát munka nélkül segítség sincs.

Segítséget kaphatnak a csecsemők, a nagyon öregek meg a betegek, de egyébként mindenkinek dolgozni kell valamit. Ezt nevezték „egri normának”.¹⁹

Ez a ferences atya azt mondta, hogy minden városban az ottani napszám alatt egy pár fillérrel kevesebbet kell adni segélynek – és ezért közmunkát kell végeztetni a segélyezettekkel –, hogy érdemesebb legyen elmenni napszámba. Tehát aki ide eljön dolgozni, az valódi szegény, az megérdemli – de azért nem dolgoztattak senkit se halálra. Ezeket a közmunkákat a Szegényház vezetősége szervezte: az utcasepréstől kezdve mindenfajta ipari munkát, építőmunkát elvégeztek, még ipari javításokat is vállaltak, mert a Szegényháznak volt műhelye is. Mindenkinek, aki bent lakott a Szegényházban valamit dolgoznia kellett; aki varrni tudott, az a lepedőket foltozta, megvarrta a szükséges dolgokat, de a takarítástól kezdve a fafűrészelésig, a ház karbantartásáig minden elképzelhető munkát ők végeztek el. Egy óriási területet kaptak a várostól zöldségeskertnek, ott megtermelték majdnem az egész szükségletüket.

Amikor Baján a közmunkákat szervezték, a MANSZ indított egy szőnyegszövés tanfolyamot. Az egyik középiskola rajztanára, Miskolci Feri elvállalta, hogy ő ingyen betanítja a jelentkezőket. Keleti szőnyegminták alapján dolgoztak, hogy szép legyen, elegáns legyen, de mégse legyen nagyon nehéz figurákkal teli, hisz csak most kezdték az emberek megtanulni a szövést. Összeadott pénzből lett a műhely, és nagyon szépen fölfejlődött, nagyon jó minőségű szőnyeget készítettek ott.

A Bajai Takarékos igazgatója – sikerek és konfliktusok

Édesapám fantasztikus munkabírási volt, s hozzá olyan memóriával rendelkezett, hogy az szinte hihetetlen. Neki nem volt soha titkárnője, a szobaajtaja viszont az előtér felé mindig nyitva állt, oda bárki bekopoghatott, csak ha tárgyalt, akkor hajtott

¹⁹ Az első világháborút követően a szegénygondozás egyre hangsúlyozottabban városi problémává vált, ami arra kényszerítette a városi hatóságokat, hogy keressék azokat a megoldásokat, amelyek enyhítenek a feszültségeken. Az első ilyen kísérlet Egerben, 1927-ben indult meg, és mint „Egri Norma” vonult be a magyar szegénygondozás történetébe. Az Egri Norma megalapítója P. Oslay Oswald, egri ferencrendi házfőnök volt, aki lelkipásztorkodásának ideje alatt, 18 éven át tanulmányozta a szegénykérdést. Az Egri Norma állandó otthoni karitatív szegénygondozás, a szeretetházi gondozást csak a teljesen elaggott, állandó gondozásra, ápolásra szoruló szegényeknél valósítja meg. Az egészséges szegényt nem ítéli rabságra, hanem biztosítja a számára a szabad levegőt, a megszokott környezetet anélkül, hogy az életből kikököntessen. 1936-ban az Egri Normát Magyar Norma címen az egész országban bevezették. A Magyar Norma bevezetésével párhuzamosan indult meg a „szociális állam” jelszavára épülő produktív szociálpolitikai elvek kidolgozása. A szociálpolitika főként a „teljesítményre képes” családok támogatását tűzte ki célul.

be az ajtót. Arra nagyon büszke volt, hogy bár a Bajai Takarékpénztár nem a legnagyobb az országban, de a legtöbb ügyfele van. A Takaréknak volt a másik családja, „akit” ritka pillanatokban előre kellett engedni. A Bajai Takarékpénztár egyike volt a sok fiókot alapítóknak, ez is az egyik oka volt annak, hogy 1942-ben édesapámat – egyetlen vidéki igazgatóként – Baranyai Lipót²⁰ meghívta a Magyar Nemzeti Bank főtanácsába.

Édesapám hitelpolitikája az volt, hogy akármilyen kisember ment a Takarékhhoz kis pénzt kölcsönkérni, ő nem küldte el. Meggyőződése volt, hogy Baja város meg a környéke olyan szegény, hogy meg kell indítani a fejlődést mindenáron, akármilyen kis pénzt kér valaki. Rengeteg paraszttal jött a hitelkérelemmel. Miután édesapám gazdacsaládból származott, vette a fáradságot, szekerezett a falvakba és megismerte a különböző községek életét, a földminőséget, a lehetőségeket... Nagyon sokszor azt mondta a gazdának, hogy ne arra használja a hitelét, amire tervezi, mert ez itt nem lesz jó, nem lesz jövedelmező; volt, aki hallgatott rá, volt, aki nem.

Nagyon sok falusi gyerekekkel jártam egy iskolába; sokan bentlakók voltak a zárdában, mások városi rokonnál laktak. Mikor a negyvenéves találkozáskor volt, nem egy hajdani falusi osztálytársam mondta, hogy az öreg parasztok közül még van, aki emlékszik a te édesapádra: hogy milyen jó, hogy hallgatott az ő szavára és nem olyan sok pénzt vett föl, amennyit akart, hanem kevesebbet, és a tanácsa szerint használta. Mikor mostanában látom a tévében azt az indiait, akit dicsőítenek, hogy ő a szegények bankára, mindig arra gondolok, hogy bezzeg a Bajai Takaréknak igazgatóját kitelepítették, nyugdíját megvonták, mert „népellenes” volt.

A Bajai Takaréknak igazgatóságával sok gondja volt apunak a parasztnak adott kisösszegű hitelek miatt. Az igazgatósági tagok az első világháború előtti jómódú cíviss társadalom felső köreiből kerültek ki, legalábbis a tekintélyes családokból

²⁰ Baranyai Lipót (1894-1970): pénzügyi szakember, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Bírói-ügyvédi végzettséggel 1912-től a Budapest VI. kerületi járásbírószékhelyén, 1920-tól az Igazságügyi Minisztériumban, 1921-től a Pénzügyi Központban tevékenykedett. 1928-tól a Magyar Nemzeti Bank ügyésze, 1921-től jogtanácsosa, 1936-tól vezérigazgatója, 1938–43-ban elnöke volt. A németek letartóztatták 1944. március 19-én, fogságukból 1944. októberében szabadult. 1945 után a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete és a Magyar–Amerikai Társaság elnöke volt. 1948-ban elhagyta az országot és Angliába távozott, Londonban a Bank of England könyvtárában dolgozott, majd kivándorolt az USA-ba. 1951–59-ben a Világbank utazó képviselője volt, később visszatért Európába s haláláig a frankfurti Deutsche Banknál volt tanácsadó.

származtak. Az összes tisztviselő, nem beszélve az igazgatóságról, mindannyian idősebbek voltak, mint az én édesapám, mikor odakerült a Takarékbba. Az igazgatóság azt mondta: piszlicsáré ügyekkel nem lehet foglalkozni; amit mi a hitelkeretre kapunk az Első Hazai Pesti Takarékpénztártól, azt csak a nagyobb, biztosabb üzletekre adjuk, mert a kis hitelek ráfizetünk. Ezt elismerte apu, de azt mondta, majd ha ez a kicsi ment valamire, tovább építkezik, és akkor majd fog nagyobb kölcsönt kérni, így fog növekedni – és ez be is következett. De a vezetőséggel édesapának rengeteg konfliktusa volt ebből hosszú éveken keresztül – ez volt talán az egyetlen Takarékkal kapcsolatos gond, amit anyuval megosztott.

Sőt nemcsak a Takarékszövetkezetével, hanem a Pesti Hazával is sok gondja volt, ugyanis gyorsabban fejlesztette ő a Bajai Takarékszövetkezetet, mint ahogyan azt felülről elképzelték. Amikor jött egy-egy igazán nagy hitelkérelem, a hitelszerződés viszony miatt föl kellett mennie Pestre, hogy a Pesti Hazai adjon a Takaréknak fedezetet ehhez. Sokszor megtörtént, hogy ők a távolból úgy ítélték meg, hogy ez túl merész dolog, ennyit nem adunk – és akkor apunak velük kellett hadakoznia. De miután már kétszer-háromszor sikerült az ő terve, lassanként megengedték a pestiek, mert látták, hogy ez az igazgató nem egy fantazista, hanem körültekintő ember.

Anyu tudott ezekről a nehézségekről, és neki különben is olyan remek hatodik érzéke volt, hogy amikor apu belépett a lakásba, és látszott rajta, hogy gondterhelt, anyu rá nézett, hogy most aztán semmi ugrálás, semmi csintalanság ne legyen, mert apátok ideges. Mindig figyelmeztetett, hogy apuka nagyon sokat dolgozik, nagyon fáradt, legyetek illedelmesek, hogy örüljön nektek és ne mérgelődjön veletek.

Szegény anyu néha nagyon nehéz helyzetbe került, mert az igazgatósági tagoknak széleskörű rokonsága volt Baján, köztük persze mindenféle könnyelmű ember. Ha egy könnyelmű ember elment a Takarékbba hitelt kérni, akkor először is utánanéztek, hogy korábban volt-e hitele, és amikor kisült, hogy volt, de nem tudta törleszteni, akkor nem kapott. Megkérdezték, mire meg hogyan akarja költeni a hitelt, és amikor mindenféle nagy fantázia terveket előadott, akkor apu a reális fejével úgy ítélte, hogy nem, erre nem ad hitelt. Hát ez borzasztó, ő a Bajai Takarékhhoz van szokva, most menjen máshova? Jött mindjárt a sógor, koma, testvér, unokatestvér anyuhoz, hogy

beszéljen a férjével, de anyunak szigorúan ki volt adva, hogy a Takaré, az Takaré – ez egy magánlakás, itt a Takarékról még beszélni se lehet.

Rengeteg sértődés volt ebből az első években: ezt a gögös fiatalembert beveszik igazgatónak, és hogy bánik itt az ősbajai nagyméltóságokkal? Apu nagyon ügyesen nézte ki magának az anyut feleségül, mert anyu arra született, hogy a természetes kedvességével leszerelje az embereket; ő nem volt kevély, nem volt beképzelt, nem volt hiú, ő egyszerűen kedves volt, ömlött belőle a kedvesség.

Édesapámnak abból is sok baja származott, hogy nem zsidó. Pénzügyi dolgokban uralkodó réteg volt a zsidóság. A zsidó értelmiség nagyon ügyesen elhíresztelte, hogy magyar embernek nem való a pénzzel foglalkozni, csak az úri foglalkozások valók neki – legyen ő főispán vagy főszolgabíró, vagy ehhez hasonló. Volt benne valami, mert a hajdani középnemességnek volt egy rétege, aki elszegényedett, de azért a rongyot rázni mégis szerette volna („Fenn az ernyő, nincsen kas”). Az bevette ezt a butaságot, hogy pénzzel foglalkozni, az nem úriembernek való, pedig Széchenyi megmutatta, hogy úriembernek való – ő talán elég úriember volt.

Apám mindennek ellenére olyan bölcs ember volt, hogy soha nem lett antiszemita, pedig a baráti körben – amikor ez a zsidókérdés már kezdett divatba jönni – sokan sodródtak ebbe az irányba; ha nem is büdös zsidóztak egyenesen, de volt él a mondókájukban. Apu ilyenkor megkérdezte: akkor a te feleséged miért a Reichhez megy vásárolni, miért nem a Csábihoz? Mindkét rőfös kereskedőnek a Fő utcán volt üzlete, de a zsidó Reiché volt a szebb és nagyobb bolt, mert azt még az első világháború előtt építették. Csábi egy következő generációhoz tartozott, nekik a világháború előtt még csak egy kis üzletük volt, amit az a Csábi tett naggyá, aki akkor működött, mikor mi ott voltunk – de hát az úri közönség, az még hozzá volt szokva a Reichhez.

Apu hozzátette:

- Nem, nem szidni kell a zsidókat, tanulni kell tőlük. Tartsatok össze ti is!
- Na, de hát épp te mondd – válaszolták –, amikor a te feleséged mindig olyan finoman és elegánsan öltözik? Könnyű neked, mert ti sokat jártok Pestre.

- Az én feleségem – mondta apu – a Csábinál vásárol, és abból a szövetből készítteti a kosztümjét, a kabátját, amit ti elegánsnak mondtok.

Na, hát a zsidók ezt nem tudták megbocsátani sajnos, pedig apám a legnagyobb ellensége volt a szélsőjobboldali nagyszájúknak. Föl is lépett ellenük, és bármennyire kérték, hogy legyen díszelnök vagy vegyen részt a rendezvényeiken, erre nem volt hajlandó. Nagyon sok kis apró mozgalom volt Baján; persze Szálasiéké volt a legnagyobb, volt is egy fiatal ügyvéd a városban, akit megnyertek a céljaiknak. Egyébként Baján nem volt valami nagy esélye az antiszemitizmusnak, mert – ahogy már mondtam – a zsidóság a polgári társadalomba beépült. Nem azt mondom (pláne az utolsó évben, mikor a németek már háborúskodtak, meg kezdődtek a zsidótörvények), hogy a szélsőségesek nem masíroztak végig a városon, de nem volt nagy sikerük.

Nekünk 1933 után a Tóth Kálmán téren volt a házunk; amikor édesapám megvásárolta, a földszinti öt üzlethelyiségből kettőnek zsidó bérlője volt – ott voltak már évtizedek óta. Apunak esze ágában se volt, hogy őket kitegye. A két kereskedő utólag bevallotta, hogy már előre mondták nekik a többiek, hogy na, most már ti kereshettek magatoknak másik helyet, mert Bessenyői, az nagy zsidógyűlölő, az úgyis ki fog titeket dobni. A „zsidógyűlölőt” mindenképpen rá akarták apura ragasztani annak ellenére, hogy ez teljesen távol állt tőle. Az egyik rosszpont, az egyik bűne az én édesapámnak az volt, hogy ő életre keltette a Központi Szállodát.

Két nagy szálloda volt Baján: az egyik zsidó, a másik nem zsidó tulajdonban. A Fő téren álló volt a zsidó, azt Nemzeti Szállodának hívták, és a másik volt a Központi Szálloda. Az első világháború után mind a két szálloda borzalmasan tönkre volt téve, mert a szerb megszállás alatt katonaság volt benne, de amikor a város visszakerült a magyarokhoz, akkor a zsidóság a kereskedelmével rögtön bekapcsolódott a Nemzeti Szálloda újjáépítésébe. A Magyarországról jövő kereskedők (akkoriban vigéceknek hívták őket, iparosok, kereskedők alkalmazottjai voltak) közül a zsidó vigéc természetesen a zsidó szállodában szállt meg, a Nemzetiben, akármilyen romos is volt. Tehát ott elkezdődött az élet, hiszen akármilyen keveset fizettek, mégiscsak fizettek.

A Központi Szálloda, még rosszabb állapotú volt, azon valamit még építeni is kellett, hogy egyáltalán lakható legyen. Akkoriban hitelt kapni nagyon nehéz volt: nem is

nagyon mertek fölvenni, és amit fölvettek, az is nagyon kevés volt. Így aztán a Központi Szálloda egy idő múlva becsukott. Idős tulajdonosa volt rengeteg adóssággal, aki előbb bezárta a szállodát, aztán pár év múlva eladta egy fiatal új tulajdonosnak. Ez a Bajai Takaréknál vett fel hitelt, és abból kezdte újjáépíteni az épületet; először csak az egyik oldalát, főleg a kávéházat és az éttermet, hogy jöhessen a közönség.

A Központi Szálloda újraindításához a Takaréknak adta a pénzügyi támogatást, és ehhez jött apu személyes támogatása. Hogyha egy kisvárosban egy tekintélyes ember a társaságával jár valahova, akkor az emberek szeretnek oda járni mondván, én is oda járok, ahova az urak. Tehát szépen növekedett a kávéház forgalma. A polgármester szintén támogatta a Központi Szállodát.

A húszas években sok műkedvelő előadás volt – a legtöbbjük jótékony célú – részint a Központi Szálloda nagytermében, részint az Ipartestületben. Ezek a verses, zenés estek, színdarabok igen népszerűek voltak. A délutáni előadásokra mi, gyerekek is mehettünk. Baján színtársulat nem volt, hanem a pécsi színtársulat egy része jött a téli hónapokban játszani, és a Központi Szálloda területén építettek ehhez még az első világháború előtt egy nagy színháztermet. Ez ugyan szintén lerobbant, újjá kellett építeni, de itt is hamar megindult az élet: a pécsi színészek itt játszottak, és ez vonzotta oda az embereket, úgyhogy a színház, a kávéház meg az ott vacsorálás, ez már ment. A pécsiek magyar operetteket játszottak, például a Gül babát, és voltak Mikszáth regények, amiket darabbá alakítottak, mint A vén gazember vagy a Noszty fiú. A középiskolák részére voltak délutáni előadások, úgyhogy mi majdnem az összes nagyobb görög drámát megnéztük a pécsi színészek előadásában. Kifejezetten a középiskolai irodalomtanárok állították össze ezt a részét a repertoárnak, úgyhogy énszerintem a környező kisvárosokban nem tudták úgy az ókori drámákat, mint mi Baján, mert ez érdekessé tette a kötelező olvasmányokat.

Az esti családi beszélgetések visszatérő témája volt a zsidókérdés a harmincas években, tehát mikor mi már középiskolások voltunk. Emlékszem például, hogy a gimnáziumban egyszer nagy verekedés volt, mert az egyik gyerek le büdös zsidózta a másikat, az osztálytársát, és akkor a két párt egymásnak esett. Két tanár mindig felügyelt szünetben, ők pillanatok alatt ott termettek és szétválasztották a verekedőket. Borzasztó nagy botrány lett: az igazgatóhoz vitték azt a gyereket, aki

ezt mondta, és kis híja volt, hogy ki nem dobták a gimnáziumból. Akik a zsidóellenes brancsban voltak, azok mind intőt kaptak, a másik oldalról csak az, aki már nagyon durván verekedett. Az igazgató nagyon karakánul kijelentette, hogy nagyon reméli, több ilyen eset nem lesz, mert aki még egyszer ilyet mond az iskolában, az röpül a gimnáziumból.

Az öcsémet otthon rögtön kérdőre vonta apu: remélem, te ebben nem vettél részt. Az öcsém persze nem volt verekedős gyerek, az ilyen vad dolgokat egyáltalán nem szerette. Akkor apu a következőket mondta. A zsidó, az egy különleges, egészen más fajtájú nép, mint mi vagyunk. Nagyon sok jó tulajdonsága van: okosak, összetartóak, előrelátóak, a kereskedelemben kitartóan dolgoznak... – ezeket mind érdemes megfigyelni és megtanulni. Az a baj, hogy van egy szűk rétegük, akik ezt a jó tulajdonságot mérték nélkül gyakorolják, és az ügyetlenebb, butább, gyengébb embereket kihasználják. A zsidók a pénzt és a hatalmat nagyon szeretik, és ők mint választott nép úgy vélik, hogy nekik az jár mindenütt, minden országban. Persze különböző módon, de van, akiben a hatalom vagy a pénz utáni vágy, vagy mind a kettő túlteng, és ezt általánosítják a zsidóságra, pedig ezt nem lehet általánosítani egy népre sem, hanem, ha az ember ezt tudja, akkor mindjárt jobban figyel, hogy ővele ez ne történjen, az ő eszén ne járjanak túl, és akkor semmi baja nincs a zsidókkal. Ha valaki lusta vagy buta, vagy valami okból szerencsétlen, és irigyli a másikat, akinek nagy vagyona van, ez még nem ok arra, hogy gyűlölje.

„Nem Baja az egész világ” – tanévek és nyarak itthon és külföldön

Iskolás éveinkben öcsém is, én is többféle különóra jártunk. A németórák elég korán, nyolc-kilencéves korunkban kezdődtek, aztán tízéves korunkban elkezdtünk zongorázni is. Később ezt az öcsém abbahagyta, mert nem nagyon ment neki a zongorázás, pedig nagyon jó hallása és nagyon szép énekhangja volt. Nekem átlagos hangom volt, az öcsémnek viszont gyönyörű, úgyhogy ő a gimnáziumi énekkarban, egyetemi énekkarban, mindenben benne volt később. Én is énekeltem az iskolai énekkarban, mert nagyon szerettem a zenét, és nagyon szívesen zongoráztam is.

Anyu gyönyörűen, nálam sokkal jobban tudott zongorázni; sokat játszottunk négykezesen a családi összejöveteleken és a kézimunka délutánokon. Baján az asszonyoknak volt egy kézimunka társasága, ott nagyon sokat énekeltek. Mindig más családnál jöttek össze az asszonyok, és kézimunkázás közben ittak egy kis habos kávét vagy teát, egy kis süteményt ettek hozzá; nem a trakta volt a lényeg, de egy finom uzsonna, az hozzájárult a hangulathoz. Amikor nálunk voltak, ha kedvünk volt, mi, gyerekek is bejöttünk és velük énekeltünk. Schubert dalait énekeltük meg magyar népdalokat, egyéb magyar nótákat vagy Erkel közismertebb áriáit.

14-15 éves koromtól külön franciaórára és sportkörre is jártam. Én borzasztóan szerettem futni, ugrálni, úgyhogy ez nagyon jó volt, mert itt levezettem az összes fölös energiát. A sportkör az iskolai tornateremben volt, a tornatanárnő vezette. Télen a bent voltunk a teremben, nyáron meg kint az udvaron, ott mindenféle labdajátékokat játszottunk.

Negyedik elemi után kezdődött a líceum; az ugyanúgy nyolc éves volt, mint a gimnázium. A zárdának óriási nagy telke volt, és amikor én még a líceum alsó osztályába jártam, az épülethez hozzáépítettek még egy részt, így lett az elemi iskola és a líceum mellett tanítóképző is a zárdában. Volt internátus is, hiszen avval, hogy tanítóképző is lett, rengeteg vidéki növendék jött ide. A líceum, az inkább a városiaknak volt az iskolája. A különbség a líceum és a latinos gimnázium között jobbra csak a latin hiánya volt. Állítólag a gimnáziumok mindenben magasabb rendűek, de hát mi ugyancsak tanultunk kémiát, fizikát, matematikát, minden csudát, csak latint nem, és nálunk, a bajai líceumban nem tanítottak franciát sem. Humán gimnáziumuk csak a fiúknak volt Baján a cisztereknél. A lányok akkoriban jogi egyetemre még nem mehettek, de orvosnak már igen, úgyhogy aki orvosnő szeretett volna lenni, az a fiúgimnáziumban volt magántanuló, mert ott tanítottak latint. A zirciek gimnáziumába tehát lányok is beiratkoztak, de ott csak a matematika, a latin és talán fizika órákra jártak be, a többit otthon tanulták. Minden héten egyszer volt egy délutáni tanítás a fiúgimnáziumban a magántanuló lányoknak.

Miután kijártuk a líceum alsó négy osztályát – tehát 14-15 éves korban –, vagy tovább mentünk a líceum felsőbb osztályaiba, vagy a tanítóképzőben folytattuk az iskolát. Én a tanítóképzőbe mentem; az nem négy, hanem öt év múlva fejeződött be érettségivel, és ott tulajdonképpen ugyanazt tanultuk, mint a líceumban, de ehhez

még hozzá jött a filozófia, pszichológia, neveléstan és neveléstörténet. A neveléstan már az első évben, tizenöt éves korban elkezdődött, de a lányokban amúgy is benne van a kisebb gyerekekkel való foglalkozás vágya, úgyhogy ez tulajdonképpen nem esett nehezünkre. Volt hospitálás is, vagyis minden héten egy délelőttöt – az első években még csak egy-két órát – az elemi iskolában töltöttünk.

Mivel a bajai zárdában nem tanítottak francia nyelvet, tanítóképzős koromban én egy évet az Angolkisasszonyoknál végeztem Pesten.

Még a líceumba jártam, amikor tizenhárom éves koromban a szüleim először küldtek nyáron Ausztriába nyelvet tanulni. A következő évben már az öcsém is jött, és – egy év kihagyás után – 1933 nyarán Németországban is eltöltöttem két hónapot. Ez egyrészt nyelvtanulás volt, másrészt az volt a célja, hogy ismerjük meg a világot. A külföldi tanulás apu ötlete volt, mert ő úgy látta, hogy vidéki városban az olyan gyerekekre, akiknek vezető állású szülei vannak, nagyon kell vigyázni, mert előbb-utóbb beképzeltnek lesznek. Nem azért, mert otthon úgy nevelik őket, hanem sokkal inkább a környezet miatt, aki úgy véli, hogy egy nagy ember gyerekének udvarolni kell. Apu azt akarta, hogy lássuk, nem Baja az egész világ.

A Graz melletti Gleisdorfban voltam egy Domonkos-rendi zárda iskolájában. Persze az első hetek meglehetősen nehezek voltak, de aztán nagyon-nagyon jól éreztem magam a rengeteg gyerek közt. Voltak olaszok, voltak Jugoszláviából (horvátok is, szerbek is), és csehek is voltak, úgyhogy egy nemzetközi társaság jött ott össze. Osztrák gyerekek is voltak, mert akinek a szülei elutaztak nyaralni, azokat egy-két hétre, egy hónapra beadták az apácákhoz – tehát valódi német anyanyelvű gyerekek is voltak velünk, de ez a nemzetközi banda amúgy is csak németül tudott értekezni.

Reggel nyolctól tízig volt tanítás – nyelvet kellett tanulni, mindenből lecke volt föladva másnapra –, azután megtízóraiztunk és mentünk az uszodába. Fél egykor volt az ebéd, utána a csendes időszak és a leckeírás, tanulás.

Mikor másodszor voltam Gleisdorfban, a szüleim írtak az apácáknak, hogy van nekem egy öcsém, őt is szívesen küldenék oda, tudnak-e neki szállást javasolni. Az apácák visszaírták, hogy a helybéli fogorvosék fogadnak nyárra gyereket. Igaz, nekik két lányuk volt – egyik kisebb volt, másik nagyobb, mint az öcsém –, de szívesen látták őt is, az én öcsém pedig igazán nem volt egy vagány fiú. Nagyon jól érezte

magát Gleisdorfban, mivel rengeteg ismerőse volt a fogorvosnak, úgyhogy mindenféle vendégségbe jártak, együtt mentek kirándulni is. Mi is láttuk egymást, mert minden héten kétszer bejöhetett énhozzám délután egy félóra a zárdába.

Ez a második gleisdorfi nyár volt az, amikor én már kijártam a bajai líceum alsó négy osztályát, és el kellett döntenem, hogy a tanítóképzőben folytatom, vagy maradok a líceumban. Volt e körül egy kis zűr. Énnekem annyira megtetszett ez az osztrák intézet, hogy azt írtam a szüleimnek, én szívesen itt maradnék téli növendéknek. Gleisdorfban volt egy négy éves kereskedelmi iskola, és a kereskedelem nekem mindig nagyon érdekes foglalkozás volt. A gleisdorfi apácák ráadásul sokkal modernebbek voltak, mint az itthoniak. Már második alkalommal voltam ott, úgyhogy néhány apácával nagyon jó barátságban voltam, és az ő kedvükért is szívesen maradtam volna. Úgy éreztem, hogy hiába vagyok én itt növendék, azért az egyéni szabadságom is nagyobb, mert én itt lelkiismeret furdalás nélkül kijátszom az apácákat – ezt persze csak utólag tudom így megfogalmazni. Otthon bántott a lelkiismeret, ha olyasmit csináltam, amiről tudtam, hogy nem engedik. Itt a tanárnővel szemben nem zavart, ami otthon anyámmal, nagymamámmal, apámmal szemben bántott, tehát én felszabadultabb voltam itt. Persze néha este, amikor lefeküdtünk, rám jött a honvágy, hogy anyukám, borzalmas, bárcsak otthon lennék! – bögttem ott az ágyban egyedül. De a végén mégis azt gondoltam: itt milyen remek, mennyire tetszik minden – itt maradok, és milyen jó, mert okos leszek és tökéletesen fogok tudni németül.

Anyu írt nekem egy nagyon kedves, hangulatos levelet. Azt mondta, most te fölkelkesültél, de aztán mi lesz év közben? Mert ne felejtse el, hogy most te nem iskolába jársz: uszodába mész, sokat kirándulsz, ez így egy nagyon érdekes élet, de jön a tél, amikor mindez másként lesz. Hát nem tudom, ott az iskolának óriási nagy udvara volt, ahol krikettnek meg mindenféle labdajátéknak is volt hely, szóval a sportok szempontjából is nagyon modernül föl volt szerelve ez a gleisdorfi iskola. Ezen morfondíroztam, de aztán magam is beláttam, hogy mégiscsak igazuk van a szüleimnek. Anyu különben is azt írta: „Ha akarod, jövő nyáron mehetsz oda megint”.

De hát jövő nyáron már inkább a Dunán akartam úszni meg evezni, és akkor már a fiúk is egy kicsit szóba jöttek, bár inkább még csak abból a szempontból, hogy

azokkal jól lehetett futballozni, mert a lányok olyan buták voltak, hogy rajtam kívül csak még egy volt, aki futballozott.

Egy nyár kimaradt ezután, és harmadszor már Bajorországban, Neuhausban voltam az Angolkisasszonyok Intézetében, hogy világot lássak arrafelé is. Egy bajai barátnőmmel mentem ide ki, egyébként az első alkalommal Gleisdorfban is volt rajtam kívül még három bajai gyerek. Az intézet és Neuhaus, a falu egy szigeten fekszik. Vele szemben, az Inn folyó partján van Scharding, ami egy Passautól délre fekvő osztrák kisváros – az Inn határfolyó Németország és Ausztria között. Neuhaus Németországhoz tartozik, de egy híd köti össze Scharding városával; a két helység lakói számára volt határátlépési igazolvány, amit mi az intézetből is megkaptunk, mert például a strand Schardingben volt, a másik országban. Itt is nyolctól tízig tanultunk, és amikor az órák után elmehettünk, akkor vagy elrohantunk az uszodába, vagy egyszerűen csak átmentünk a hídon Ausztriába, mert Scharding egy tündéri kisváros volt a reneszánsz korából megmaradt szép kis főtérrrel; ott járkáltunk a barátnőinkkel és a strandon szerzett ismerőseinkkel.

A mi intézetünk rablólovagok várkastélya volt a középkorban,²¹ úgyhogy az alsó emeletek a sziklába voltak vájva, és ott voltak a börtönök. Amikor az útonálló rablólovagok a gazdag kereskedőket meg arisztokratákat elfogták a váltságdíjért, akkor az, akinek volt briliáns gyűrűje az ablaküvegbe belevéste a dátumot meg a nevét – szóval ott nagyon sok érdekesség volt.

Ez 1933 nyara volt, amikor Hitler az első győzelmét aratta, úgyhogy ennek a nyaralásnak volt már politikai levegője. Még a június előtti héten érkeztünk, mert a bajai zárdát abban az évben építették át, úgyhogy május közepén megvoltak itthon a vizsgák, és május végén indulhattunk is. Németországban viszont június végéig van tanítás, ráadásul Schardingben nem volt líceum, vagyis az ottani gyerekek is ide jártak, és néhány hétig mi is velük tanultunk a német iskolában. A tízórai szünetben mi nem mehettünk le az udvarra (mert a bentlakó növendékek külön mentek tízórazni), de a német gyerekek lent tömték magukat és közben énekelték, hogy „*Wir*

²¹ Neuhaus am Inn várát 1320-ban XV. Henrik bajor herceg építtette közvetlenül az Inn partján egy sziklára, hogy a folyó hajózását és a szemközti Scharding falut megvédje. Többszöri tulajdonosváltás után 1859-től 1974-ig az Angolkisasszonyok Intézete működött a kastélyban. 1903-ban neobarokk plébániatemplomot építettek hozzá az épülethez.

*sind das Heer vom Hakenkreuz/Hebt hoch die roten Fahnen/Der deutschen Arbeit wollen wir /Den weg zur Freiheit bahnen...*²² – ez már egy Hitler-dal volt. Na, persze ilyenkor mindjárt rohantak le az apácák, hogy nincs ilyen éneklés, de addigra már egyszer körülmasíroztak, úgyhogy ezt az osztrák gyerekek is mind megtanulták.

Nagyon sokszor volt ilyen náci propaganda-éneklés a schardingi hídon is: a híd közepéig (az még Németország) kimasírozott a Hitler-Jugend²³ csapata (hol fiúk, hol lányok, hol vegyesen), és ott énekelték többször egymás után ezt az indulót, hogy az osztrák oldalon tanulják meg. Akkor persze az osztrák oldalról is rohantak oda a gyerekek, mert ez érdekes volt. Na, hát akkor aztán az osztrák oldalon a határőrök lezárták a hídfőt, és nem mehetett senki a hídra, amíg a Hitler-Jugend ott volt. Mindenesetre nekünk ez egy érdekes cirkusz volt. A kamaszgyerekekben benne van az ellenkezés, tehát amikor a német gyerekek masíroztak, persze, hogy az osztrákok is megtanulták – hát micsoda stramm kölykök ezek! Mi néztük a cirkuszt, és akkor már mi is énekeltünk – persze ezt az apácák már végleg nem tűrték. Az volt a pechünk, hogy Neuhaus, ahol az intézetünk volt egy poros kis falu, ott nem nagyon volt ilyesmi.

Amikor én ezt itthon elénekeltem, apu azt mondta: felejtsd el, ezt még egyszer nem akarom tőled hallani. Apám mindig mondta, hogy ennek nagyon rossz vége lesz, mert Magyarországot is borzasztóan tönkre tették az első világháború utáni békekötéssel, de Németországot különösen, mert az főleg ipari ország. Magyarországon akármilyen szegénység volt, azért a legminimálisabb ennivalót csak megszerezték valahogy az emberek – annál is inkább, mert a lakosság nagy része falusi volt. De a németeket, akik szó szerint éheztek az óriási nagy városokban, könnyű megvadítani, hogy fogjunk össze, hogy mi ezt nem fogjuk tűrni.

²² „A horogkereszt serege vagyunk/ Emeld magasra a vörös zászlót/ A német munkásságért akarjuk/ a szabadsághoz vezető utat megtisztítani.” (Kleo Pleyer: A nemzetiszocialisták harci dala) Kleo Pleyer (1898–1942) náci politikus, történész, szociológus. A königsbergi és a tübingeni egyetem tanára.

²³ A Hitler-Jugend a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt 1922 és 1945 között működő ifjúsági szervezete volt. A Sturmabteilung után a náci párt második legrégebbi paramilitáris szervezeteként indult müncheni központtal, Jungsturm Adolf Hitler néven. Az 1923-as sörpuccsot követően a szervezetet feloszlatták és csak 1926-ban alakult meg újra. Baldur von Schirach vezetése alatt 1935-re a német fiúk közel 60%-a lett Hitler-Jugend tag, 1936. július 1-jétől pedig állami intézménnyé vált és elvárták, hogy minden "árja" fiatal tagja legyen.

Emlékszem, apunak milyen borzasztó nagy vitái voltak, mert a barátai közül sokan mondták, hogy ne szidd te azt a Hitlert! – bár Horthy lenne ilyen karakán. Azt mondja erre apu: Horthy nagyon bölcsen viselkedik, mert a szélsőjobboldalt azonnal megfékezte, egy párat még börtönbe küldött. Közvetlenül a vörös terror után volt egy kéthónapos fehérterror, hát az mondjuk egy természetes bosszúja volt a népnek is, meg azoknak is, akik vezették, de az után Horthy azt mondta, hogy most már itt van az új vezetés, a '19-es forradalmárokat kikergettük az országból, és itt rendnek kell lenni. Úgyhogy apu mindig mondta, hogy ti csak elégedjetek meg ezzel a renddel, mert az ilyen szélsőséges dolgoknak sosincs jó vége. „Megátkozzátok még a pillanatot, amikor ez a gazember Hitler megszületett” – volt a gyakori mondása.

A felnőttkor küszöbén

Nálunk mindenki nagyon ügyes volt: gyönyörűen kézimunkáztak, varrtak. Én is kézimunkáztam, de nem voltam ebben olyan nagyon lelkes, mert én inkább futkározni szerettem. Egyébként mi még harisnyakötést is tanultunk annak idején; ehhez a mesterséghez nálunk a nagymama értett nagyon, mert az ő fiatalkorában a lányoknak, mielőtt férjhez mentek, 12 pár harisnyát kellett megkötniük. Gyönyörű, térdig érő, csipkemintás harisnyákat kötött – minden harisnyának más csipkemintája volt. Ezzel a csipkekötéssel a nagymama csodálatos kötött terítőket és pulóvereket is csinált. Egy nagy ládában őrizték a harisnyákat és a báli ruhákat, de hát a háború elvitte az egész ládát mindenestül. Anyu is gyönyörűen kézimunkázott: a stafíringja nagy részét ő hímezte. Ők már 14-15 éves korukban elkezdték ezt, és aztán éveken keresztül készült a stafíring. Az én stafíringomat, azt már bérhímző készítette, mert akkor már anyu se volt olyan állapotban, meg nem is győzte volna.

Mikor leérettségiztem, anyu azt mondta, nagyon praktikus, ha egy asszony tud varrni, mert sose lehet tudni, mi jön az életben. Bizony az első világháború utáni nehéz években nagyon jó volt, hogy nemcsak kézimunkázni tudott, hanem konyított a varráshoz is, mert akkoriban a felnőttek ruháiból varrtak a gyerekeknek: a rossz részeket kivágták, és abból lett szoknya, nadrág, kabát – legfeljebb vettek egy kis kartont gyerekblúznak, mert az nem került nagyon sokba.

Anyu barátnőjének lányával egy osztályba is jártunk, barátnők is voltunk. A két mama megbeszélte, hogy egy varrónőhöz küldenek bennünket tanulni egy ruhaszalomba, így hívták akkoriban a jobb varrónők műhelyét. Megállapodtak a mesternővel, hogy minket odaadnak egy fél évre, hogy reggeltől délig a szabás-varrás mindenféle mesterségét megtanuljuk. Irén néni, a barátnőm mamája azt mondta, hogy tulajdonképpen az is fontos lenne, hogy fehérneműt és ágyneműt is megtanuljunk varrni, úgyhogy a karácsony előtti hónapokban egy fehérnemű varrónőhöz mentünk, és ezt tanultuk, januártól pedig egy felsőruha készítő szalonba. Én ennek köszönhetem, hogy háború után tudtam pénzt keresni.

A német- és franciaóra járást sem hagytuk abba azért, mert befejeztük az iskolánkat. Érettségi után egy évig jártunk nyelvórákra, tanultunk varrni, vagyis el voltunk foglalva. Zongoraóra akkor már nem jártam; nyolc évig tanultam zongorázni, de abban nem nagyon jeleskedtem, inkább átlagos voltam.

Egyszóval nyugodt, de vidám élettel telt a fiatalkorom, és nagy szerepet kapott benne a munkára szoktatás. Nyáron a konyhába kellett mennem – na, hát azt egyáltalán nem szerettem. 16 éves koromtól kezdve egy héten kétszer ott szenvedtem a konyhában délelőttönként mindenféle rántáskészítéssel. A tésztasütésben szívesen benne voltam én karácsonykor meg húsvétkor, amikor az ünnepi dolgokat készítettük: törtem, daráltam a diót, aztán később megengedték, hogy egy-egy süteményt önállóan készítsek el, úgyhogy azt ambicionáltam. De a főzelékkészítés rettenetes volt: honnan a csudából lehet azt tudni, hogy melyikbe kell vöröshagyma, melyikbe fokhagyma, melyikbe zeller?

Főleg nagymama tanított főzni, ő volt a főnök a konyhában. Mire én is a konyhába kerültem, azért ő már meg volt gyöngyölve, egyszóval addigra ő már főleg parancsnokolt. Ült a konyhaasztalnál és az apró, dolgokat – mint például nagyon finomra megvágni a kaprot, vagy az ízesítést – ő csinálta, de mondjuk a krumpli pucolást rám bízta. „Fiam, te elfaragod a fél krumplit, hát vigyázva csináld, vékony annak a héja.” – szóval lehetetlen ötletei voltak. Nem szerettem a konyhai munkát egyáltalán, bár próbált anyu is, nagymama is a lelkemre beszélni:

- Na, de hát édes fiam, ha férjhez mész, mivel fogod etetni a férjedet?
- Én ezt a sok vacak főzeléket nem fogom elkészíteni, ezek olyan komplikáltak.

- Hát mit esztek akkor?
- Majd eszünk sonkát meg szalámit.

Akkoriban engem a férjhezmenetel még nem nagyon érdekelt. Én nagyon hosszú ideig voltam kamasz, ami annyit jelent, hogy mindig rohangásztam, labdáztam, futballoztam, úsztam, eveztem, és emiatt nagyon sokat játszottam a fiúkkal – csak azt a fiút utáltam, aki akart nekem udvarolni. Kimondottan lenéztem az osztályban azokat a lányokat, akik másról se tudtak beszélni, mint a szerelemről; most ezért a filmszínészért haltak meg, most azért, gyűjtötték a képeket... Mondom, micsoda ostobaság ez, hát az életben nem fogod látni, mi közöd ahhoz a majomhoz?

Egyedül a sport kötött össze a fiúkkal. A Dunai Hajósegylet volt ennek a fő színhelye, amit a húszas évek végén alapítottak (apu volt az egyik alapító tag) jobb polgári családok: összeálltak, összeadták a pénzt, közösen vettek telket. Ez nem luxusnyaralás volt, hanem praktikus, rendes sportolási lehetőség. Ami szükséglet volt, az a rendelkezésünkre állt: öltözők, tusoló... hideg tusoló volt, de hát kinek kellett volna meleg víz? – akkoriban még nem voltak az igények olyan nagyok. Tavasszal, már kezdtünk evezni, lehetett teniszezni, és a sok lány, sok fiú (tizenháromtól huszonhárom évesig) mind ott rohangált, persze az egyes korosztályok inkább egymással foglalkoztak.

Tizenhat éves koromban, 1932-ben édesapám megvette azt a Tóth Kálmán utcai házat, amiben régen Györgyi barátnőm és a családja lakott, felújíttatta és a következő évben odaköltöztünk – ez volt az utolsó lakásunk Baján. Kisiskolás koromból ismertem a házat: a belső szobáknak nem volt semmi világítása, minden sötét volt, félelmetes és ijesztő ház. Szóval, amikor azt mondta apu, hogy na, mit szólsz? – én ezt a házat megvettem és nemsokára itt fogunk lakni, megrémültem. Apukám, ezt a vén bagolyvárat? – hát ez borzalmas! Majd meglátod, milyen szép lesz - felelte.

Valóban gyönyörű, világos, nagyon kellemes ház lett belőle. A mérnök, aki felújította és belülről modernizálta a házat, középre épített egy félköríves lépcsőt, ami az ebédlővel szemben érkezett föl az emeletre. Tiszta üveg volt, a lépcsőház, tehát nagyon szép, világos lépcsőházban jött az ember föl, és amikor benyitott az előszobába, az előszoba közepén álló ajtó is tulajdonképpen egy üvegfal volt, csak

két, téglából rakott oszlop tartotta a mennyezet súlyát, tehát már onnan be lehetett látni a hallba és az ebédlőbe. A nagy üvegajtó mindig nyitva állt, csak télen, amikor tíz foknál hidegebb volt, akkor csukták be. A ház homlokzati részének egyik végén volt az én szobám, az hat méter hosszú volt, azután jött a nagy ebédlő (kilenc és fél méter hosszú), és azt követte a fogadószoba, ami hat és fél méter – szóval hatalmas nagy lakás volt. Az én szobám mögött volt egy kisszoba – ez volt a nagymamámé, és az után volt a szüleim hálósobája. Az öcsém szobáját a régi lépcsőház emeleti részéből alakították ki.

A Tóth Kálmán téri ház földszintjének elülső részén üzletek voltak. A legszélső Majtinszkyé, a látszerész zsidóé, mellette volt a nagy trafik, ami egyben lerakat is volt. A következő bolt az öreg ponyvás-köteles zsidóé, Lustig úré volt. Schön Márk volt kiírva, az volt ennek az ükapja; az ő boltja ott volt már azóta, hogy az 1800-as évek közepén megépítették a házat. Lustig úr boltja után a Hangya Szövetkezet boltja következett, egy csemegeüzlet, végül egy órás és ékszerész.

A házunknak nagy kertje volt. A sarkában állt két fenyő, azon túl egy nyírfa és a másik végében két diófa. A ház előtti részen volt pergola meg ott voltak a rózsák. Szép és kellemes kert volt, jó volt nyári estéken oda kiülni. A ház mögött, egy külön épületben volt a házmesterlakás, és ugyanott volt a nagy trafiknak az irodája és a raktára.

Első szerelem

Felnőtté válásomban a tizenhat éves kor volt a határ. Akkor ősszel a kalocsai érsekség meghirdetett egy zarándokutat Rómába. 1933-ban vagyunk, Krisztus halálának kétezredik évfordulóján, ez egy extra szentév volt. A szentévek egyébként előre meghatározott távolságban vannak egymástól, de hát 1933 kivételes év volt.

A kalocsai egyházmegye különvonatot indított Rómába; hosszú szerelvény volt, vagy kétszázan lehettünk rajta, csak Bajáról húszan-harmincan. Eredetileg úgy volt, hogy a szüleimmel megyek, de anyunak mindig nagyon sok baja volt a szívével, és akkor jött megint egy rosszabb időszak, úgyhogy nem tudott eljönni, és apu azt mondta, hogy akkor ő se jön. Viszont több baráti család is ment Bajáról, tehát volt, akire rábízhattak engem. Két idősebb barátnőmmel voltam együtt a legtöbbet: ők már pár

éve leérettségiztek, egyikük már állásban volt, a másik még otthon, és a családjaink között gyerekkorom óta nagyon szoros barátság volt.

Nyolc-kilenc napot töltöttünk Rómában. A zarándokoknak előírás szerint a hat nagy bazilikát végig kellett járni, mindenütt misét hallgatni, áldozni és elmondani azokat az imádságokat, amik a középkor óta a zarándokoknak elő vannak írva – mi ezt mind megcsináltuk. Voltak ott fiatal teológusok és művészettörténészek, azok vezettek minket, úgyhogy kora reggeltől kezdve mindennap hol imádkozni mentünk a templomokba, hol nézni a gyönyörű szép műemlékeket. Mi hárman mindenhova együtt mentünk. A bajaiak közül hozzánk csapódott egy fiatalember, akit mind a két barátnőm ismert, és miután nagyon jókedvű lányok voltunk és rengeteget nevettünk, még két kalocsai fiúra is szert tettünk ilyen módon.

Ezt a bajai fiút én csak látásból ismertem, mert nem jártak össze a családjaink. Az övé zárkózottabb család volt: Dél-Bácskából – Zombor vagy Szabadka környékéről – menekültek, a lakásuk, vagyonuk odaveszett. Huszár alezredes volt a papa, de a huszárság a háború után megszűnt, és akkor tűzoltóparancsnok lett, vagy valamilyen kisebb állást kapott a rokonság révén. Volt négy gyerekük, akiket el kellett tartaniuk, úgyhogy társadalmi életet nem nagyon éltek. Én a mamát ismertem talán egyedül és a két lányt, akik ugyanúgy a zárdába jártak iskolába – jó pár évvel alattam.

Végül is mire Rómából hazajöttem, beleestem életem első nagy szerelmébe, ami kétéves, hosszú, komoly kapcsolat lett. Persze nem úgy volt, hogy hazajöttünk, és attól kezdve állandóan együtt voltunk, hát szó se lehetett ilyesmiről, de ha összetalálkoztunk valahol, akkor nagyon örültünk egymásnak. Utólag úgy sejtem, ő sokszor biztosan leste az utcán, mikor jövök, és ha „véletlenül” találkoztunk, hazakísért. Voltak családi táncos összejövetelek is, ahova őt amúgy is meghívták volna, nemcsak az én kedvemért, tehát megvolt a módunk arra, hogy találkozzunk.

A tizenötödik vagy tizenhatodik születésnap előtti mulatságokra inkább csak a lányok voltak meghívva, de onnantól kezdve már fiúkkal együtt ünnepelték a születésnapokat. Ezek már táncos összejövetelek voltak: vagy volt egy gramofonja a családnak, és vettek hozzá tánclemezeket, vagy kértek a baráti körből valakitől. Az ünnepi uzsonna után gyorsan félretoltuk az ebédlőasztalt, a nagy szőnyeget fölhengerítettük, beállítottuk a gramofont és kezdődött a tánc. És akkor már nem nyolcig voltunk vagy fél nyolcig, hanem kilencig, fél tízig vagy még tovább. A barátok

szülei is meg voltak hívva, akik ugyan vacsora után jöttek, de azért őket is megkínálták egy kis süteménnyel meg egy pohár borral, Sokszor tíz vagy tizenegy után mentünk haza.

A következő nyáron, tizenhét éves koromban már minden szombaton mentünk táncolni. Említettem, hogy két nagy szálloda volt Baján. A Központi Szállodában – ami a keresztény társadalomnak volt inkább a találkozóhelye – minden évben volt valami felújítás. Akkor éppen az udvarát alakították át, amit régebben kertmozinak használtak. A kert nagyon vonzó volt, mert a nagy fák kellemes hűvösséget adnak, ezért a tulajdonos fölhagyott a mozival és csinált helyette egy kerthelyiséget: a fákat körben meghagyta, mindenféle futónövényeket ültetett, úgyhogy nagyon kellemes helyet alakított ki. A kertmozinak eredetileg volt egy színpada, amin néha nyári előadásokat rendeztek, az elé bokrokat ültetett, oda is fölfuttatott valamilyen növényt, és végül ez a rész lett a legelőkelőbb helye a kerthelyiségnek. De az egyszerűbb kispolgár is eljőhetett ide, az ő fia-lánya is nyugodtan táncolhatott. Az ebédlőjében, az étteremben cigánymuzsika volt, de ilyenkor kint muzsikáltak a lugasban. Az étterem összes ajtaja-ablaka nyitva volt, úgyhogy aki bent ült, az is mind hallotta a zenét – tehát nagyon kellemes volt. Ez kerthelyiség a bajai fiúknak, lányoknak egy tisztas találkozóhelye volt. Persze csak szülői felügyelettel látogathattuk, de mi ezt nem éreztük nyomasztónak.

Az ő szülei ritkábban jöttek ilyen helyre, mert az anyagi körülményeik sokkal nehezebbek voltak: négy gyereket kellett eltartaniuk egy fizetésből, bár akkor a két fiuk már keresett. Az én szerelmem a fiatalabbik volt, a bátyja jogot végzett, de úgy látszik, két egyetemista fiút már nem tudott vállalni a család, ezért ő a hatodik gimnázium után átment a kereskedelmibe és kereskedelmi érettségit tett, hogy mehesse dolgozni. De addigra már a húgai is nagyobb lányok lettek, úgyhogy akkor már a szülőknek is több kiadása volt, így velük nagyon ritkán találkoztunk.

Nagyon rendes fiatalember volt, kedvelték a szüleim, de mi még nem voltunk abban a korban, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítottak volna a kapcsolatunknak. Érettségi előtt a szülők csak azt nézték, hogy rendes, tisztességes fiúk forogjanak a lányuk körül; házassági gondolatok persze minden szerelmesnek a fejében megfordultak, de a szülők tudták (ugye, ők már egy kicsit többet éltek), hogy ezt még nem kell komolyan venni. Ekkor voltam én negyedik képzős – két év múlva

érettségiztem –, és ez a szép, csöndes szerelem kitartóan melegedett. Persze házasságról még bizalmas beszélgetéseinkben sem lehetett szó köztünk, de szerintem mind a kettőnkben az volt a remény, hogy ebből úgylis házasság lesz, ez olyan komoly.

Az akkori fiúknak, ha rendes család lányának akartak udvarolni, nagyon fegyelmezniük kellett magukat. Az például, hogy mi kettesben elmenjünk moziba, teljesen lehetetlen dolog lett volna; három-négy lány és három-négy fiú ment együtt. Rendszerint több fiú volt, mert egy-egy lánynak gyakran több fiú is szeretett volna udvarolni, és ott legyeskedtek körülötte. Végeredményben ezek vidám együttlétek voltak: a mozi szünetében kijöttünk, megbeszéltük a filmet meg hülyéskedtünk – hát az ember akkoriban annyit tudott nevetni a semmin is. Utána elbúcsúztunk egymástól, a fiúk a lányokat hazakísérték (minden lánynak legkevesebb egy fiú jutott, de volt, akinek több), és akkor szépen 8-9 körül hazaérkeztünk – ennyi szabadság azért meg volt engedve.

Két hosszú báli szezon

Apu utálta a katonatiszteket (hosszánk katonatisztek nem is jártak), mert hát azok könnyelműek, mulatósak, megbízhatatlanok. Az az érdekes, hogy a szüleimnek voltak az ő korosztályuknak megfelelő, általában már parancsnok vagy parancsnokhelyettes barátai, néhány tiszti családdal ők nagyon jó barátságban voltak. Ez az elutasítás csak a fiatalabb katonatisztekre vonatkozott, de nagyon ügyesen belém nevelték.

Velem a bajok az érettségi bálon kezdődtek. A Központi Szálloda nagytermében volt az érettségi bálunk és – aki aztán az én férjem lett – egy katonatiszt szintén ott volt. Utásztiszt volt, aki két évvel azelőtt járt már Baján valamilyen gyakorlaton, és akkor összeismerkedett bajai önkéntesekkel, akik az utászokhoz voltak beosztva, tehát volt már neki egy pár civil ismerőse. Az csak két-háromhetes gyakorlat volt, de most idehelyezték Bajára. Éppen a szálloda éttermében vacsorázott, mikor hallotta, hogy muzsikálnak, s mivel szeretett táncolni, elment és körülnézett, hogy nem talál-e az ő bajai ismerősei közül valakit.

Rögtön talált valakit, mégpedig a tiszti főorvos fiát, akivel pici korunk óta nagyon jó barátok voltunk, és akinek a bátyja beletartozott abba a bandába, amelyikkel együtt korcsolyáztunk, futballoztunk – akik a legközelebbi baráti kör. Odament hozzá Szabolcs:

- Bandi, emlékszel?
- Szabolcs, hogyan emlékeznék! Hát mit keresel te itt?
- Képzeld, idehelyeztek (pesti fiú volt, teljesen el volt keseredve), idehelyeztek Mucsára.
- Nem Mucsá ez – azt mondja –, majd meglátod, hogy jól fogod érezni magad.
- Nem, én már minden követ megmozgattam Pesten, hogy innen elkerüljek. Táncolni viszont nagyon szeretek, hát addig is miért búsuljak? – mutass be engem egy-két lánynak.

Én éppen arrafelé táncoltam valakivel. Azt mondja Bandi: „Te, ott van az a virágos ruhás szőke lány. Gyere, annak bemutatlak”. Persze ezt könnyű mondani nyáron, mikor majdnem mindenki virágos ruhában van. Szabolcs éppen egy virágos ruhás másik szőke lányra nézett, aki nem tetszett neki: „Az? Ugyan!” „Hát, te egy nagy hülye vagy – mondta neki Bandi. – Jól van, akkor válogass ki magadnak akármilyen tramplit, én odaviszlek téged.” Na, most ahogy mi ott táncoltunk és megint odaértünk, azt mondta Szabolcs: „Annak mutass be, amelyiken a kék virágok vannak”. „Te hülye, hát ezt mondtam neked!” Igen, így kezdődött.

És én kivel táncoltam? – a szerelmemmel. Odajön az én Bandi barátom: „Engedd meg, hogy bemutassam az én barátomat”. És ilyenkor ugye, kezét fogtunk, megismerkedtünk, és elmentünk táncolni. Elég mérges voltam magamban, de ilyenkor ugye, udvariasnak kell lenni az idegen fiatalemberrel. Olyan nincsen, hogy az ember grimaszt vág, mindent jó képpel el kell viselni, és azért, aki táncolni szeret, az a másoknak elég hamar megbocsát, ha jól táncol. Szabolcs jól táncolt.

Akkoriban egy idegen fiú úgy ismerkedhetett meg egy lánnyal, hogy amikor vége volt a tánczenének, és leültünk az asztalunkhoz, valaki bemutatta. Minden társaságnak volt egy hosszú asztala: egyiknél ültek a szülők, a másik hosszú asztalnál pedig ültek a lányok-fiúk, akik egy társaságnak számítottak. Több társaság volt, és amikor

táncszünet volt, akkor odajöhetett egy idegen fiú. Általában már előre megbeszélték, és mikor leültünk, a mi baráti társaságunk egyik fiatalembere elment, hozott egy fiút, és megkérte, hogy a társaságnak bemutatassa a barátját, XY-t. Lehet, hogy az egy egyetemista volt, lehet, hogy egy fiatal állásbeli – vagy egy fiatal katonatiszt, akit éppen akkor helyeztek Bajára, és az első vacsoráját költötte el ott az étteremben, amikor meghallotta, hogy itt milyen ricsaj van.

Akkoriban az etikett a táncparketten is nagyon szigorú volt: az nem lehetett, hogy 3-4 perc múlva jöjjön, akivel táncoltam, és visszakérjen – ez nagyon nagy sértésnek számított, nem is lehetett volna kaszinótag az ilyenből. Aki vissza akart szerezni, annak kellett keresni egy barátot (és végeredményben a bajai fiúk közül nem volt nehéz ilyet találni), hogy te, menj már, kérd le, mert ez a pimasz idetolakodott nekem. Miután én is jól táncoltam, nem voltak elkeseredve a fiúk, hogyha engem kellett lekérni, mert úgyis szívesen táncoltak velem. Az volt a finom és elegáns, hogy legalább egy kört táncoltunk, és akkor jött vissza az eredeti táncpartner.

De később, amikor már nagyon határozott szerelmek voltak, ez elfajult. Mi hárman voltunk nagyon jó barátnők, és mindenkinek megvolt a szerelmes párja, úgyhogy a három fiú összetartott: aki közülük éppen fölszabadult (mert a szerelmét lekérték), az abban a pillanatban odament a barátja mással táncoló párjához, és már tudta, mi a kötelessége. Na, de akkor már külön brancsoknak a martalékai lettünk, mert az egyik fiúnak is volt egy baráti társasága, az azt használta ki, és az ellen-szerelmesnek is megvoltak a maga szövetségesei. Két év múlva már annyira elfajult a dolog, hogy a végén egy nagy bálban egyszer megálltam és mind a két fiút – aki épp egymással versengett, hogy ki melyik társaság képviselőjeként kér le – jól letoltam, hogy ezt a marhaságot hagyják abba, én egyikükkel se fogok táncolni. Én azért jövök a bálba, mert szeretek táncolni, de hogy minden két lépésnél engem ez lekér, az lekér, az tűrhetetlen. „Vegyék tudomásul, hogy akármilyen botrány lesz, nem megyek el magukkal”. Igen, a végén már ott tartottunk, hogy volt egy tiszti bagázs, és volt egy civil bagázs.

De Szabolcs nem adta föl, rettentő kitartó volt. Neki, mint utóbb kisült, első látásra nyilvánvaló volt, hogy én vagyok az, akit szeret. Ő addig rengeteg lánynak udvarolt, de onnan kezdve, hogy engem meglátott, őt már soha többet senki nem vonzotta. Én

mondjuk csinos lány voltam, de nem voltam egy szépség, tehát nem az, akitől mindenki elájult, ha ránézett. De hát ez így volt megírva a sors könyvében.

Én két báli szezont táncoltam végig, és csak azután mentem férjhez. A második báli szezonban volt már ez a nagyon komoly harc és háború. És tulajdonképpen másfél szezon azzal telt, hogy nagyon dühös voltam Szabolcsra – mert én kitartottam a szerelmem mellett –, ő viszont nem hagyta magát, úgyhogy majdnem két évig tartott, ez a história. Sokkal kiegyensúlyozottabb, tehát nem egy ilyen harcias fiú volt az én szerelmem: nagyon vidám, sportos, okos... Egyébként sokkal szebb fiú volt, mint Szabolcs, úgyhogy ha később viccből föl akartam őt mérgesíteni, akkor azt mondtam: csak azt nem tudom, miért mentem hozzá egy ilyen csúnya fiúhoz, amikor olyan szép szerelmem volt.

A második báli szezon közepe táján kezdtem meginogni, és ott már komolyan gondolkoztam azon, hogy melyikhez is húzok én. Közben persze voltak más udvarlói is, köztük olyanok, ahol inkább a kedves mama nézett ki engem a menyének, mert szerinte elég ügyes meg szorgalmas vagyok, és a család is nagyon megfelelt neki – sokszor szeretnek a mamák kombinálni. És akkor ezek a fiúk is udvaroltak: volt, aki ügyesen, volt, aki maflán. Akkor voltam a legdühösebb, amikor egy ilyen család által lökdösött fiatalember adott nekem éjjeli zenét, és én kinéztem az ablakon és láttam, hogy nem a szerelmem van odalent, hanem ez a mafla alak. Akkor még a gyertyát is eloltottam, amit pedig illet kitenni, amikor éjjeli zene volt – szóval borzasztó egy sötét alak voltam én.

Volt azonban egy udvarlóm, akit nem a család lökdösött. Ez a fiatalember nekem nagyon szimpatikus volt, csak nem voltam belé szerelmes. Persze szegény, ha eljött és beszélgettünk – akár művészetről, akár egy könyvről –, és közösen lelkesedtünk valamiért, mindjárt azt gondolta, hogy érte is lelkesedek. Egy szép napon eljött megkérni a kezemet. Anyu otthon volt, de influenzás volt és lázasan feküdt a szobájában. Egyébként, ha az ismerős fiúk közül jött valaki, a mama is bent volt egy ideig, beszélgetett, de aztán elment és végezte a saját dolgát. Talán még visszajött, hogy hozzon valami enni-innivalót, de az nem volt, hogy kettesben nem maradhatott egy lány meg egy fiú – az udvarlás, az egy megengedett, tisztességes foglalkozás volt.

Na, most nagyban beszélgettünk ezzel a fiúval, és a nagy egyetértés után egyszer csak megállt és rám nézett, hogy ő most komolyan szeretne velem beszélni. Ettől én megrémültem, de azért igyekeztem magamat összeszedni. És akkor egy nagyon szép bevezetés után fölthette a kérdést, hogy hát lennék-e az élete párja. Énnekem nagyon szimpatikus volt ez a fiú, és akkor voltam azon a ponton, hogy már a régi szerelmem nem volt a fölthetlen, hanem már ez az undok, tolakodó katonatiszt addig csörtetett a kardjával, míg elbizonytalanodtam. És akkor még jön ez a harmadik? Már majdnem azon kezdtem gondolkodni, vajon nem inkább ehhez kellene-e nekem hozzámenni – ez igazán nagyon szimpatikus fiú, és kettőjük közül úgyse tudom, melyiket válasszam. Na, de hát aztán megállapítottam, hogy nem, mégis inkább a kettő közül kell nekem választani.

Amilyen szemtelen és slágfertig voltam mindig a fiúkkal, olyan szerencsétlen voltam most, úgyhogy én csak annyit nyögtem ki, hogy ez annyira váratlanul ért, hogy nekem ezt meg kell gondolni. Na, hát akkor nem is sokáig maradt, hanem elkészönt szépen és elment. És akkor bementem anyuhoz, de mire beértem hozzá, már úgy bőgtem, hogy csak úgy folytak a könnyeim. Azt mondja:

- Jézus Mária, mi bajod van?
- Jaj, anyukám, megkérték a kezemet, brühühü!
- És ki kérte meg a kezedet?
- A Sanyi – mondtam.
- Ó, szegény Sanyi, tudtam én, hogy előbb-utóbb ez lesz belőle – mondta anyu nagy bölcsen.
- Honnan tudta az anyuka?
- Hát – azt mondja – fiam, nem vagyok én vak. Na, és mit mondtál neki?
- Nem mondtam neki semmit, mert nem tudtam.

Ez a lánykérés annyira kiborította a lelkemet, hogy rádöbbsentem, ez így nem megy tovább, most már a két fiú közül dönteni kell – de sehogy sem tudtam dönteni magamban. Végül a sors döntötte el: annak a szezonnak az utolsó bálján a régi

szerelmem nem volt ott; influenzát kapott és otthon feküdt lázasan. Úgyhogy annak a bálnak a végére eldőlt, kit választok.

Küzdelmes jegyesség

Akkor már Szabolcs is észrevette, hogy őhöz húzok, így aztán nemsokára megkérte a kezemet – addig nem merte. Én igent mondtam neki, de apu, aki a katonatiszteket nem állta, egy csöppet sem örült, hogy az én egyik fő udvarlóm egy utásztiszt. Ő ezt egy párszor már korábban is kifejtette, de miután látta, hogy én a civil fiatalember felé húzok, megnyugodott. Csakhogy a szülők sem vakok, ők is észrevették, hogy megváltozott a helyzet. Azt én nem mondtam meg – még anyunak sem –, hogy Szabolcs megkérte a kezemet, mert nem voltam az a lány, aki a szerelemről beszélgetni szerettem volna: énszerintem ez nem beszélgetés tárgya, mert vagy érzi az ember, vagy nem érzi. Végül persze mégiscsak el kellett mondanom anyunak, mert Szabolcs folyton nyüstölt engem, hogy jó, hát ő boldog, hogy én igent mondtam, de most már a szüleimtől is szeretne engem megkérni – így kénytelen voltam anyunak elmondani, hogy mostan itt borzalmas dolgok vannak. Na, de mi lesz apuval? – hát legalább az anyu támogasson minket.

Emellett Szabolcs szülei is kezdtek kétségbeesni. Ők megszokták, hogy a fiuk minden alkalommal, amikor hazament Pestre, más-más lány képét rakta ki a zongorára, most meg – ki tudja, hányadszor – ugyanaz a fénykép került oda. A szülők viszont már kinéztek valakit a fiuknak: egy patikus házaspár három gyereke közül a középső lányt. Felvidéki származék volt, munkácsi család sarja, szóval ősi családi barátság volt a szülők között. Nagyon csinos, helyes lány volt, a fiatalok jó barátságban voltak gyerekkoruktól kezdve, de egyik se gondolt soha életében szerelemre.

A szülők mindenképpen mondták, hogy azért egy fiatalembernek megfontolt döntést kell hoznia. Szabolcs avval vigasztalta őket, hogy tessék megnyugodni, az egész családnak ugyanolyan életmódja, ugyanolyan gondolkodása van, mint a miénk – én tudom, majdnem két éve járok oda. De – mondják – azt meg tudják játszani. Két évig? És látom a baráti kört, és majd anyusék, ha meg fognak ismerkedni, akkor meg lesznek elégedve, hogy érdemes velük rokonságba kerülni.

Az én családom viszont folyton emlegette Szabolcs Mucsával kapcsolatos régi kijelentéseit. Én ezt nevetve elmeséltem anyuéknak – mert hisz akkor én még nevettem az ő szerelmén –, ők pedig meg voltak nyugodva, főleg apu: jó, hát jól táncol, de itt nagyobb baj nem lesz. És miután annyira mucsaizott eleinte, neki is mondták a szülei, hogy épp te mesélted, mennyire elmaradt hely az a Baja. Na, jó, mondja Szabolcs, akkor még nem ismertem jóformán senkit, de most már nagy társadalmi életet élek én is, és a fiatal katonatisztek közt kettőnek is bajai lány a felesége, tehát azokat a családokat is ismerem.

A másik nehézség a vallás volt: mi katolikusok vagyunk, ők meg reformátusok. Amikor már arról volt szó, hogy Szabolcs szeretné megkérni a kezemet, és mikor jöhet föl, hogy tiszteletét tegye, apu föltette a kérdést: és a vallásról beszéltek? – mert én csak olyan esküvőre megyek, amit katolikus templomban tartok, erre számítsál. Na, most egy szerelmes fiatalembert be lehet ebbe húzni könnyen, de a szüleit már kevésbé, úgyhogy emiatt majdnem egy évet késett az esküvőnk. Mert Szabolcs ugyan megígérte, hogy én reverzálist kapok,²⁴ és akkor katolikus templomban esküszünk, de a szülei ebbe nem egyeztek bele. Apu viszont Baján a belvárosi egyházközségben többször volt egyházközségi elnök – és akkor az egyházközségi elnöknek a lánya elmegy egy református templomba esküdni, ráadásul egy kis helyen, ahol mindenki mindenkit ismer? Ez nem Budapest, hogy legfeljebb elmegyek egy másik kerületbe, aztán kész. Baján katolikus templom van négy vagy öt, de református csak egy.

Mi nem voltunk olyan család, aki szóba sem állt az eretnekekkel. Anyu édesapja református volt, a fiútestvérei reformátusok voltak, tehát már őbenne benne volt, hogy csak az a fontos, hogy keresztény. Apu is mindig nagyon haragudott, ha egymással szembeállították a keresztény felekezeteket. Azt mondta, hogy aki keresztény, az szereti Krisztust – aki a szeretetet tanította –, és ha két keresztény gyűlöli vagy megveti egymást, akkor egyik se keresztény. Ezt mondogatta sokszor,

²⁴ reverzális (lat. térítvény): a házaspár írásos megegyezése a születendő gyermekek vallásáról vegyes házasság esetén. – Az egyházi házasságkötés előtt a reverzálisban a jegyesek kötelezettséget vállaltak arra, hogy összes gyermekeiket a katolikus vallásban nevelik. A CIC 1917. szerint, ha a katolikus fél nem hajlandó a reverzális aláírására, érvényesen nem köthet szentségi házasságot (1061.k.). A 19. század végétől azonban a reverzális nélkül kötött vegyes házasságokat Magyarországon az egyház súlyos bűn terhe alatt tiltotta ugyan, de nem tekintette érvénytelennek. A gyermekek vallása tekintetében ugyanis a „nem nemzet követ” elv érvényesült, vagyis a fiúgyermekek apjuk, a leánygyermekek anyjuk vallását követték. Államjogilag Magyarországon 1945 előtt csak a polgári házasságot megelőzően közjegyző, járásbíró, polgármester vagy főszolgabíró előtt adott reverzálisnak volt hatálya.

úgyhogy ez volt az én reményem. Igen ám, de egy egyházközségi elnök mégsem mehet református templomba a lánya esküvőjére.

Végül Szabolcsnak is addig-addig beszéltek, míg ő is azt mondta, hogy a szülei nem mennek bele másba, ők csak református templomba mennek el. Már azon törtük a fejünket, hogyan lehetne azt elintézni, hogy elmenjünk külföldre megesküdni. Hát nem lesz nagy céció, nagy esküvő; itthon megkötjük a polgári esküvőt és majd külföldön keresünk egy templomot. De melyik ország az, ahol nincsen reverzális, és egyáltalán miféle iratokat kell beszerezni ahhoz, hogy egy másik országban minket megeskessenek? Ez egész komoly terv volt, de annyiféle papír kellett volna, hogy ezt nem lehetett a szülők háta mögött megcsinálni, úgyhogy erről le kellett tenni.

Rengeteg hercehurca volt a két családdal, pedig még csak nem is ismerték egymást. Egyik szülő sem akarta a másikat megismerni, mert semmi közük egymáshoz, ebből nem lesz házasság. Mondta is Szabolcs: Mennyit küszködtem én, hogy a kegyeidbe kerüljek! És akkor, amikor már végre megszerezlek, akkor meg kisül, hogy az egész világ ellenünk van.

Tulajdonképpen a Jóisten döntötte el a dolgot végül is, mert az én drága nagymamám, akit én nagyon szerettem, azon az őszön kapott egy agyvérzést és meghalt. Öreg fejjel végiggondolva azt hiszem, a nagymama abba halt bele, hogy én elmegyek a háztól. Őneki akkor már kétszer volt agyvérzése.

Mikor meghalt a nagymama, addigra már mindkét részről kezdtek belefáradni a szülők a csatározásba – mi is leálltunk, ez egy harci szünet volt, már úgyis fáradt volt mindenki a sok harcolástól. Október utolsó vagy november első napjaiban halt meg a nagymama, és akkor már arról, hogy még ebben az évben esküvő legyen, szó se lehetett. Én a nagymamát nagyon szerettem, és engem is annyira mélyen érintett a halála, hogy eszembe se jutott ilyesmi.

Anyu bátyja, Béla bácsi volt ebben a helyzetben a legokosabb a családban. Ők persze ismerték ezt a huzavonát, és amikor ő lejött Bajára a nagymama temetésére, azt mondta: idehallgassatok, azért a fiatalokkal se lehet ezt csinálni. Már egy éve húzódik-nyúzódik ez a dolog, és láthatjátok, hogy kitartanak. És hát Miklós, miköztünk, mint sógorok közt soha még egy fél szó sem volt, amivel a másikat megbántottuk volna – mind a ketten rendes keresztény emberek vagyunk, hát akkor

miért lenne az olyan nagy szégyen? Tinálatok itt most nem lehet esküvőt tartani, mert Baján, amilyen nagy a baráti kör, azt nem lehet megcsinálni, hogy egy titkos kis kápolnába elmentek, ez ki van zárva. Viszont az egész rokonság Pesten van vagy Pest környékén, nem beszélve a László-családról, akik mind Pesten laknak. És egyébként is, télvíz idején lecsődíteni ennyi embert Bajára? Ha mindenki lejönne ide, a fél szállodát elfoglalnánk, annyian lennénk, de ha ti följöttök Pestre, minden egyszerűbb.

Béla bácsi Sárospatakon járt jogakadémiára és korábban Sopronban lakott a családjával, de mikor nyugdíjba ment, följöttek Pestre, itt vettek egy kis öröklakást a Bocskai úton. Nekem ők voltak a keresztszüleim, úgyhogy a két család nagyon közeli jó barátságban volt a rokonságon túl is. Béla bácsi párszor föl is ajánlotta, hogy elmegy Szabolcs szüleihez és megpróbál velük zöld ágra vergődni, de apu azt mondta: nem, nem, ez csak bonyolítaná a dolgot, ezt hagyjátok miránk és ti ne szerezzetek magatoknak rossz pontot annál a családnál.

Na, de akkor azt mondta Béla bácsi: ti egyszerűen bejelentkeztek hozzánk a XI. kerületbe, a Bocskai úton ott van a református templom a közelünkben, és ott lesz az esküvő. Én ismerem azt a református papot, nagyon jó barátságban vagyunk, majd mindent szépen megbeszélünk.

Így is lett. Pesten óriási nagy hó volt; föl volt fogadva külön két ember, aki a templom lépcsőjét söpörte, mert egész délután esett a hó, és mindenhol méteres hófalak között jártunk – én a sleppes menyasszonyi ruhámban. Azért volt még egy kisebbfajta botrány. Szabolcs nagyon haragudott mind a kétféle papságra – a katolikusra is meg a reformátusra is –, és azt mondta: nem a papoknak esküszünk, hanem mi az Úristen színe előtt egymásnak esküszünk. És egyébként még a katolikus hittan könyvben is az áll, hogy a házasságot a házasulandó felek kötik egymás közt, az egyház csak áldását adja rá. Tehát ha mi kötjük egymás közt, amikor összefogjuk a kezünket, akkor nem a papra nézünk, hanem egymásra, mert mi egymásnak esküszünk, és ebből minden pap ki van zárva.

Az anyósom, aki egyébként nagyon aranyos, melegszívű, de borzasztó precíz és mindenre nagyon sokat adó asszony volt, majd' elájult, mint utólag elmondta, hogy ő még ekkora szégyent egy esküvőn se látott, hogy mi ilyen tiszteletlenek voltunk a pappal szemben. A papnak arcizma se rezdült, nyilván előfordult ez már életében.

Lehet, hogy tudta is, Béla bácsi biztos elmesélte a zűrös előéletét ennek az esküvőnek.

Az esküvői vacsora a Pannónia Szállóban volt. A Rákóczi út elején, jobb oldalon állt ez a szálloda (a második világháború után sokáig diákszállónak használták). Az 1800-as évek elején épült, a reformkorban, amikor már az élet kezdett pezsegni, és a vidéki uraságok, az arisztokrácia utazott föl Pestre. Nagyon szép, elegáns volt a berendezése is: a szobákban még az első világháború előtti bútorzat megmaradt, a világháború itt nem csinált nagyobb pusztítást. A székek aljába a csizmahúzó be volt építve, tehát a keresztfát úgy helyezték el, hogy a sok díszmagyarba öltözött úr a csizmáját könnyen le tudja húzni. A Pannónia eredeti étterméből csináltak egy kávéházat és egy cukrászda részt. Az utcai frontnak egy része, befelé egy hosszú terem volt régen az étterem, amiből később a nagy kávéház lett. A szálloda udvarát egy üvegkupolával befedték, és abból alakították ki az éttermet. Az üvegkupola magasabb volt, mint az első emelet – vagy annak a plafonjáig ért –, úgyhogy óriási pálmák voltak odabent, gyönyörű volt.

Talán Szabolcs ötlete volt, de ebben mi megegyeztünk, hogy azt mondtuk, nem maradunk itt éjszakára. Ez a szálloda a „családi ház”, ahol mi eddig is mindig megszálltunk. Itt van az esküvő, tehát mi az esküvő után elmegyünk egy másik szállodába, mert hát a családi házban nem illik ottmaradni esküvő után. Úgyhogy tíz óra körül – addig vidultunk velük együtt – elbúcsúztunk a családtól és átmentünk a Gellért Szállóba. Szabolcs kibérelt egy szobát a Pannóniában, ahova már előre elvitte a civil ruhát, mert külföldre utaztunk, úgyhogy teljes civil felszerelésbe öltözött át. Anyu fölött, hogy lehántsa rólam a menyasszonyi ruhát – mert nekem is a kofferben elő volt készítve az úti ruhám –, aztán lekísért minket a szálloda kapujáig. Anyu amilyen könnyen nevetett, ugyanolyan könnyen sírt, úgyhogy addig nagyon vidáman ment minden, de mikor lekísért minket, már a megcsókolásnál zokogott, és ahogy az üvegajtót behajtotta, nekiesett az üveglaknak és ott sírt, miközben mi beszálltunk a taxiba és mentünk át a Gellért Szállóba. Igen, hát nagy elszánás: a fiatalok persze boldogan indulnak neki, de hát az öregek, akik már sok mindent megéltek, azok arra gondolnak, ki tudja, mi lesz még – de milyen szerencse, hogy nem tudták, istenem.

Olaszországba mentünk nászútra, mint a szüleim, ugyanazokat a városokat jártuk mi is: Velence, Firenze, Róma, Nápoly. Akkoriban Olaszországban a nászutasoknak nagy kedvezmények voltak: ötvenszázalékos vasúti kedvezményt kaptunk, és a szállodákban is adtak valami engedményt. Hosszú nászutunk volt, majdnem négy hétig tartott. Szabolcsnak ugyan csak két hét szabadság járt volna, de plusz két hetet még kérvényezett mondván, hogy ha egyszer kijutunk Olaszországba, ne kelljen túlságosan hamar hazajönnünk. Szabolcs még nem volt Olaszországban soha, én voltam Rómában, és mindig ájultoztam neki, hogy milyen szép Olaszország is, Róma is, így végül azt mondtuk, hogy ha egy ekkora utazást megteszünk ennyi kedvezménnyel, nem csak két hétig maradunk. És milyen okosak voltunk: mi '38-ban esküdtünk, '39-ben kitört a háború, és utána aztán évtizedekig nem volt utazgatás – először a háború, utána meg a szegénység miatt.

Harangok, szőnyegek, költözések: A férj családja

A férjem családjának sem kevésbé romantikus a története, mint a miénk. Apósom, László Ferenc Kisgejőcön²⁵ született, ami Ungvár közelében van; a környékbeli községek mind színmagyar falvak voltak. Kisgejőc nemesi falu volt, zömében középbirtokosok lakták. Egyébként Sátoraljaújhelytől ez a falu nincs messze – még Mándoktól sem, mert a Tiszának ott van az a hirtelen, nagy kanyarulata, ami alatt van Mándok. A Tiszán Záhony alatt volt az a cölöphíd, ahol a trianoni találkozó volt; ott már egykettőre ott van Csap, és annál egy pár faluval följebb már ezek a kárpátaljai falvak következnek. Munkács sincs nagyon messze.

A László-család eredetileg gömöri nemesi család volt, Gömörből költöztek Kárpátaljára. Harangöntéssel foglalkoztak. Azon a vidéken elég kicsi földcskéje volt mindenkinek, úgyhogy általában valamiféle ipart is hozzávettek vagy kereskedést, egyszóval valami mással is foglalkoztak. László Sándor és István alapították a

²⁵ Kisgejőc (ukránul *Mali Hejivci*) falu Ukrajnában, Kárpátalján. Ungvártól 18 kilométerre délre az Latorca-folyó partján fekszik. 1394-ben *Geyeuch* néven említik először. 1910-ben 937, túlnyomórészt magyar lakosa volt, ma 736 lakosából 704 (95%) a magyar. Református temploma 1806-ban épült. A trianoni békeszerződésig Ung vármegye Ungvári járásához tartozott. Fontosabb kisgejőci családok: Egry, Pankotay, nemes Ladányi, nemes Jávorszky, nemes Benkő, Darányi, Burok, Belenszky, Ráczkövy, nemes Ritoók, Nagy, Kiss, nemes László, Bartók, nemes Diószeghy, nemes Fegyvernek.

kisgejőci harangöntödét az 1780-as évek végén,²⁶ ami a család kezelésében maradt az 1800-as évek végéig; akkor halt meg az én apósom édesapja, László Lajos. Nagyon fiatalon halt meg. A felesége Egry Borbála volt; az ő családja a gazdagabb nemesi családok közé tartozott, de a László-család is, nyilván azért házasodott be ide az Egry-család. Egry Ferenc – apósom édesanyjának a testvére – szintén egy László-lánynak volt a férje; és akkor ő már bent dolgozott a harangöntödében. Amikor meghalt az apósom édesapja, és a gyerekek még nagyon kicsik voltak, akkor ez az Egry Ferenc, aki az elhunyt sógora is volt, és a felesége is László-lány volt, két oldalról is kapott egy-egy részt a László-örökségből, és ő lett a nővére árván maradt gyerekeinek a gyámja. Ezután ő lassanként a László-család tagjaitól kivásárolta a részeket – a László-család harangöntő műhelyéből így lett Egry Ferenc harangöntőde.²⁷

Húszéves kora körül került be a családba, szóval nagyon fiatalon nősült, és pár év múlva lett belőle a harangöntőde vezetője. Nagyon ügyes ember volt és szerencsés időszakot mondhatott magáénak, amikor a harangöntőde nagyon fellendült, mert amikor ő dolgozni kezdett, akkor közeledett a millenium, és rengeteg harangot öntöttek. Aztán jött az első világháború, és a harangok nagyon nagy részét leszerelték, beolvasztották, mert akkor még bronzból öntötték az ágyukat, de a világháború után ismét felvirágzott a harangöntés. Emlékszem, az én gyerekkoromban Baján is minden évben volt valamelyik templomnál

²⁶ A 150 éven át működő harangöntő dinasztiát alapító László Istvánnak (megh. 1826) egy harangja ma is megtalálható a Hegyközben, Mátyásházán. Fia, Sándor (megh. 1856) is öntött a bodrogi és hegyaljai egyházaknak harangot. László Sándor négy fia közül Lajos nevét négy harangon találjuk, Ferencét kettőn, az ifjabb Sándorét kettőn. 1890-től kezdve új név jelent meg az itt öntött harangokon: Egry Ferenc. 19 évesen nősült be a harangöntő családba, feleségül véve László Lajos lányát, Veronikát, akitől három gyermeke született. Mint László Lajos veje lépett a harangöntők sorába és kezdetben az apósával együtt dolgozott. Kiváló kereskedelmi érzékkel rendelkezve új lendületet adott a műhely munkájának, sőt a 20. század elején meg is váltotta a család tagjaitól annak őket megillető tulajdonjogát. A Lászlók közül egyedül az ifjabb Sándor tevékenykedett, mint harangöntő az első világháborúig.

Amíg Kisgejőc piaca a 19. században csak az ország északkeleti részére terjedt ki, nyugat felé Borsodot, dél felé Szabolcsot nem meghaladva, addig Egry hamarosan túllépte azt; szállított többek között Nógrádba, Fejérbe, Komáromba, sőt 1913-ban már Vas megyébe is. Szándékában volt Budapesten is nyitni egy műhelyt, ez a vállalkozása azonban nem váltotta be az elképzeléseit, mert Pestről már 1911-ben az irodájával is visszatért Kisgejőcbe.

²⁷ Egry Ferenc, (Kisgejőc, Ung vármegye, 1864. – Dunántúl, 1945. jan.) harangöntő mester. Református földbirtokos, iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte. Harangöntő mesterséget tanult, egykori műhelyében ma görög katolikus templom működik. 1882-től a Függetlenségi Párt tagja, utóbb egyik Ung vármegyei vezetője. 1920 júniusában Ungváron az Ung Megyei Kisgazdapárt elnökévé Egry Ferencet választották. A politika és az iparüzés mellett gazdálkodott. 1923–'38 között a Kárpátaljai Magyar Párt vezetőségi tagja, elnöke, Kárpátalja szenátora Prágában. 1939-től a Felvidéki Egyesült Magyar Párt tagjaként behívott országgyűlési képviselő. Kisgejőcön 1890-től 1939-ig Európa-hírű harangöntő műhelye volt. A front elől menekülve halt meg. Kisgejőc főutcája ma Egry Ferenc nevét viseli.

harangszentelés. Úgyhogy Egry Ferenc tulajdonképpen már fiatalemberként is nagy hírnévre tett szert, de a háború után jött csak az igazi föllendülés. Kisgejőc Trianon után Csehszlovákiához tartozott, a második világháborúban szakították el az oroszok.

Ferenc bácsinak, akit a férjem családja mindig nagy szeretettel emlegetett, a tavalyi évben volt a 150. születésnapja. A kisgejőci iskola az Egry-kúria épületében van; a felét lebontották sajnos, de egy része megmaradt réginek. Az oroszok persze rögtön leállították a harangöntést, amikor '45-ben ők oda bevonultak, és az öntöde több épületét le is bontották, de egy fél épület és az a nagy harangláb megmaradt, amin a mintaharang lógott, sőt – csodával határos módon – maga a mintaharang is a mai napig ott maradt.

Apósom szegény elemi iskolás lehetett, amikor meghalt az édesapja. Neki és a testvéreinek Egry Ferenc volt a támogatójuk, a neveltetésük költségeihez, mint gyám ő járult hozzá. A Sárospataki Kollégiumban tanult apósom ugyanúgy, mint édesanyám testvére, Béla bácsi, akivel hasonló korúak voltak, de mégsem találkoztak. Közös ismerőseik viszont voltak, és apósom jól emlékezett arra, hogy ha jó falatot akartak, bejöttek Sátoraljaújhelyre, mert ott a Whys cukrászdában kitűnő süteményt lehetett kapni. Akkoriban Sátoraljaújhely és Sárospatak közt volt egy kisvasút, Sárospatak főterének végén volt a végállomása, úgyhogy megvolt a kapcsolat a két város között.

Férje halála után apósom édesanyja férjhez ment egy Ajtay nevű férfihez, aki szintén egy falubeli nemesi család fia volt. Ez az Ajtay elég könnyelmű ember lehetett, mert mikor még gimnazista volt apósom, ő még rendes kollégiumi tag volt Sárospatakon, de mire a Jogakadémiára került, addigra már a szegény diákok közé tartozott.

A Jogakadémia elvégzése után apósom Munkácsra ment; családjának volt ott egy ügyvéd és közjegyző ismerőse, Ferenczi Lajos, aki fölvette ügyvédbojtárnak. Abban az évben került hozzájuk az ügyvéd feleségének árva unokahúga, aki egy felvidéki város zárdájában végezte el a tanítóképzőt, és az intézetből ment a keresztmamához. Ferenczi Lajos és a felesége gyermektelenek voltak, gondolták, majd ők gondját viselik a lánynak. Itt ismerkedett meg egymással az anyósom és az apósom, aki ugyanennél a Ferenczi Lajosnál ügyvérbojtárkodott – a mi családukban mindig virágzott a romantika.

A fiatalok türelmetlenek, és apósom – akinek közben az édesanyja is meghalt – úgy vélte, hogy nagyon hosszú ideig tartana, amíg ő két év alatt ügyvéd lehetne, mert addig nincs kereső foglalkozása és nem tud megnősülni. De szerencséjére akkor szervezték meg Magyarországon a nagyobb határőrségeket. A határőrség egy külön rendőrpáncsnokság alá került, Munkács lett az egyik körzeti központ – és oda jogvégzett fiatalembereket kerestek. Ő menten jelentkezett, elvégezte az egyéves tanfolyamot, és – mivel szorgalmas, jó eszű ember volt – mindjárt kinevezték Munkácson a határőrkapitány helyettesévé. Tehát egy év múlva ők meg tudtak esküdni.

Anyósom, Trusza Margit Beregszász mellett, Nagylucskán született, itt volt az édesapja jegyző. Két nővére volt, Piroska néni és Berta néni, és két öccse, de a kisebbik még apró gyerekkorában meghalt. Trusza Sándornak hívták édesapját és az idősebbik öccsét is. A papa testvére vagy unokatestvére pap volt (talán kanonok), és a papa halála után ő helyezte el anyósomat a zárdában – ott tanult négy évig, tanítói oklevelet kapott –, hogy az árva lánynak legyen valami foglalkozása. Soha nem tanított az anyósom, mert hamar férjhez ment.

1905-ben házasodtak össze, 1906-ban született Lonci sógornóm, aztán Lenke és 1911-ben Szabolcs. Közben kitört a háború, de miután apósom rendőrségi páncsnok volt, ő nem vonult be – ez nagy szerencséje volt a családnak. Még a háború előtt meghalt a határőrség páncsnok Orsován, és akkor apósomat előléptették és áthelyezték Orsovára, tehát a legészakibb városból a legdélebbibe. Oda átköltözött a család, és erről később úgy emlékeztek meg, mint az életük legbékésebb, legnyugodtabb, legboldogabb idejéről. Hiába volt Szerbia viszonylag közel hozzájuk, azt a területet a románok is, a szerbek is, mindenki elkerülte. Orsován voltak ők 1918 végéig, de még mielőtt befejeződött volna a világháború – az utolsó hetekben – áthelyezték az apósomat Sopronba.

Akkor nekik már nagy, négyszobás lakásuk volt, egy teljes vagon betöltötték a bútorok. Gyönyörű perzsaszőnyegek voltak, mert a török kereskedők még a világháború alatt is hajón hozták föl az árujukat – miután el voltak Nyugat-Európától zárva, viszonylag olcsón adták. Mindig mondta az anyósom, hogy olyan szőnyegek voltak, hogy a királyi várban sem láttak olyan különlegességeket.

Egyszóval bevagonírozták a lakás teljes bútortát és minden ingóságukat, és elindították Sopron felé. Anyósom egyik testvére Kökösen volt férjnél egy földbirtokosnál. Ez Székelyföld legtávolibb csücskében van, Brassó felé, és oda mentek el anyósomék avval, hogy ők ott lesznek, amíg az apósom azt nem írja, hogy megérkeztek a bútorok Sopronba. Ők ugyan szerettek volna máshova menni, hogy a háború alatt nehogy a világvégén legyenek éppen, de hát máshol nem találtak rokont, aki a három gyerekkel befogadja őket.

Apósom megérkezett Sopronba, anyósomék ott voltak Kökösen – és közben vége lett a háborúnak. Az a bizonyos vonatszerelvény a bútorokkal és minden mással két-három hét alatt csak Ceglédig jutott el, és akkor tört ki a forradalom. Ami vagon ott volt, azt mind kirabolták, és soha többet nem láttak belőle. Az egy koffer ruha, amivel Sopronba ment az apósom, és a másik koffer ruha, ami Kökösen volt a feleségénél, ennyi maradt az egész vagyonukból. Azt most már nem tudom, hány hét alatt sikerült nekik Sopronba eljutni, de nem két nap alatt, annyi szent. Ott a rendőrségi fogdából megkapták az egyik szobát. Emeletes vaságyakon, a fogdai szobában lakott László Ferenc kapitány úr (ő volt a határrendőrség főkapitánya) és a családja. Sopronban van egy apácarend, a soproniak mindig csak, mint a „Szürkék”²⁸, úgy emlegetik őket, és azoknak a közelében volt a rendőrség. Megtudták, hogy itt van ez a szerencsétlenül járt család, úgyhogy nagy gyűjtést rendeztek: összeszedtek nekik ruhát meg kisebb-nagyobb bútorokat.

Na, de akkor jött a proletárdiktatúra és apósomnak bujkálnia kellett. Az, hogy a rendőrségen nem koncolták fel őket annak köszönhető, hogy az erdész és bányász fiatalok, akik Besztercebányáról menekültek a csehek elől Sopronba megmentették a polgármestert a hivatallal, a rendőrséget... egyáltalán egész Sopron polgárságát. Egyszerűen fegyvert szereztek, és olyan elszántak voltak a fiatalok – és volt köztük

²⁸ *Congregatio Sororum a Divino Redemptore (Meváltós Nővérek, Margitosok, régebben Szürkék)* Tanító-nevelő, betegápoló rend. A szerzetes kongregációt Eppinger Erzsébet, Mária Alfonza anya alapította 1849-ben Niederbronnban, Franciaország Elzász nevű tartományában. Az irgalmas szeretet gyakorlati megvalósítását elsősorban a rászorulókat támogatásában, az otthonukban magukra hagyott szegény betegek ápolásában és gondozásában látta, de nővérei segítettek a szegény gyermekeket is, főleg azzal a szándékkal, hogy hitoktatásban részesülhessenek és eljussanak az első szentáldozásig, tehát általában 14 éves korukig. Magyarországon 1868-tól kezdve óvodákban és elemi iskolákban tanítottak. 1896-ban megnyitották első polgári iskolájukat Sopronban, 1899-ben megnyílt a rend tanítóképzője, 1900-ban pedig óvónőképzője. Az 1920-as évek elején alapították a soproni felső kereskedelmi és női ipariskolát, valamint Budán a Szent Margit Intézetet. Kórházi betegápolást 1880-tól kezdve végeztek Sopronban, majd Budapesten, Győrben és több kisebb városban. A Rend 1948-as feloszlása után 1990-ben a nővérek visszakaptak két óvodát, két általános iskolát, egy leánykollégiumot és a budai Szent Margit Gimnáziumot; építettek egy szociális otthont és egy óvodát.

néhány, aki olyan jól megszervezte őket –, hogy úrrá tudtak lenni a helyzeten. Egy-két ember halt csak meg.

Sopronnal kapcsolatban ezt nem nagyon emlegetik, inkább az ez után következő népszavazást, amikor arról döntöttek, hogy az osztrákokhoz akarnak tartozni vagy a magyarokhoz, és amiben a soproni németységnek is a kilencven százaléka a magyarok mellett szavazott. De az Erdészeti Egyetemen, amit Sopronban állították föl Besztercebánya helyett ezt, hogy a fiatalok megvédték a várost minden évben megünnepezték.

Apósom mindenféle padlásról lehozott ócska bútorokból összeeszkábált egy szobát, de a háború után egy rendőrkapitánynak olyan icipici volt a fizetése, hogy ebből a három gyerekkel nem tudtak megélni, ezért elhatározta, hogy most elmegy ügyvédbojtárnak és mégis kitanulja az ügyvédséget. Valamelyik soproni ügyvéddel megegyezett, hogy hivatalosan fölveszi, mint ügyvédbojtárt és munka után kitanítja őt, hogy az ügyvédi vizsgát le tudja tenni. Ő addig a rendőrségtől nem jön el, mert hát valami alapnak kell lenni, hanem, ha letette az ügyvédi vizsgát, akkor fogja kérni a korai nyugdíjazását.

A vizsga után apósom följött Pestre és a Baross utcában nyitott ügyvédi irodát. Pesten akkor már megkezdődött a kereskedelmi élet. Kiderült, hogy apósom nemcsak szorgalmas és nagy munkabírási, hanem nagyon-nagyon rátermett is, mert gyorsan föllendült az irodája. A Kálvin téren is, a Nagykörúton is voltak zsidók, akik adtak-vettek, mindenféle üzleteket kötöttek, közvetítettek és állandóan kellett írni a szerződéseket. Neki valami kis luk volt először az irodája, amiért alig fizetett valamit, tehát sokkal olcsóbban készített szerződést, mint egy régi, rendes ügyvédek, és egymás után szerezte az ügyfeleket. Főleg zsidó ügyfelei voltak, és a szerződések megkötésével kapcsolatban megtanulta, hogy milyen a telekspekuláció meg a házak adásvétele, úgyhogy az ügyvédi iroda mellett ő maga is elkezdte a közvetítést. És tulajdonképpen ez a közvetítés, ez hozta a több pénzt, bár az ügyvédi irodája végig megmaradt. Föl tudta hozni a családot Budapestre; először csak kétszobás lakásuk lett, aztán háromszobás, négyszobás... egyszóval növekedtek, és mire mi megismertük őket, addigra már gyönyörű szép lakásuk volt Budán.

1911-ben, a két lány után megszületett Szabolcs, a fiú. Az biztos, hogy agyonkényeztették. Anyósom egyébként egy áldott jó, aranyos teremtmény volt, de

olyan természetű, hogy jaj, istenem, nagyon félteti, nagyon jól csinálni... szóval ezek a túlzásai megvoltak. És amikor a becsületes soproni társadalomból fölkerültek Budapestre, akkor a sötét Baross utca valamelyik mellékutójában mindenféle utcakölykökkel játszott a gyerek, és nem volt hajlandó tanulni. Apósom, az dolgozott éjjel-nappal szegény, anyósom meg a drága kisfiacskáját tutujgatta. Mondta ő, hogy „tanulj, édes fiam!” – de ha „édes fiamnak” nem volt kedve tanulni, akkor nem tanult.

Volt apósomnak egy gimnáziumi osztálytársa, aki akkor a makói gimnáziumnak volt az igazgatója. Egyszer Pesten találkoztak az utcán. Megörültek, hogy hű, a sárospataki szép évek, hát hol vagy, mit csinálsz? Ő gimnáziumigazgató Makón. Drága barátom, te vagy az én emberem! Énnekem van egy ilyen fiam, meg kell azt nevelni, mert otthon csak csirkefogó lesz belőle. Mert előzőleg a tanár elmesélte, hogy ő milyen szigorú, náluk milyen fegyelem van, és az apósom nagyon megörült. Anyósom majd' belehalt a szörnyű ötletbe: Makó? – hát az az isten háta mögött van! A legszerencsétlenebb persze Szabolcska volt, aki rádöbben, hogy vége a szép életnek, mert ugye, a papától mást se hall, mint hogy majd ott megtanítanak téged kesztyűbe dudálni.

Különböző családi tragédiák után elérkezett a szent perc, és Szabolcs bevonult a Makói Gimnáziumba. Egy csomó parasztkölyök közt volt, mert a vidéki kisgazdák közül, amelyik jobb gazda volt, egy gyereket legalább kitaníttatta – szóval ezek stramm, verekedős gyerekek voltak, az én Szabolcskám, drágám meg egy kis vékony, agyonkényeztetett fiú. Írta a könyörgő leveleket, hogy ő ezentúl tanulni fog, csak engedjék haza. Holtra sírta magát szegény anyósom, de apósom azt mondta: most már vége – eddig lettél volna szigorú. Szabolcs egyszer azt írta: édesanyám, ne is tessenek nekem küldeni mást, csak egy kiló kenyeret, hogy végre egyszer már jóllakhassak. Na, hát erre majdnem Dunának ment az anyósom! Mire az apósom azt mondta: akkor küldjünk neki egy kiló kenyeret. És nem süteményt küldtek, nem hazahozták, hanem egy kiló kenyeret küldtek neki, és akkor belátta, hogy itt már vége van a világnak, ebbe bele kell törödni. Úgyhogy ott érettségizett Makón.

Olyan stramm, izmos legényke lett belőle, hogy elhatározta, ő valami mozgékony foglalkozást fog űzni. De a szülők addigra már eldöntötték, hogy patikus lesz és apósom gyógyszerész barátjának a lányát fogja feleségül venni, mert az a saját fiait nem tudta rábeszélteni, hogy menjenek gyógyszerésznek. Ő is Munkácsról jött, a

munkácsi patikusnak volt a fia, régi, jó, fiatalkori barátság volt közte és apósom közt, így a két papa megegyezett a gyógyszerészségben is, a házasságban is. Na, de Szabolcsnak volt egy osztálytársa, akivel ő jó barátságban volt. Az egy nagyon jó eszű, félárva fiú volt, aki azért akart katonának menni, mert ott, mint jó tanuló tandíjmentes lehetett; a felvételi vizsga után mindig kiválasztottak egy párat, aki ingyenesen tanulhatott. Lett is belőle vezérkari tiszt. Egyszóval Szabolcs őmiatta ment katonának. '33-ban végezte el az Ludovika Akadémiát, utászhadnagy lett. Mikor megesküdtünk, főhadnagy volt, és amikor bevonult '44-ben, akkor már százados, úgyhogy ő, mint százados esett fogságba.

Ifjú házások két gyerekekkel: Háborús évek

Amikor a nászút után Szabolccsal visszajöttünk Bajára, először a Pázmány Péter utcában béreltünk egy szép, háromszobás lakást. A Déri kerttől balra, a Nemzeti Bank mellett ment be egy kis utca, és ott volt a ház. Azt a területet pár évvel azelőtt parcellázták, mert ott óriási kertek voltak, akár parknak is mondhatnám, de kiöregedtek már az ott lakók, és ez egy elhanyagolt vidék lett, egy hatalmas nagy kihasználatlan terület a belvárosban, úgyhogy akkor a polgármesteri hivatal elkészítette a tervekét és megegyeztek a tulajdonosokkal, akik talán még örültek is, hogy megszabadultak egy csomó gondtól és elég szép pénzt kaptak a várostól.

1939 év vége felé áthelyezték Szabolcsot Veszprémbe, és akkor odaköltöztünk, ott születtek a lányaink: Piroska '41-ben, Marika '42-ben. Szabolcs az altisztképző iskolában tanított. Veszprémbe azért voltunk, mert ott volt utásképző, de már akkor elkezdték az építését itt Baján is, mert Veszprémbe nincsen víz, és a nyári hónapokat részint Győrben, részben Szentendrén töltötték az utászok. 1943-ban kész lett az építkezés, és Szabolcsot visszahelyezték Bajára. Amikor visszajöttünk Veszprémből, a Deák Ferenc és a Rókus utca sarkán laktunk. Közel voltunk a szülőkhöz, és mind a két helyen volt udvar is; az elsőnél még csak mi élveztük, de a másodiknál már a gyerekek is.

'43-ban volt az utolsó karácsony, amit még békében és együtt töltöttünk. Nagyon emlékszem rá. Apósomékat is lehívtuk Bajára, mert az ő lányaik idősebbek, és az ő gyerekeik már elég nagy unokák voltak, nálunk meg ugye, itt volt a két kicsi. A

gyerekek csupa bajai készítésű játékot kaptak. Volt a Farkas babakészítő, aki textilbabákat készített, de kezük-lábuk mozgatható volt. A babák fejét gipszhez hasonló masszából készítette, és ő varrta a babát, a babaruhát, úgyhogy nagyon ügyes műhelye volt, népszerű volt Baján. A játékok nagyobb részét Utri faáru gyárában készítették. Ez eredetileg háztartáshoz szükséges dolgokat gyártott: fa konyhaszéket meg dézsát, de egy pár évvel azelőtt rátért a játékkészítésre. Eleinte csak mintául gyártott egy pár darabot, de nagyon ügyes tervező volt a családban, úgyhogy nagyon hamar népszerű lett Baján, és a középosztály amúgy is azon igyekezett, hogy hazai – ha lehetett, bajai – árut vegyen, hogy így is támogassa a gazdaságot.

1943-ban már bombázások voltak Baján. A várost ugyan csak kétszer bombázták – a második volt a komolyabb, annak estek áldozatul az állomás meg a Duna-hidak –, de jöttek mindig Jugoszlávia felől az angol repülők, ahogy mentek Budapest felé, és akkor bemondta a rádió, hogy „Baja, Bácska, légi veszély”. És amikor visszafele jöttek a bombázók, mi voltunk az utolsók, ami annyit jelentett, hogy sokszor kilenc óra után lementünk a pincébe, és néha két óráig sem lehetett följönni, mert nem lehetett tudni, hogy mikor fújják le a riadót.

Volt egy ismerősünk, annak a szőlőjében állt egy szép háromszobás ház, azt mi kibéreltük, úgyhogy március elején mi már ott voltunk kint a két kisgyerekekkel, és attól kezdve nem volt semmi izgalom. Akkor még a férjem is otthon volt pár hétig, mert akkor kapta meg a behívót; onnan ment ki a frontra. De itt egy vincellér család is lakott, úgyhogy nem voltam egyedül a gyerekekkel. A szülők ott maradtak a saját lakásukban. Anyu félt ugyan, de azt mondta, ő aput nem hagyja ott, apu pedig a munkáját nem hagyta ott.

Szabolcsot először Oroszországba vezényelték, de ő akkor került a háborúba, amikor a németek már csak visszafelé vonultak és a magyar csapatokat főként a hátvéd ütközetekbe vetették be (a legnagyobb veszteségeik is a magyaroknak voltak), így Szabolcs zászlóalja rövidesen Oroszországból átkerült Erdélybe. Erdély közepe táján volt egy nagy csata, ami több napig tartott. Egy pár falunál mentek ide-oda, és akkor a magyaroknak sikerült egy csomó falut visszafoglalni Erdélyből. És akkor látták, hogy a nőkkel mit csináltak az oroszok. A tisztok, a régi bajtársak – akik hol itt voltak a háborúban, hol ott voltak – azt mondták: ez valami rettentő, gyilkos

banda, mert nemcsak megerőszakolták a nőket (akiknek a holttesteit ők ott megtalálták), de elképesztő szörnyűségeket csináltak velük. És akkor Szabolcs írt nekem.

Apu mindig azt mondta: én az első világháborúból tudom, hogy a háború elől nem lehet menekülni, előbb-utóbb az embert utoléri, tehát nincs értelme otthagyni az otthonodat. Lehet, hogy akkor is elveszíted, ha otthon maradsz, de akkor mégis több lehetősége van, hogy valamit meg tudsz belőle menteni. Én sem voltam egy siránkozó, félős nő, aki azt mondja, jaj, istenem, első szóra fussunk el, úgyhogy azt gondoltuk, nem megyünk el Bajáról. De szeptemberben megjött Szabolcs levele: „a világ végéig menekülj az oroszok elől, semmi nem számít”.

'44 októberében jöttünk el Bajáról. Akkor úgy látszott, hogy Ausztriába fogják vinni a műszaki iskolát (ahol a férjem mint tanár dolgozott), és Bajáról Magyaróvárra telepítették. Mehettünk volna velük, hívtak is, de én úgy láttam, hogy az ilyen tömegdolgok nem valami jók, úgyhogy önállóan indultam el. Akkor még megvolt az autónk, az Opel Olympia, abba bepakoltam anyut meg a két kisgyereket (meg matrac a tetején, gyerekágy, meg mit tudom én, még mi minden), és elindultunk. Volt egy barátnőm, aki Bobán lakott (ez Celldömölk közelében van), ő szerzett ott nekünk egy parasztházban egy szobát, és oda mentünk.

Karácsony után a bajai utásziskola parancsnoka elküldött értünk egy teherautót, hogy ők mennek Ausztriába, és miután az én férjem az iskolához tartozik, ő kötelességének érzi, hogy a családjáról gondoskodik. Persze ott nem volt levelezés, egyszerűen megjelent egy őrmester, hogy menjünk. Mi meg azt mondtuk, hogy nem megyünk, mi itt letelepedtünk, de akkor a Jóisten másként intézte a dolgot. Addig nem volt Bobán repülőtámadás, de azon az éjjelen igen. A házunk hosszú kertjének végénél ment a vasútvonal. Egy nyersolajjal teli szerelvény állt bent a bobai állomáson, és amikor hirtelen bementék a rádióban, hogy légi veszély, a szerelvényt szétdobálták a különböző sínekre. Az egyik tartály megállt a mi kertünk végénél, és pont azt találta el a bomba – égett a teljes nagy tartály nyersolaj ördögi zajjal az éjszakában. Másnap reggel rémülten csomagoltunk és az értünk küldött sofőrrel a teherautón mentünk Magyaróvárra. Késő éjszaka érkeztünk, egy raktárhelyiségben húztuk meg magunkat a szüleimmel és a két kisgyerekekkel.

Magyaróváron voltunk egy-két napig, de ott kisült, hogy nem Ausztriába visznek minket, hanem a Keleti-tenger partjára, Stettin mellé. Teherautónk csak Magyaróvárig volt, az út további részét már vasúton tettük meg, az 1860-70-es évekből való vagonokban. Középen hatalmas vaskályha volt, jobbra-balra két-két fülke, azokban padok egymással szemben. A szemben levő padokat nagy deszkalapokkal lefedtük, arra tettük a matracot, azokon aludtunk, de ülni csak törökülésben lehetett. A csomagokat, élelmiszert a padok alá tettük, reggelre mindig belefagyott a tej a kannába. A vagon ablakára főszegeztük a télikabátokat, hogy meleg legyen.

Amikor Lengyelországon mentünk keresztül hóvihárban, és már a tenger felé közeledtünk, azt a vörös homokot hordta a szél a hóval keveredve, és az egyik domboldal olyan vörös volt, mintha csupa vér lett volna, a másik domboldal fehér volt. Hosszú, borzalmas utazás után egy Dessau - Rosslau nevű, Elba-parti városban telepedtünk le, ami Magdeburgtól észak felé fekszik. Itt német családoknál telepítettek le minket. Nyolcvanheten voltunk: csupa kisgyermekes család, néhány öreg. Minden menekült család kapott egy-egy szobát, de a sok bombázás miatt többet voltunk a pincében – az utolsó hetekben már állandóan. Szerencsére kertvárosi házak voltak.

Ott érték össze az amerikai és az orosz csapatok. Az oroszok bevonultak a pesti oldalra, a budai oldalra meg az amerikaiak – hát mi az orosz oldalon voltunk. Az orosz parancsnokságról nemsokára megkaptuk a parancsot: indulás haza – de a vasútvonalak szétbombázva. Mi is, a többi család is sok élelmiszert (zsírt, lisztet, cukrot, füstölt húst) hoztunk otthonról, amiből még voltr maradék. Amíg a honvéd csapatok itt voltak, meleg ebédet is kaptunk a konyháról. A németektől szereztünk egy mély babakocsit, azt teliraktuk élelemmel.

Három hét alatt értünk haza lesoványodva, kiéhezve. Nyolc kilométert mentünk vasúton, négyet gyalog, ez így ment Csehország déli részéig – onnan volt folyamatos vonatközlekedés.

Amikor mi elindultunk Stettin felé, Szabolcs még harcoló alakulatnál volt, rólunk semmit sem tudott. 1945 februárjában Budán esett fogságba. Karácsony előtt érték a fővárosba, de az utászokat átrendelték Budára a hidakat robbantani. A németek mindegyiket föl akarták robbantani, ők meg valamennyit meg akartak védeni, de

végeredményben ők azt, hogy a nagy parancsnokság mit csinál, mit nem ebben a fölfordult helyzetben nem tudhatták. Végül addig hátráltak, míg már körülvették Budapestet az oroszok, és ők fölszorultak a Várba. Ott találkozott Szabolcs egy állatorvos ismerősével, aki egy másik csapattesthez tartozott; ők szerettek volna valahogy a Déli Vasútig lejutni, hogy a Várból kijussanak, de az a csapatrész, amelyik megpróbálta a kitörést, majdnem utolsó szálig ottmaradt, mert erre számítottak az oroszok és óriási tűzérségi tüzet kaptak. Szabolcs azt mondta, borzasztó volt nézni, ahogy százával feküdtek ott az emberek.

Úgyhogy itt esett fogságba. Innen levitték először Romániába; Foksányban volt egy nagy tábor,²⁹ ez a Kárpátok alatt, a régi Romániában volt valahol. Onnan fölvitték őket Máramarosszigetre, mert az volt a szűrőtábor, ahol az oroszok kiválogatták, hogy ki munkaképes, kit küldjenek bányába, kit küldjenek erdőt irtani... Rengeteg hadifogolytáborból voltak ott katonák, és Szabolcs ott találkozott régi tisztársakkal, akik nagyon elcsodálóztak azon, hogy ő életben van.

1944. október 15. után ugyanis minden csapattest megkapta a parancsot, hogy a tiszteknek le kell tenni az esküt Szálasira³⁰. Szabolcs viszont nem tette le a hűségesküt. Ezt jelenteni kellett a minisztériumban, és emiatt őt lefokozták és halálra ítélték. Persze volt olyan, akinek följutott a jelentése, volt, akinek nem. Az övé följutott, de annyi időbe telt, amíg följutott meg visszajött, hogy az a csapattest, aminél ő harcolt talán már régen nem is létezett. Mert a csapatok folyton visszavonultak, folyton mozgásban voltak, és megtörténhetett, hogy több zászlóaljat addigra már szétverték, a maradékukból egyet csináltak, és amelyiknek a parancsnoka életben maradt, annak a számát használták tovább – a másik kettőét

²⁹ Foksány (románul *Focșani*, németül *Fokschan*) város Romániában, Moldvában a Milkó folyó mellett. Vrancea megye székhelye. A szovjet Vörös Hadsereg által Magyarországról elhurcolt hadifoglyok elosztásának fontos logisztikai központja volt. A magyar hadifoglyokat itt válogatták szét aszerint, hogy a Szovjetunió területére melyik munkatáborokba továbbították őket. A gyűjtőtáborokból román átmenőtáborokba (*Máramarossziget, Brassó, Temesvár*) kerültek a foglyok, innen marhavagonokba zárva kerültek a Szovjetunió területére. A szovjet hadifogságba esett mintegy 500 ezer magyar katona és elhurcolt polgári személy többsége a hadifoglyok és internáltak táborhálózatába került. A magyar foglyok mintegy 2000 táborban szóródtak szét. Összesen mintegy 600 ezer magyar állampolgár került szovjet munkatáborba, közülük csak körülbelül 400 ezren tértek haza.

³⁰ A „nemzetvezetői” titullal felruházott Szálas Ferenc beiktatására 1944. november 3-án került sor. A tisztviselőknek és a hadsereg tagjainak Szálasira kellett esküt tenniük. A Szálas-féle hűségeskü első két mondata: "Ünnepélyesen esküszünk a mindenható Istenre, hogy Magyarország kormányzói jogkörének ideiglenes gyakorlatával megbízott magyar királyi miniszterelnöke Szálas Ferenc iránt hűséggel és engedelmességgel viseltetünk. Magyarországhoz és a Hungarista eszmerendszerhez hűek leszünk."

már hiába kereste a hadiposta. Volt bajtársai egyre kérdezték a férjemet: „Szabolcs, te élsz? Hát téged nem akasztottak föl, nem lőttek agyon?” Mindenki azt gondolta, hogy kivégezték, ugyanis az ő csapattestük megkapta azoknak a névsorát, akiket halálra ítélték, mert nem tettek hűségesküöt Szálasira.

Oroszországba vitték őket. Először Voronyezs környékén, egy kolhozban dolgoztak, aztán innen a Kaukázusba kerültek, Csecsenföldre; ott erdőirtás volt a munkájuk. Szabolcs később elmesélte, mennyire féltek az oroszok a csecsenektől. Az örök még akkor sem mertek bemenni az erdőbe, mikor a foglyok már mélyen bent dolgoztak, és ha valahol váratlanul hamarabb eldőlt egy fa, amit elfűrészelték, és valami nagy zörgés támadt, akkor az örök mind hasra vetették magukat, annyira féltek.

Szabolcs csak '47-ben jött haza. Több mint egy évig nem hallottam róla; olyan borzalmasan hosszú volt az az idő, hogy legszívesebben tíz évet mondanék. De akkor már a hadifogoly szállítmányok jöttek, akkor már nyugati nyomásra a nagy részét azoknak, akiket kényszermunka táborba hurcoltak elengedték; nem mindenkit, és az is hosszú évekig tartott. Mindenesetre egy pár tábor – talán ami a legismertebb volt nyugaton –, fölőzlattak, hogy a nyugatot értesítsék, most jöhetnek, megnézhetik... szerencsére pont ilyen táborban volt az én férjem is.

Szörnyű idők: hazatérés és üldöztetés

Az oroszok bejövetelével Baján elszabadultak az indulatok. Ahogy az oroszok nagyon szerettek inni, a bunyevácok is eléggé szerettek, és dél-bácskai partizánok is jöttek át... ilyenkor csak egy-két elvadult ember kellett, hogy most gyérünk, kapjuk el ezt vagy vigyük el azt, üssük agyon... Komoly lincselések voltak.

Édesanyám és én a gyerekekkel 1945 júniusában értünk vissza Bajára, akkor már túlestek ezeken a lincseléseken, de amikor már ez valamennyire elcsitult, egy internálótábor alakítottak ki a városban, és ha valaki haragudott a másokra, könnyen be tudta oda vitetni. A rendőrségtől kidobálták a régi embereket, és csupa nagyszájú, iszákos fiatal legény állt be rendőrnek – estére mindegyik holtrészeg volt. Bárkít elvittek, elég volt egyszerűen csak rámondani, hogy németbarát volt – aztán bizonyítsa be, hogy nem. De hát kire hivatkozzon? – végiggondolta a baráti kört: ha azokra hivatkozom, akkor azokat is behozzák ide.

A mi környékünkön elég sok zsidó megmenekült, főleg a bajaiak. A Baja körüli falvakból több maradt el, de nem is lehetett pontosan tudni, hogy ki halt meg és ki nem, mert mindenkiről, aki nem jött haza, úgy hirdették, hogy meghalt. De a zsidóságnak nagy tömege ment Izraelbe a német táborokból közvetlenül, mert mikor vége lett a háborúnak, ők nemzetközi segítséget kaptak ahhoz, hogy vagy hazajönnék abba az országba, ahol a háború előtt éltek, vagy mennek Amerikába vagy Izraelbe. A cionizmus pedig már előre dolgozott. Annak a látszerésznek a fiát, akinek a házukban volt az üzlete még '43-ban vitette ki Izraelbe titkos utakon egy cionista társaság. A fiú délutánonként sokszor segített a szüleinek az üzletben, és egyszer csak hosszú ideje nem láttam. Kérdeztem az anyját: mi van a fiukkal? Olyan régen láttam, hát mostanában nem jön segíteni? De igen – mondja és megfogja a kezemet, húz be a boltba –, most már beszélhetek róla, mert tegnap jött meg az értesítés, hogy minden baj nélkül a csoport megérkezett Izraelbe, és ott van.

Édesapám soha nem volt zsidóellenes vagy szélsőjobbaldali, '45 után mégis rá akarták sütni mindkettőt. Az volt a szerencsénk, hogy a menekülésből Budapesten keresztül kellett hazamenni, és megmondták édesapámnak, hogy Baja most nagyon veszélyes város, ott már egy pár ember halálát lelte a vezető rétegből, eszébe ne jusson Bajára menni. Akkoriban voltak a népbírósi perek. Ha a népbírósi előtt hárman mondták azt, hogy valaki németbarát volt, és harminchárman, hogy soha szóba se állt a németekkel, akkor is kapott tíz évet vagy bányába vitték kényszermunkára – szóval az nem számított. Apunál elsősorban az volt az érvük, hogy a Bajai Takaréknak azért nőtt olyan nagyra, mert a vezérigazgató németbarát volt, és ezért tudott túltenni a többi bankon – de hát hogyan lehet azt bebizonyítani, hogy nem?

Volt egy öreg suszter, akinek talán valami kis hitelt adhatott a Takaréknak, mert kis hitelt csak a Bajai Takaréknak adott, a többi akárkivel nem állt szóba. Nem tudok mást elképzelni, mert mi nem oda jártunk cipőt talpaltatni, sarkaltatni, tehát csak ilyen kapcsolat lehetett. Az unokaöccse egy iszákos senki, tehát rendőr volt, aki este tíz után, mikor hazakerült, mindig nagy részegen elmondta, hogy ma ezt fogtuk, azt jól elvertük, ma ezt csináltuk, azt csináltuk... Ez az öreg suszter jött titokban nekem elmondani, hogy vigyázzunk, és nehogy az apu hazajöjjön.

Baján visszahozták a dobolást, és a Főtéren, a Városházánál piacnapon kezdték dobolni: „Akit a Bessenyoí vezérigazgató vagyonától megfosztott, kiforgatott, az jelentkezzen”. Most képzeld el, hogy milyen érzés, mikor én ott megyek és ezt hallom – kétszer is sikerült hallanom. De a dobolásra nem jelentkezett senki, sőt akadt egy pár becsületes zsidó, aki kiállt apu mellett, még írásban is a rendőrségen, mikor becitálták oda. A mi házunkban két zsidó kereskedő is volt, és ők is arra vallottak, hogy őket nem bántotta, sőt engedélyezte, hogy a zsidótörvények miatt ők a raktáruk egy részét elfalazzák. Különösen Lustig úr volt rendkívül rendes ember, mert a látszerész Majtinszky ezt a vallomást először nem akarta aláírni. Mint utóbb kiséült, Lustig úr jól lehordta, hogy szégyellheti magát: akkor bezzeg jó volt nekünk a segítség, most ő van bajban, és ha engem kérdeznek, én meg fogom mondani, hogy mind a ketten megkaptuk ezt az előnyt.

Apu azonban nem volt Baján. 1947-ig Pesten volt, és amikor úgy érezte, hogy nem biztonságos, ha mutatkozik, a pálosoktól kapott segítséget. Nem ő volt az egyetlen, mert nagyon sok üldözött volt, a gellérthegy sziklakápolnában és a folyosóin rejtették el őket. A pálosok lehetőleg külön-külön dugták el az embereket, hogy ne találkozzanak egymással, nehogy valakiből kiverjék, hogy ki volt még itt. Miután a hegyben mindenféle folyosókat fúrtak még az előző évtizedekben, mert meg akarták nagyobbítani a kápolnát, ezek közül sokat gyorsan befalaztak vagy elkerítettek, szóval voltak ott rejtett búvóhelyek.

Édesapám részére ez egy baráti segítség volt a pálosoktól. Ugyanis amikor az első világháború után még csak szervezték, hogy Magyarországon ismét megalapítsák a Pálos Rendet,³¹ akkor Baja egyik külvárosában, Kiscsávolyban a templom plébánosa

³¹ A Pálos Rend az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetes remete rend. A 14. századtól a 16. század elejéig a ferencesek mellett a pálosok voltak a legkedveltebb szerzetesek Magyarországon. 1456-ban megjelent az első magyar nyelvű, teljes Biblia, amely a pálos Báthory László munkája volt. A 17-18. században a pálos gazdaságok jó működéséhez hozzájárult pénzügyi rátermettségük és szociális érzékenységük is; például másoknál alacsonyabb kamatra adtak pénzt, sőt, a szegények és rászorultak kamatmentes kölcsönt is kaphattak. A pálosoknak iskoláik voltak, filozófiájuk Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás tanaira épült; és nem utolsósorban a rendet mindenkor jellemző erősen magyar szellemiségre: ez volt a pálos lelkiület, a „pálos szellem”. A felvilágosodás korában II. József nem látta hasznosnak tevékenységüket, így 1786-ban Magyarországon és az örökös tartományokban kihirdette a rend eltörlését, birtokainak konfiskálását. Több sikertelen hazatelepítési kísérlet után lengyel pálosok segítségével 1934-ben Budán birtokba vehették a Gellért-hegyi Sziklatemplomot, 1935-ben Pécsen, 1940-ben Petőfiszálláson (Pálosszentkút) alapítottak a pálosok ismét házakat Magyarországon.

1950-ben elrendelték az összes szerzetesrend feloszlását. 1951. húsvéthétődjén az ÁVH betört a Sziklatemplomba, és begyűjtötte a pálosokat. A templom kincsei közül, amit lehetett, magukkal vittek, beolvasztották, a többi összetörték. A barlang bejáratát betonfallal torlaszolták el és lezárták. 1989-ben - a hazai rendszerváltás után - ismét újjáalakulhatott a magyar tartomány, és ismét napvilágra került a Sziklatemplom. A központ Pécs lett, növendékképzésre is szolgáló rendházzal, és visszakapták márianosztrai, valamint petőfiszállási házuakat is. 2008-ban a magyar pálos rendnek 22 tagja volt.

volt páter Besnyő, aki az egyik szervezője volt a pálosok hazahozatalának. Ő Pécsen volt előzőleg, a pécsi püspökségen dolgozott, és – még mint fiatal káplán – Zichy püspök mellett teljesített szolgálatot, akiből később kalocsai érsek lett. Pécsen volt a pálosoknak egyik legnagyobb központja, és az egész kezdeményezés Pécsről indult ki, Zichy püspök ezt mindjárt támogatta.

Amikor a kiscsávolyi templom építéséhez a Bajai Takaréktól kaptak valami rettentő hosszú lejáratú hitelt, akkor ez a Besnyő nevezetű plébános tárgyalta apuval. Édesapám minden jó ügy mellé mindig odaállt, és neki a pálos kezdeményezés is tetszett, úgyhogy akárhányszor a pálosok részére gyűjtés volt, ott mindig az apu neve szerepelt az adományozó listájának legtetetjén, mert ő mindig akkora összeget adott, hogy kénytelenek voltak a hiú emberek is szép summákat adni. Amikor elhatározták, hogy Budapesten legyen a központjuk, és a Gellérthegyen épült a Sziklakápolna, akkor az apu személyesen is és a Takaréék képviselőjében is mindig adakozott ehhez a pálos építkezéshez, a pestihez, úgyhogy neki a pálosokkal való kapcsolata megmaradt végig tulajdonképpen. A Sziklatemplom jó menedék volt neki, de sajnos nagyon keveset tudott ott lenni, mert a rendőrök folyton razziáztak.

Szüleim bajai háza '46 szeptemberéig szovjet hadikórház volt; 1944 októberében jöttek be az oroszok, és a nagy házakat mindjárt lefoglalták. Amikor a kórházat megszüntették, az internálótábor parancsnoka és egy rendőrcsalád költözött be. A mi régi bérelt lakásunkban, a Rókus utca sarkán „robotosok” (az oroszoknak kirendelt munkások) laktak, de köztük – nagy nehézségek árán – mi is meghúzhattuk magunkat anyuval és a két kicsi gyerekkel. Mikor 1946 végén az internáló parancsnokság megszűnt, visszaigényelhettük a szüleim lakását, és hosszas huzavona után sikerült számos társbérllővel együtt hazaköltöznünk: hét felnőtt és hat gyerek lakott a lepusztított, kifosztott Tóth Kálmán téri házban. Beköltözés előtt két hétig meszeltünk, takarítottunk, de még így is egerek között töltöttük az első éjszakákat – alig tudtunk tőlük aludni. A bútoraink közül csak keveset – azt is keserves nyomozás, küzdelem, alkudozás után – tudtam visszaszerezni. A kert szörnyű állapotban volt: eltűnt a két diófa, a nyírfának, virágoknak nyoma sem maradt, egyedül az öreg tuja maradt meg.

1947 tavaszán megjött édesapám a Bajai Takarékpénztár százéves alapításának ünnepi közgyűlésére – akkor ünnepelték, később a nyugdíját is megvonták tőle. Június 15-én megérkezett a hadifogoly vonat, ami Szabolcsot hozta. Őket már a tiszta házban fogadtuk.

Nemcsak édesapám volt Pesten ezekben az években, hanem Miklós öcsém is, de nem tudtak együtt kibérelni még egy albérletet sem. Apu nem akarta, mert tudta, hogy őt keresik, és ezért nem akart együtt lakni a fiával. Úgyhogy az én öcsém hol itt, hol ott húzta magát albérletben vagy valamelyik barátjánál.

Ő éppen befejezte a jogi egyetemet, amikor elment a frontra, csak a doktorátusa hiányzott. Vágselyén, Győrtől északra volt légvédelmi tüzér, úgy emlékszem, Ausztriában, valahol a határ közelében esett amerikai fogságba. A pockingi táborban volt Bajorországban; ez egy nagy gyűjtőtábor volt, úgyhogy Ausztriából is odavitték a hadifoglyokat. Miklós '46 végén került haza, karácsony után érkezett meg Bajára, hogy lássa, mi van velünk, élünk-e. Aztán visszajött Pestre, megpróbálta befejezni az egyetemet, de már akkor kérvényezni kellett, hogy ledoktorálhasson és a kérvényre háború után nem volt pénz. Akkor azt mondta, nem fontos a doktorátus, majd megpróbál munkát találni. Eleinte irodában dolgozott, de ahogy aztán romlottak a viszonyok, már csak pár hétre vagy hónapra való foglalkozásai voltak. Egyszer ellenőr volt egy fakitermelésnél a Bakonyban két hónapon keresztül, erre emlékszem; ő volt ott a könyvelő meg az ellenőr.

Apu eredetileg bankszakmára szánta a fiát, de ragaszkodott ahhoz, hogy Miklós a jogi egyetemet is kijárja, mert aki komolyabb előmenetelt szeretne elérni a bankszakmában, arra föltétlenül szüksége van. Hiába vannak a nagyobb bankoknál mindenütt ügyvédek, egy vezetőnek érteni kell a joghoz. Miklós érettségi után feljött Bajáról Pestre, és megpróbálta párhuzamosan a kereskedelmi akadémiát és a jogi kart. De az túl sok volt, úgyhogy az első év után előbb a kereskedelmi akadémiát fejezte be, és úgy folytatta a jogot.

Az öcsémet 1949. március 19-én elvitték az Andrássy út 60-ba. Hat hét múlva internálótáborba, majd Kistarcsára került, 1950-ben pedig eltűnt. Összeesküvésre hivatkozva vitték el; olyanokkal esküdött össze, akiket soha nem látott. Szerintem apu miatt internálták, mert aput szerették volna elvinni, de mert őrá nem tudtak ráfogni semmit, elvitték a fiát. Miklós 1953 augusztusában került elő Recskről

borzasztó rossz állapotban. Amikor megérkezett, először a rendőrségen kellett jelentkeznie, ahol kiderült, hogy aki egy hét alatt nem helyezkedik el, azt elviszik, úgyhogy akkor rögtön valami segédmunkásságot sikerült neki szereznie.

Miklós nemcsak rosszul nézett ki, hanem életveszélyes állapotban is volt, mint utóbb megtudtuk. A sok gumibotozástól egy féldíónyi daganat volt a nyakán. Ahogy jobb kézről verték, a baloldalon két véna között a fő artéria kiugrott, amitől borzalmas fejfájásai voltak. A munkahelyén összeesett, onnan vitték be a Gégészeti Klinikára és életmentő műtétet végeztek a nyakán. Az a tanársegéd operálta, akivel az öcsém még a Szent Imre Kollégiumban barátkozott össze – a Klinika professzora reménytelennek látta és nem vállalta a műtétet, de ő asszisztált. Az egész műtétről film készült, és amikor a tanársegéd '56-ban Münchenbe ment, vitte a filmet, ennek alapján ismerték el a diplomáját.

Miklós öcsém '56-ban kiment nyugatra. Először Bécsújhely mellett volt egy táborban, de később beljebb küldték őket, és így került a Salzburg melletti menekülttáborba. Szerencsére nagyon jól beszélt németül, mert ezt gyerekkorunktól kezdve nagyon fontosnak tartották a szüleink. Amint megérkezett egy-egy csoport, mindjárt kihirdették, hogy aki tud németül, az jelentkezzen az irodában. Ő is jelentkezett, és bizony a németül legjobban beszélők közt volt. Nagyon örültek neki, mert addig olyan gyér némettudású magyarokkal dolgoztak az irodán, hogy abból nagyon sok félreértés és mindenféle baj volt. Rögtön főraktáros-félét csináltak belőle. Amerikától kezdve mindenhol érkezték csomagok vagonnal, teherautóval, és azt mindjárt szortírozni kellett. Eleinte csak egy nagy raktárba összevissza beöntötték az adományokat, és akkor nem találtak semmit.

Az öcsém viszont nagyon jó szervezőképességű volt – ebben a cserkészlet nagyon sokat számított. Őket gimnazista korukban (azt hiszem, harmadikos kortól) vitték a papok cserkész táborba, és ott fizikai munkát végeztek, azt gyakorlatozták, ki hogyan találja föl magát, ki hogyan szervezi meg a munkát – ezekre ránevelték őket, ami nagyon jó volt. Úgyhogy Salzburgban Miklóst kialakított egy kört, a magyarokat megszervezte, és majdnem egy fél évig vezette ezt a raktárt – végül ő volt már a gazdasági feje az egésznek.

A Vöröskereszt ottani elnöke, frau Hofrath egy udvari tanácsosnak volt az özvegye. Nagyon energikus, okos teremtmény volt és nála jelentkeztek a helybeli gyárak meg

irodák, akiknek munkaerőre volt szükségük. A táborból addigra fizikai munkára már sokan kikerültek, de hiába volt valakinek mondjuk mérnök diplomája, ha nem tudott németül. Amikor valamelyik bank is jelentkezett, frau Hofrath mindjárt hívta az én Miklós öcsémet: tudja, hogy ő végzett egyetemet, de mit tanult? – jogot. Hát azzal semmire sem megy más országban. Mit végzett még? – kereskedelmi akadémiát. Na, jó, itt van a papír, evvel holnap jelentkezzen ebben a bankban. És fölvtették, ő volt az első értelmiségi magyar ott Salzburgban, aki kikerült a táborból. Miklós letelepedett Salzburgban és élete végéig ott élt.

Amikor Baján megkezdődtek a kitelepítések, mi a férjemmel és a gyerekekkel már Budapesten laktunk. A szüleimet is fölköltöztettem, de ezzel csak a bajai kitelepítéstől tudtam őket megóvni, a budapestitől nem. 1951-ben kitelepítették őket a Heves megyei Erk-be. Heves megyének a déli részén voltak egy szikes, borzasztó, fa nélküli, sivatagos vidéken. Borzasztó volt a bácskai jó földek után azokat a kiszáradt, szikes földeket látni. Amikor én először elmentem anyuékat meglátogatni, úgy éreztem, mintha Afrikában lettem volna.

Tulajdonképpen nem lett volna semmi baj a falubeliek meg a kitelepítettek között, mert a tanácselnökön meg egy-két nagyszájú kommunistán kívül nagyon szegény, de jólelkű népség volt ott, nem bántották őket – na, de jött a tél. Annyira nem volt fa, hogy csak marhatrágyával tudtak tüzelni. Akkor a kitelepített is járta a mezőt, bár nem volt sok marha, mert gyöngye volt a legelő. A trágyát nem lehetett frissen bevinni a házba. Apuból már szakértő lett: tudta, hogy kell megfordítani a tehénlepeny, hogy megszáradjon a másik fele, hány napig kell így szárítani, és hogy akkor még egyszer vissza kell fordítani, és csak akkor lehet bevinni tető alá. De közben ellopták éjszaka! Még az én gyerekeimet is megtanította apu, hogy két bottal hogyan kell megfordítani a tehénlepeny.

Erk Tarnaörshöz közel fekszik. Ott egy szép Orczy-kastély volt,³² azon láttam a három év alatt, hogyan tesz mindent tönkre a kommunizmus. Amikor anyuékat

³² A tarnaörsi Orczy-kastély az 1700-as években épült, összekapcsolva egy középkori eredetű épületkomplexummal. Északi oldalán egyemeletes barokk főépület állt, hozzá csatlakozó földszintes, klasszicista házakkal. A déli oldalon üvegház és klasszicista lovarda állt. Utolsó tulajdonosa és lakója báró Orczy Elemér volt, aki 1936-ban az épületegyüttest felújíttatta. A báró családja az emeleti 13 szobában lakott, a földszinten pedig a cselédek éltek és ott volt az ebédlő is. Az 1944. március 19-i német megszállás után Orczy Elemér báró, aki huszár alezredes volt, nyugdíjaztatását kérte és kilépett a hadseregből. A vidéki zsidóság deportálása idején tarnaörsi kastélyában 24 zsidót bújtatott.

kitelepítették, és én ott voltam első ősszel náluk, akkor a kastély egyszerűen csak kirabolva volt, de ép volt: gyönyörű szép kovácsoltvas kerítése, csodálatos kapuja, ajtaja-ablaka, mindene megvolt. A cigánytól kezdve mindenki lakott benne, belülről nyilván rémítő lehetett, de kívülről teljesen ép volt. Mire viszont a harmadik év végére értünk, és '53-ban vége lett a kitelepítésnek, nem volt már a kastély kerítéséből egy milliméter sem, nem volt vaskapu... azt mind ellopták. Már csak a falak álltak az üres ablakszemekkel, és a kert, a park is elpusztult: minden nagy fa kivágva, minden tönkretéve.

Budapest

Mire Miklós öcsém '53-ban Recskről szabadult, addigra már mi is pesti lakosok voltunk, akkor már nem volt Baján senki. Férjemmel és a gyerekekkel 1948-ban költöztünk föl Bajáról Pestre. Piroska és Marika ugyanabba a zárdai óvodába jártak Baján, ahol én iskolás voltam, sőt a nagyobbik lányunk még az első osztályt is ott végezte. Édesapám és a férjem ide érkeztek haza 1947-ben, de a fenyegető kitelepítések elől kénytelenek voltunk felköltözni a fővárosba – ahogy kiderült, mindhiába.

A férjemről 1944 októberétől 1945 nyaráig nem kaptam hírt, tőle csak nem sokkal azelőtt jött levél, mielőtt – 1947. június 15-én – hazatért a hadifogságból. 1945 nyarán többször jártam Baján a katonai parancsnokságon, hogy valamit megtudjak Szabolcsról, de sem az eltűntnek nyilvánítottak, sem a hadifoglyok listáján nem volt a neve. A gyerekekre tekintettel kaptam hadisegélyt. Nyár közepén érkezett egy írás, amiben közölték: mivel Szabolcs 1944-ben nem tett hűségesküt Szálasira, emiatt rangjától megfosztották és hazaárulóként elítélték. Szörnyű hír volt, de nem adtam fel

A II. világháború alatt a kastély csak kismértékű rongálódást szenvedett. Az emeleti szobák nagy része használható maradt, a 30 m hosszú és 12 méter széles üvegház is alig sérült. A lovarda ugyan leégett, de az istállók egy része épen maradt. 1945 után Orczy Elemér megpróbálta elérni, hogy a 25 holdas kastélykert az új körülmények között is felosztatlan maradjon. Igyekezete azonban hiábavaló volt. A falu új urai 1949-ben felosztották a parkot, ahol 80 család jutott házhelyhez. 1949-ben a falu előljárósága szétszedette a lovardát és az üvegházat, hogy abból kultúrházat építsenek. A kultúrház sohasem épült meg: az anyagok egy részét ellopták, a megkezdett épületet a Földműves Szövetkezet vásárolta meg, amelyből üzleteket és kisvendéglőt építettek. Az Orczy kastélyt teljesen 1988-ban rombolták le. Alapjain most egy 2001-ben épült óvoda áll.

a reményt. Ezt a Beregfy³³ által aláírt hadparancsot később sikerült megszereznem; sok segítségünk volt abban az időben, amikor Szabolcsnak felhánytorgatták a katonatiszt múltját.

Mikor hazatért, Szabolcsot felszólították, hogy lépjen be a kommunista pártba. Azt ígérték neki, ha megteszi, ő lesz az utász zászlóalj parancsnoka ezredesi rangban. Teljesen kétségbe volt esve, de „szerencsére” olyan beteg, elesett állapotban jött haza, hogy erre hivatkozva végül leszerelték. Szeretett volna munkát kapni egy útéptézési vállalatnál, híd- vagy vasútéptézésnél (hiszen utászként ez volt a szakmája), de tiszti múltja miatt sehova sem vették fel. Ahogy mi mondtuk „pap, kántor, kutyapecér” – a legkülönbözőbb helyeken segédmunkáskodott. Volt egy év, amikor – a legúribb foglalkozásként – taxisofőr volt, de aztán államosították a vállalatot és egyből kirúgták az ilyen nem odavaló elemeket, úgyhogy akkor megint jött a segédmunkáskodás. Átlag minden harmadik hónapban új helyet kellett keresnie, mert ő mindenhova úgy ment, hogy beírta, ő katonatiszt volt, ne fogják rá később, hogy eltitkolta – mégis mindenhol avval küldték el: „kinyomozták”, hogy katonatiszt volt. '53-ban annyit javult a helyzet, hogy végre műszaki munkát kapott: előbb hídépítésnél dolgozott, később sikerült bejutnia a Geodéziai Intézetbe, és ott mint térképész dolgozott, huszonhét évig járta a vidéket. A földmérő mérnökök mellett sok volt műszaki tiszt kapott itt munkát, mert ez nagy fizikai igénybevétellel járt, amit az edzett utásztisztek jobban bírtak, viszont itt nem követelték meg tőlük a párttagságot, és senki sem irigyelte tőlük a munkájukat.

Budapesten a Sasadi úton laktunk. Tanítónői végzettségemmel próbáltam elhelyezkedni, de persze rögtön kiderült, ki a papám, ki a férjem, és ez reménytelennek bizonyult. Persze mondták, hogy jó, hát szükség van magára – Csepelen. De hát akkor még busz se járt itt a környéken. Abban iskolában, ahova a lányaim jártak ugyan két tanítónő is hiányzott, de ide nem vettek föl. Két tavasszal is megpróbáltam, hogy hátha megjött az eszük, és őszre fölvesznek, de végül beláttam, hogy reménytelen. Ez volt az ötvenes évek eleje.

³³ Beregfy Károly (1888-1946) magyar vezérezredes, a Szálasi-kormány honvédelmi minisztere, vezérkar főnöke, honvédség parancsnoka. Beregfy 1944. október 30-án kelt rendeletében Magyarországot hadműveleti területté nyilvánította, és minden elérhető humán-, illetve gazdasági erőforrást a háborúnak rendelt alá. Megalakította a Hunyady SS páncélgránátos hadosztályt. A hadseregben - német mintára - bevezette a hungarista köszöntést és parancsot adott a dezertáló katonák agyonlövésére. 1946-ban a népbíróság elítélte és felakasztották.

Nyáron kertészkedtem a környékbeli magánházaknál – a Sasadi út végig csupa gyümölcsös és szőlő volt, úgyhogy kellett a napszámos tavasszal a kapáláshoz, később meg a gyümölcsszedéshez. Ezen kívül varrtam, abból tartottam el a családot. De nemcsak pénzért varrtam. A Bizományiban mindenféle olcsó, ócska külföldi ruhát összevásároltam, mert azok jó anyagból voltak, és abból varrtam a gyerekeknek. A barátnőik, ha meglátogatnak, még most is sokszor emlegetik: Jaj, mi úgy irigyeltük a lányokat, mert mindig a legújabb divat szerint öltöztek. Hát mit tudott megvásárolni a szegény mama a lehető legolcsóbban? A konfekció drága volt, és azért sem volt érdemes megvenni, mert olyan vacak anyagokból készítették azokat a ruhákat, hogy akárhogy megvarrtam, azok összevissza lógtak.

1957-ben, a forradalom után kezdtem állásban dolgozni. '56-ban a Rákóczi úton minden boltot összelőttek, a Lottó Áruházat is teljesen át kellett építeni. Akkor az igazgatója kisütötte azt a zseniális ötletet, hogy olyan sok áruház van itt egymás nyakán (Corvin, Lottó, Verseny, stb.), hogy a Lottó legyen tizenkét órás nyitva tartású áruház. Vannak dolgozók, akik nem tudnak korán jönni, amikor azok kijönnek a munkahelyükről, még legyen az áruház nyitva. Így lett a Lottó Áruház kétműszakos, mert este kilencig nyitva tartott.

Én mindenképpen úgy szerettem volna elhelyezkedni, hogy csak négy- vagy hatórás állásban legyek, mert '56-ban, tavasszal halt meg édesapám, anyu szívbjajos volt egész életében, a kitelepítés meg apu halála pedig borzasztóan megviselte, úgyhogy attól féltünk mindennap, hogy ő is rövidesen utána megy. A gyerekeket is el kellett látnom, vagyis énnekem csakis félnapos állás jöhetett szóba.

És akkor egyszer egy ismerős azt mondta: ma voltam a Rákóczi úton, és a Lottó Áruháznál ki volt írva, hogy négyórás munkaerőt keresnek. Nosza, szóltam a barátnőmnek, aki ott lakott a közelben, hogy Edu, holnap elmegyünk ruhát vásárolni. Azt mondja, kit raboltál ki? Pont ruhát akarsz venni? Mondom, igen, mert úgy nézz rám, hogy én a Lottó Áruházban fogok dolgozni. Akkor elmentünk, az egyik helyen blúzt próbáltunk mind a ketten, a másik helyen ruhát, a harmadik helyen kosztümöt, negyedik helyen kabátot – mindenfélét végigpróbáltunk, és én figyeltem az eladókat. Jött egy nagy, debella nőszemély, és akkor az eladó már szaladt a debellához, aztán ide. Mondom neki: Hát maga csak ránéz valakire, és már tudja, hányas ruhát adjon neki? Mikor kértem a kabátot, maga egyenesen odament, kivette és már jó is volt

rám. Hát, azt mondja, ezt meg kell tanulni. Elsősorban a magasságot nézi az ember, aztán a bőséget, de az már a fazontól függ... A vevőt odavezetjük az ő méretéhez, ott már a fazonok szerint válogat.

Addig próbálgattuk a ruhákat, addig kérdezősködtem, hogy mire jelentkeztem a személyzetisnél, szinte már kitanultam a mesterséget. Az volt a bökkenő, hogy én akkor már a negyvenhez közeledtem, de nekem még nem volt soha munkakönyvem. Hát mi a csudát csináltam én mostanáig? Akkor én egy feketemunkás voltam? – de hisz akkor engem bedutyiznak. Na, de erre már előre felkészültem, és amikor nem akartak fölvenni, mondtam a személyzetisnek, hogy én egy kis vidéki boltban voltam eladó, a háború alatt nekünk mindenünk elveszett, és most a város szélén lakunk, a kertészetekbe járok dolgozni (a napszámos munkát csak akkor kellett bejelenteni, ha rendszeres volt, de ez nem egy rendszeres munka), egyébként házivarrónő vagyok. Tudtam, hogy azt nem kell se bejelenteni, se munkakönyv nem kell hozzá.

Mondja, jó, menjek és váltsam ki a munkakönyvemet. De a legfontosabb az, hogy a háború előtti munkahelyemről hozzak igazolást. Hol is dolgoztam? Na, ezt is előre kitaláltam: Zomborban. Akkor dolgoztam Zomborban, amikor visszakerült Magyarországhoz, de akinél én dolgoztam, miután visszajöttek a szerbek, átjött Bajára, úgyhogy én attól fogok igazolást szerezni. Ismertem ugyanis egy zombori származású divatáru kereskedőt Baján, aki valóban visszament Zomborba. Írtam egy bajai ismerősünknek (mert mit tudtam én, hogy hol lakik már ez a kereskedő), hogy ég alól, föld alól kerítsd elő nekem ezt a jó embert, mert énnekem szükségem van tőle egy igazolásra, én ugyanis, ha nem tudnád, Zomborban az ő divatáru üzletében dolgoztam. Erről nekem kellene egy bizonyítvány.

Na, most a Jóisten a kis hazugságokat csak megbocsájtja, mert a boltosnak még volt olyan levélpapírja, amin a zombori bolt neve, címe, minden rajta volt, és azon írta az én igazolásomat. Nagyon jól megfogalmazta: „Évekig dolgoztunk együtt” – ami végül is igaz, mert Baján mindig az ő boltjában vásároltunk, és éppen a Bajai Takarékpénztár adott neki hitelt, hogy Zomborban elindítsa az ottani boltját. Sőt még egy segéd – akit a boltos elvitt magával Bajáról Zomborba – is aláírta, hogy ő is bizonyítja ezt. Akkor engem felvettek képzetlen kisegítő munkásnak a Lottó Áruházba. A barátnőmék hecceltek is érte: Szabolcs – mondták –, hát miért kellett neked ezt a proli lányt úgy kinevelni, hogy inkább grófnénak nézik, mint prolinak? De

nekem az volt a fontos, hogy „ereszd be a hátsó lábamat” – mint a mesében –, akkor úgyis berágom magamat ide. Beiratkoztam az inasiskolába, aztán meósnak tanultam, végül a boltvezetői iskolát is kijártam. Pár év múlva az áruház egyetlen osztályvezetője lettem, aki nem párttag, és mire nyugdíjba mentünk még egy Trabantot is sikerült vennünk.

Amikor Pestre kerültünk, Marika még nem járt iskolába, csak Piroska. Ez a Sasadi út olyan világvége volt, hogy itt mi nyugodtan jártunk a templomba. Nem lehetett ellenőrizni, olyan ritkán lakott terület volt itt. Miután a lányok az én felekezetem szerint katolikusok lettek, nem volt probléma, a katolikus templomba jártunk. Ha Szabolcs itthon volt, akkor eljött velünk ő is. Mikor már a gyerekek kicsit nagyobbak voltak, ők a diákmisére jártak – az fél kilenckor volt itt a templomban –, mi meg a tízes misére, addigra ők hazaérkeztek. A reggelit megkapták, mielőtt elindultak, és mikor hazaérkeztek, akkor már ki volt készítve nekik a tízórai. Akkor mentünk mi a templomba, de akkor ők, mint iskolás gyerekek már nyugodtan otthon lehettek.

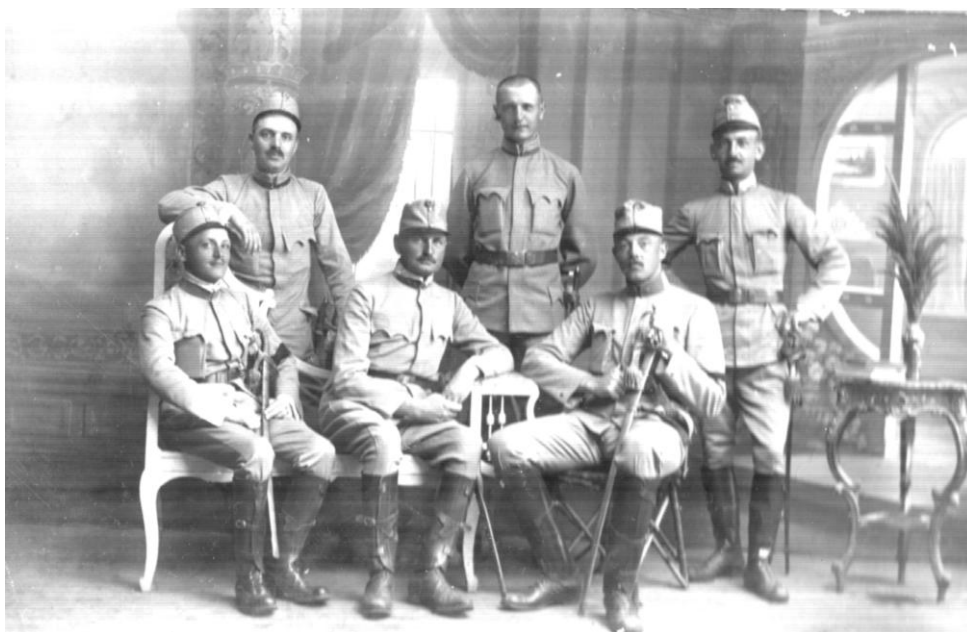
A lányok hitoktatását is meg lehet oldani: voltak kis csoportok, akik háznál összejöttek, és akkor eljött egy apáca, de nemcsak az, néha egy cserkész, egy nagyobb lány vagy egy felnőtt foglalkozott a gyerekekkel ezeken a hittanóra-féléken – a keresztény szellem megvolt, és ez volt a lényeg. Nálunk is volt ilyen baráti kör, minden héten más családnál jöttek össze, hogy ne legyen feltűnő. 6-7 gyerek volt a maximum, annál többet nem lehetett hívni, és hathetenként került sor egy-egy családra, hogy meg ne figyelhessék, hogy ezeknél minden csütörtökön találkozó van.

Nyáron közös kirándulásokat szerveztünk: az idősebb gyerekek, akik közül a nagyobb fiúk tanultak még cserkészetet, cserkész szellemben szervezték a társaságot, és egy vagy két papa is elment velük, sátrat vittek, ők maguk főztek, és egy hétig voltak mondjuk a Mátrában, vagy a Balatonnál. Az iskola jó lehetőség volt arra, hogy a hasonló szellemiségű családok megtalálják egymást. Amikor idekerültünk, a lányok még picik voltak, tehát csak 3-4 év múlva jutottak odáig, hogy már önállóan is elengedjük őket kirándulni. A Széchenyi hegy akkor még ritkás, erdős terület, kiváló kirándulóhely volt. A közös családi kirándulásokon lassanként megismerkedtünk a gyerekeink barátnőinek szüleivel, és akkor az ember már tudta, hogy ki az, akit lehet hívni.

Mind a két gyerek színjeles tanuló volt. A gyerekeimet otthon én magam tanítottam németre. Én ugyan nem vagyok tökéletes németből, de mondjuk elég jól beszéltem és a nyelvtant is tudtam. Télen otthon varrtam; amíg a gyerekek iskolában voltak, akkor csönd volt és nyugalom, az egy szem asztalon nagyszerűen tudtam dolgozni. Mikor hazajöttek, én már csak az eltisztázást végeztem. Akkor mindenki hangosan fölolvasta a leckét, hogy tudjam, hogy mit kérdezzek tőlük. Akkor még egyszer elolvasta magában, aztán fölmondta, és én közbe fölvettem kérdéseket. Arra nagyon vigyáztam, nehogy szóról szóra akarjanak tanulni. Volt tanítónő, aki emiatt nagyon haragudott is, mert ő úgy követelte. Mondom, nem baj fiam, az a fontos, hogy te tudd, az az igazi. Miután én tanítóképzőt végeztem, ez erre jó volt.

'56-ban az itteni iskolát elkezdték átépíteni, mert nagyon megsaporodott a népesség. Amíg befejezték az átépítést, a gyerekeket szétosztották a XI. és a XII. kerületi iskolákba. A Fehérvári út elején volt egy óriási iskola. Az akkor orosztagozatos volt, és mondván, hogy ők jó tanulók, az én lányaimat oda küldték. Piroska akkor ment nyolcadikba. Egy orosztagozatos iskolába nyolcadikos korban odakerülni? – ezt nem lehet megtenni. Piroska volt az osztályából az egyetlen, a többiek közül csak a kisebbeket osztották be oda. De hát katonatiszt volt a kedves papa, és akkor a gyerekkel ki kell tolni. Az iskolában szokás volt, hogy a nyolcadikosok közül, akik végig kitűnő tanulók voltak kiválasztottak egyet, akit külön kitüntettek. Az osztályfőnök megsúgta Piroskának, hogy ő kapja majd a kitüntetést, de évváró előtti este üzent érte, és a gyerek sírva jött haza: „Belőlem soha nem lehet semmi, mert az apu katonatiszt volt” – a polgármester tiltotta le, neki kellett benyújtani a jelölt nevét. Még egyetemista korukban is így volt: akárhogy tanultak, nem kaphattak ösztöndíjat, nem járt nekik a menzajegy, tandíjat kellett fizetniük – ötévi tandíjukból egy Wartburgot vásárolhattunk volna. Ők voltak az „ikszesek”, ezt így hívták; a hatvanas években. Mikor a kisebbik lányom harmadéves volt, akkor szűnt ez meg; Piroska biológus lett, Marika építészmérnök.

Fényképalbum

Fénykép címe:	Édesapám az orosz fronton
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Munkács
A fénykép készítésének éve	1915
Kulcsfigura:	Besseneyi Miklós

Édesapámat, Besseneyi Miklóst (a képen jobbról a második) eredetileg Baldesweidernek hívták. A Temesvártól északnyugatra fekvő Újbesenyőn, egy sváb családban született 1885-ben. Bánát már régen is nagyon magyar-szerető vidék volt; apu azt mesélte, hogy az ő rokonságukból a '48-as szabadságharc alatt annyian harcoltak a magyar honvédségnél, hogy talán egy századot is kitettek volna, ha egy helyre rakják őket.

Édesapám önkéntes volt; zászlósként kezdte, de mire a világháború kitört, addigra már hadnagy volt. Az első világháborúban mind a négy évet végigszolgált; századosként szerelt le, egy géppuska századnak volt ő a parancsnoka. A világháború az ő számára az orosz fronttal kezdődött, mert amikor az oroszok betörték Galíciába (ami a Monarchiához tartozott), főleg Magyarországról küldtek oda csapatokat. Hosszú ideig volt az orosz fronton, később Lengyelországban is – Krakkó környékén meg Premysl védelmében –, szóval ilyen rémes helyeken. Onnan, amikor '16-ban betörték a románok Erdélybe, az erdélyi frontra vezényelték, később pedig az olasz fronton harcolt; Doberdónál nagyon sokáig volt, a háború végét is ott érte meg.

Még az orosz fronton történt, hogy egy visszavonulásnál az ő századának kellett védenie egy dombot, és ettől függött három ezred, vagyis az, hogy egy nagy tömeg vissza tudjon vonulni. Ezt édesapám vezényletével olyan kitartóan és ügyesen hajtották végre, hogy a visszavonulás sikerült, és ez volt a fő ok, amiért apu később megkapta a vitézséget. Már addig is volt neki több kitüntetése, de a vitézséget ezért kapta. Kétszer sebesült meg – egyszer tüdőlövése, egyszer egy láblövése volt –, úgyhogy a hátában is volt egy komoly mélyedés, a vádliján pedig egy nagyon föltűnő, nagy luk volt. Nem szerelték le, de ő nem is hagyta volna; a hazafiság, az, hogy a hazáért az életemet áldozom, akkor olyan természetes volt, amilyen ismeretlen fogalom ma.

Tulajdonképpen én az életemet a második sebesülésének köszönhetem. Amikor a láblövés után kioperálták belőle a golyót, nagyon-nagyon el volt fertőződve a seb, mert a nagy csata után nagyon nehezen szedték össze a sebesülteket. Nagyon féltek a vérmérgezésről, avval kezdték, hogy lehet, hogy levágják a lábát. Budapesten operálták a Honvéd Kórházban, és miután megműtötték, Besztercebányára küldték szanatóriumba. Ott azok közül, akik már kezdtek javulni, tudtak egy kicsit mozogni kiképzőtiszteket válogattak ki, mert a háború közepe felé már óriási veszteség volt tisztekből, miután ők mindig elől lovagoltak, tehát ők haltak vagy sebesültek meg leghamarabb. Az ép tisztek már nem lehettek kiképzők itt a hátsószágban, hanem a sebesült tisztekből válogattak. Így lett édesapám Besztercebányán kiképzőtiszt két hónapig, úgyhogy anyu odautazott és kibéreltek egy kis lakást – tavasszal voltak ott, és én karácsonykor megszülettem.

Fénykép címe :	Mityu és én Mándokon
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyoői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Mándok
A fénykép készítésének éve:	1920
Kulcsfigura:	Bessenyoői Elvira

Mándokon születtem én is és az öcsém, Miklós (Mityu) is. Itt a képen négyéves lehetek, Mityu talán még egyéves sincs. A házunk udvarán fényképeztek le minket. Ez a kép már az után készülhetett, hogy a falut néhány hétig megszálló románok kivonultak Mándokról.

A világháború alatt nagyon nyugodt élet volt Mándokon. Ott volt a szép, háromszobás lakásunk: volt egy elég nagy hálósoba, egy saroksoba, ahol az ebédlőbútorok voltak meg a sarokban egy szalongszék, amit anyu még az ő mamájától örökölt. És volt egy hosszúkás, elég nagy nappali szoba, ott volt nanyukának az ágya, és aztán az lett a gyerekszoba is, mikor mi világra jöttünk. A lakás egyik része az udvarra, a másik a kertre nézett. Nagy hátsó udvar volt – ott baromfit tartottak meg disznót is hizlaltak –, és a ház másik oldalán egy szép, nagy virágoskert, olyan hosszú, amilyen hosszú volt a ház. Itt lett nekünk homok meg hinta... szóval a kisgyerekeknek való játékok.

Nem voltunk elvágva a világtól, mert nem téglakerítés volt, hanem csak egy vasrácsos kerítés, amin ki lehetett látni – a grófi szürke marha gulyát is innen tudtuk

szemlélni. Mikor a tehenek mentek, az nem volt érdekes, mert azt mindennap látta az ember, és avval a kis szarvukkal nem is nyújtottak túlságosan izgalmas látványt, viszont a bikáknak hatalmas szarvuk volt, és olyan méltóságteljesen mentek – félelmetesek voltak az óriási nagy, fekete fejükkel. Nyilván távoli legelőkre is vitték, mert nem hajtották ki őket mindennap, hanem csak egy héten egyszer vagy kétszer. Amikor jöttek, az utca szélétben ment az egész gulya, és mellettük kétfelől egy-egy béres hosszú, szúró végű rúddal, hogy ha a jószág ugrálni akar ide-oda, akkor kicsit megbökcse.

Nem nagyon szerettem volna velük találkozni, de az a vaskerítés azért nagyon megnyugtató volt. Nem volt szabad nekünk a kerítéshez menni, de hát sajnos én voltam az a gyerek, aki nem mindig viselkedett a legszabályosabban. De meg is rémültem, mikor láttam, hogy ott jön a bika a közelben, rohantam is vissza ész nélkül. Aztán a bivalyok, az megint egy külön társaság. Milyen makacsok voltak, húha, azokat hogy püfölték a béresek! – mert nem akartak menni. Amikor esős idő volt, és sok volt a tócsa (ugye, akkor még volt nem kövezett út a falun főutcája, és voltak rajta jó kis teknőcskék), a bivaly belefeküdt az út közepén.

Mándok hosszanti fekvésű község, a főutca ott ment előttünk. A falu egyik végén volt egy tó, amellet volt a katolikus templom, utána pedig a kastély. A kastély mellett van egy óriási terület, ahova a Tiszán leúszatták a máramarosi erdőkből a fenyőfát, és ahol akkoriban egy óriási fatelep volt. A fatelep innenső szélén volt a Laci bácsiék háza. Laci bácsi volt a gróf főerdésze, ez az egész faállomány az ő parancsnoksága alá tartozott. A tó jobb partján mentünk Laci bácsiék felé, és akkor ott mentünk el e mellett az óriási terület mellett, ahol hegyekbe halmozva álltak a fahasábok.

Laci bácsinak mint főerdésznek a grófi uradalom adta a lakást. Óriási ötszobás lakása volt. Emlékszem a pipaszobára: gyönyörű pipatőrium volt a sarokban, de fekete bőrfotelok és kanapék is álltak ott és lenn a földön egy nagyfejű, tátott szájú medvebőr – az iszonyatos volt. Én csak úgy mertem abba a szobába bemenni, hogy fogtam valakinek a kezét. De a pipatőrium, az vonzott, olyan gyönyörű faragott pipái meg porcelán pipái voltak Laci bácsinak. Az erdészház – az akkori építészeti hagyománynak megfelelően – L-alakú épület volt széles, beüvegezett folyosóval. A folyosón minden ajtó fölött nagy szarvasagancsok voltak, még a fal is teli volt agancsokkal, de voltak őzikefejek meg kitömött nyuszi, kitömött mókus... szóval voltak ott tisztességes, vidám állatok is, nemcsak ez az iszonyatos medve.

A jószágkormányzó nem lakott nagyon messze Laci bácsiéktól, csak Laci bácsinak ott kellett a fatelep mellett lenni, a jószágkormányzó háza pedig kicsit beljebb volt. A faluban inkább az iparosok meg az uradalom vezető tisztviselői laktak, és azok a parasztemberek, akiknek háromtól húsz holdig volt különböző nagyságú földterülete. Mándok kimondottan parasztfalu volt, de mellette járási székhely is, tehát itt több hivatalnok élt. Volt itt járásbíró, és több hivatal meg több üzlet is volt nálunk, mint máshol, hiszen aki a különböző falvakból bejött ügyet intézni, az itt vásárolt. Egy járási központ, az mindig nagyobb életet él – a Kisvárdai Takarékszövetkezet is ezért létesült Mándokon. Itt volt édesapám előbb könyvelő, később főkönyvelő.

Fénykép címe :	Jótekonysági rendezvényen az öcsémmel
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyoí Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1928

Itt Mityu (Miklós) öcsémmel vagyunk lefényképezve egy jótekonysági rendezvényen. A húszas években nagyon sok ilyen megmozdulás volt Baján. Nem is tudom, mondtunk-e itt valami verset, vagy csak egy élőképben álltunk népviseletben. Nagyon divatos volt akkoriban az élőkép, úgyhogy azt hiszem, itt is az lehetett.

A jótekonyság és az egyéni segélyezés az első világháború után nagyon kifejlődött Magyarországon; rengeteg menekült volt, akit a megszállt területekről egyszerűen kihajítottak egy szál batyuval, és ott volt minden nélkül. Bajára is nagyon sokan menekültek Dél-Bácskából, azon kívül rengeteg hadiözvegy, hadiárva volt, akiket valahogy segélyezni kellett, de a város borzasztóan szegény volt, tehát ezeket a dolgokat valamilyen összefogással kellett megszervezni. Baján még az első világháború előtt egy-két évtizeddel építették a Szegényházat. A hatalmas épület laktanyának használták a szerbek a megszállás alatt, teljesen tönkretették, tehát annak a felújításához is sok pénz kellett, és a Bajai Takarékszövetkezet (aminek apu volt az igazgatója) bizonyos összeggel ehhez is hozzájárult.

Volt ezen kívül mindenféle egyesület. Az egyiknek Szociális Misszió Társaság volt a neve. Ez egy világi egyesület volt, két gyermektelen asszony alapította, Herr néni és Sommer néni. Herr néni a fiú tanítóképző egyik tanárának volt a felesége, Sommer néni özvegy volt, úgy emlékszem; mivel nem volt gyerekük, ők minden erejüket a segélyezés megszervezésére tudták fordítani. A Misszió szociális támogatásban részesítette a legszegényebbeket. Aki ebbe az egyesületbe jelentkezett, az elvállalta, hogy havonta befizet egy bizonyos összeget, vagy akinek terménye volt, az kukoricát, krumplit, fát... kinek mije volt, azt ajánlotta fel. A Szociális Misszió Társaságban tagok lehettek értelmiségiek, iparosok, kereskedők, de még a legegyszerűbb ember is, aki ugyan nem adott be pénzt, de ilyen vagy olyan munkával valamiben segített.

A másik társulat, az kimondottan Trianon következtében szervezett nemzeti társaság volt: a MANSZ, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. Itt egy hajdani huszártisztnek a felesége, Micsky Bella néni volt a vezető; szép, nagy házuk volt, az egyik szobából csináltak egy irodát a MANSZ ügyeinek intézésére. Bella néni akkoriban már idős volt, de az első két évben biztosan ő volt a MANSZ vezetője. Nagyon ügyes, agilis asszony volt, egy földbirtokos lánya, aki hozzá volt szokva a rendezkedéshez, a parancsoláshoz – nem volt bántóan parancsolgató, nagyon szimpatikus volt és éppen ilyen szerepre való. Azt hiszem, a birtokuk nagy része Dél-Bácskában volt, bár itt lakott a család bent Baján. Nagyon gyakori volt akkoriban, hogy a birtokosoknak a tanyán is volt lakásuk, de télen, meg amikor a gyerekek iskolába jártak, Baján laktak, vagyis megvolt a városi lakásuk is.

Azt mondhatnám, hogy a legelesettebb rétegé volt a Szegényházhoz tartozó Szociális Misszió Társaság, a MANSZ pedig főleg a menekültek segélyezésében, nekik lakás, bútor, anyagi javak juttatásában tevékenykedett. Akkoriban nagyon sokszor volt utcai gyűjtés. Ebben minden kisebb szervezet is benne volt: a Zsidó Nőegylet, a Katolikus Nőegylet (ami a húszas évek második felében alakult) és más segélyszervezetek is. Kisebb segítő társaság meglehetősen sok volt Baján: egypár utcából összefogtak a helyiek, ez pár évig működött, de amikor meghalt vagy elköltözött a szervező, akkor a társaság lassan eltűnt, és lett helyette máshol egy másik. A bajai keresztény középosztálynak az a része, aki akart dolgozni és tudott többnyire a MANSZ-ban vagy a Szociális Misszióban volt benne – nagyon sokan, mint mi is mindkettőben.

Voltak jótékonyági bálók, rendezvények is, bár nem annyira bálokat, inkább előadásokat rendeztek. Volt a városi énekkar, a Tanítóképző Intézet énekkara, a tűzoltók fúvósenekara... – ezek közül valamelyik biztos, hogy szerepelt. Azon kívül minden ünnepségnek természetes része volt a versmondás, tehát rengeteg Arany és Petőfi vers, és azon kívül Trianonnal kapcsolatos, frissen megszületett vers hangzott el – és az akkor nagyon közismert dalok. Voltak a színházteremben rendezett műsorok, de még több volt, amit szabadtéren rendeztek, például a Déry parkban.

A polgármester felesége és az édesanyám nagyon sokat dolgozott a MANSZ-ban is és a Misszió Társaságban is.

Fénykép címe :	Tóth Kálmán téri házunk
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1930-as évek

Ez a bajai utolsó lakásunk a Tóth Kálmán téren. Mi nagyon sokat költöztünk. Először a Takarékpénztár épületében laktunk, de még azon a házon belül is kétszer költöztünk másik, egyre nagyobb lakásba. Kétsaroknyira volt tőlünk egy orvos család háza; Györgyi, a lányuk az osztálytársam volt és az első barátnőm Baján. Eleinte szigorúan ki volt adva, hogy ha engem valaki meghív, először ő jöjjön el mihozzánk, de később – amikor már voltak ismerős családok, ismerős hasonló korú gyerekek – anyuék már nem vették ezt nagyon szigorúan; nem emlékszem, hogy kikaptam volna, ha fölmentem Pollerman Györgyiékhez. 10-11 év múlva apám éppen az ő házukat vette meg.

Tizenhat éves voltam, amikor 1932-ben édesapám megvette a házat, fölújította és a következő évben odaköltöztünk – ez volt az utolsó lakásunk Baján. Kisiskolás koromból jól emlékeztem rá: a belső szobáknak nem volt semmi világítása, minden sötét volt, félelmetes és ijesztő. Szóval, amikor azt mondta apu, hogy na, mit szólsz? – én ezt a házat megvettem és nemsokára itt fogunk lakni, megrémültem. Apukám, ezt a vén bagolyvárat? – hát ez borzalmas! Majd meglátod, milyen szép lesz - felelte.

Valóban gyönyörű, világos, nagyon kellemes hát lett belőle. A mérnök, aki felújította és belülről modernizálta a házat, középre épített egy félköríves lépcsőt, ami az ebédlővel szemben érkezett föl az emeletre. Tiszta üveg volt, a lépcsőház, tehát

nagyon szép, világos lépcsőházban jött az ember föl, és amikor benyitott az előszobába, az előszoba közepén álló ajtó is tulajdonképpen egy üvegfal volt, csak két, téglából rakott oszlop tartotta a mennyezet súlyát, tehát már onnan be lehetett látni a hallba és az ebédlőbe. A nagy üvegajtó mindig nyitva állt, csak télen, amikor tíz foknál hidegebb volt, akkor csukták be. A ház homlokzati részének egyik végén volt az én szobám, az hat méter hosszú volt, azután jött a nagy ebédlő (kilenc és fél méter hosszú), és azt követte a fogadószoba, ami hat és fél méter – szóval hatalmas nagy lakás volt. Az én szobám mögött volt egy kisszoba – ez volt a nagymamámé, és az után volt a szüleim hálószobája. Az öcsém szobáját a régi lépcsőház emeleti részéből alakították ki.

A Tóth Kálmán téri ház földszintjének elülső részén üzletek voltak. A legszélső Majtinszkyé, a látszerész zsidóé, mellette volt a nagy trafik, ami egyben lerakat is volt. A következő bolt az öreg ponyvás-köteles zsidóé, Lustig úré volt. Schön Márk volt kiírva, az volt ennek az ükapja; az ő boltja ott volt már azóta, hogy az 1800-as évek közepén megépítették a házat. Lustig úr boltja után a Hangya Szövetkezet boltja következett, egy csemegeüzlet, végül egy órás és ékszerész.

A házunknak nagy kertje volt. A sarkában állt két fenyő, azon túl egy nyírfa és a másik végében két diófa. A ház előtti részen volt pergola meg ott voltak a rózsák. Szép és kellemes kert volt, jó volt nyári estéken oda kiülni. A ház mögött, egy külön épületben volt a házmesterlakás, és ugyanott volt a nagy trafiknak az irodája és a raktára.

Ez a ház, a mi utolsó bajai otthonunk '46 szeptemberéig szovjet hadikórház volt; 1944 októberében jöttek be az oroszok, és a nagy házakat mindjárt lefoglalták. Amikor a kórházat megszüntették, az internálótábor parancsnoka és egy rendőrcsalád költözött be. Mikor 1946 végén az internáló parancsnokság is megszűnt, visszaigényelhettük a szüleim lakását, és hosszas huzavona után sikerült számos társbérllővel együtt hazaköltöznünk: hét felnőtt és hat gyerek lakott a lepusztított, kifosztott Tóth Kálmán téri házban. Beköltözés előtt két hétig meszeltünk, takarítottunk, de még így is egerek között töltöttük az első éjszakákat – alig tudtunk tőlük aludni. A bútoraink közül csak keveset – azt is keserves nyomozás, küzdelem, alkudozás után – tudtam visszaszerezni. A kert szörnyű állapotban volt: eltűnt a két diófa, a nyírfának, virágoknak nyoma sem maradt, egyedül az öreg tuja maradt meg.

Fénykép címe :	Kaszinóbál a Központi Szállodában
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1936
Kulcsfigura:	Besseneyi Elvira

Ezen a képen húszéves vagyok, egy évvel az érettségi után készült egy jelmezbálon a Nemzeti Kaszinóban. Az az apróruhás lány, az én vagyok középen. A bál a Központi Szálloda emeletén volt, gyakran rendeztek ott – és a szálloda éttermében, sőt a kerthelyiségében is – táncmulatságokat.

Tizenhét éves koromtól kezdve már minden szombaton mentünk táncolni. Két nagy szálloda volt Baján: a Nemzeti, aminek zsidó tulajdonosa volt, és a Központi Szálló, ami a keresztény társadalomnak volt inkább a találkozóhelye. Mindkét szálloda erősen megrongálódott az első világháborúban. A Nemzeti hamar talpra állt, de a Központi Szálloda felújításához sok támogatást adott a Bajai Takarékpénztár. Minden évben volt ott valami felújítás. Ezekben az években éppen az udvarát alakították át, amit régebben kertmozinak használtak. A mozi fölött volt a kaszinó, mellette pedig a mozi tulajdonosnak volt egy nagy kertje. A mozis rájött, hogy nyáron, a nagy hőségben alig jönnek a kertmoziba, viszont a kert nagyon vonzó,

mert a nagy fák kellemes hűvösséget adnak. Fölhagyott a mozival és csinált helyette egy kerthelyiséget: a fákat körben meghagyta, mindenféle futónövényeket ültetett, úgyhogy nagyon kellemes helyet alakított ki. A kertmozinak eredetileg volt egy színpada, amin néha nyári előadásokat rendeztek, az elé bokrokat ültetett, oda is fölfuttatott valamilyen növényt, és végül ez a rész lett a legelőkelőbb helye a kerthelyiségnek. De az egyszerűbb kispolgár is eljöhetett ide, az ő fia-lánya is nyugodtan táncolhatott. Az ebédlőjében, az étteremben cigánymuzsika volt, de ilyenkor kint muzsikáltak a lugasban. Az étterem összes ajtaja-ablaka nyitva volt, úgyhogy aki bent ült, az is mind hallotta a zenét – tehát nagyon kellemes volt. Ez kerthelyiség a bajai fiúknak, lányoknak egy tisztas találkozóhelye volt. Persze csak szülői felügyelettel látogathattuk, de mi ezt nem éreztük nyomasztónak.

Fénykép címe : **Első bál ruhám**
Interjúalany neve: **László Szabolcsné
sz. Bessenyői Elvira**
A fénykép készítésének helye: **Baja**
A fénykép készítésének éve: **1934**

Tizenhat éves koromban ismerkedtem meg az első szerelmemmel. Nagyon rendes fiatalember volt, kedvelték a szüleim, de mi még nem voltunk abban a korban, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítottak volna a kapcsolatunknak. Érettségi előtt a szülők csak azt nézték, hogy rendes, tisztességes fiúk forogjanak a lányuk körül. Ez a szép, csöndes szerelem kitartóan melegedett, de persze házasságról még bizalmas beszélgetéseinkben sem lehetett szó köztünk, bár szerintem mind a kettőnkben az volt a remény, hogy ebből úgylis házasság lesz, ez olyan komoly. Az akkori fiúknak, ha rendes család lányának akartak udvarolni, nagyon fegyelmezniük kellett magukat. Az például, hogy mi kettesben elmenjünk moziba, teljesen lehetetlen

dolog lett volna; három-négy lány és három-négy fiú ment együtt. Utána elbúcsúztunk egymástól, a fiúk a lányokat hazakísérték (minden lánynak legkevesebb egy fiú jutott, de volt, akinek több), és akkor szépen 8-9 körül hazaérkeztünk – ennyi szabadság azért meg volt engedve.

Velem a bajok az érettségi bálon kezdődtek. A Központi Szálloda nagytermében volt az érettségi bálunk és – aki aztán az én férjem lett – egy katonatiszt szintén ott volt. Utásztiszt volt, aki két évvel azelőtt járt már Baján valamilyen gyakorlaton, és akkor összeismerkedett bajai önkéntesekkel, akik az utászokhoz voltak beosztva, tehát volt már neki egy pár civil ismerőse. Az csak két-háromhetes gyakorlat volt, de most idehelyezték Bajára. Éppen a szálloda éttermében vacsorázott, mikor hallotta, hogy muzsikálnak, s mivel szeretett táncolni, elment és körülnézett, hogy nem talál-e az ő bajai ismerősei közül valakit.

Én éppen arrafelé táncoltam valakivel. Azt mondja Bandi: „Te, ott van az a virágos ruhás szőke lány. Gyere, annak bemutatlak”. És én kivel táncoltam? – a szerelmemmel. Odajön az én Bandi barátom: „Engedd meg, hogy bemutassam a barátomat”. És ilyenkor ugye, kezét fogtunk, megismerkedtünk, és elmentünk táncolni. Elég mérges voltam magamban, de ilyenkor ugye, udvariasnak kell lenni az idegen fiatalemberrel. Olyan nincsen, hogy az ember grimaszt vág, mindent jó képpel el kell viselni, és azért, aki táncolni szeret, az a másiknak elég hamar megbocsát, ha jól táncol. Szabolcs jól táncolt.

Akkoriban az etikett a táncparketten is nagyon szigorú volt: az nem lehetett, hogy 3-4 perc múlva jöjjön, akivel táncoltam, és visszakérjen – ez nagyon nagy sértésnek számított, nem is lehetett volna kaszinótag az ilyenből. Aki vissza akart szerezni, annak kellett keresni egy barátot (és végeredményben a bajai fiúk közül nem volt nehéz ilyet találni), hogy te, menj már, kérd le, mert ez a pimasz idetolakodott nekem. Miután én is jól táncoltam, nem voltak elkeseredve a fiúk, hogyha engem kellett lekérni, mert úgyis szívesen táncoltak velem. Az volt a finom és elegáns, hogy legalább egy kört táncoltunk, és akkor jött vissza az eredeti táncpartner.

De később, amikor már nagyon határozott szerelmek voltak, ez elfajult. Mi hárman voltunk nagyon jó barátnők, és mindenkinek megvolt a szerelmes párja, úgyhogy a három fiú összetartott: aki közülük éppen fölszabadult (mert a szerelmét lekérték), az abban a pillanatban odament a barátja mással táncoló párjához, és már tudta, mi a

kötelessége. Na, de akkor már külön brancsoknak a martalékai lettünk, mert az egyik fiúnak is volt egy baráti társasága, az azt használta ki, és az ellen-szerelmesnek is megvoltak a maga szövetségesei. Igen, a végén már ott tartottunk, hogy volt egy tiszti bagázs, és volt egy civil bagázs.

Szabolcs nem adta föl, rettentő kitartó volt. Neki, mint utóbb kisült, első látásra nyilvánvaló volt, hogy én vagyok az, akit szeret. Ő addig rengeteg lánynak udvarolt, de onnan kezdve, hogy engem meglátott, őt már soha többet senki nem vonzotta. Én mondjuk csinos lány voltam, de nem voltam egy szépség, tehát nem az, akitől mindenki elájult, ha ránézett. De hát ez így volt megírva a sors könyvében. Én két báli szezont táncoltam végig, és csak azután mentem férjhez Szabolcshoz.

Fénykép címe :	Szabolccsal jegyességünk évében
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1937

Ezt a képet egy barátunk készítette rólunk lopva a Tóth Kálmán téri házunk verandáján. Szabolcs akkor már a vőlegényem volt, de nagyon hosszú jegyesség volt az, több mint egy évig tartott. Apu, aki a katonatiszteket nem állta, egy csöppet sem örült, hogy az én egyik fő udvarlóm egy utásztiszt. Szabolcs viszont folyton nyüstölt engem, hogy jó, hát ő boldog, hogy én igent mondtam, de most már a szüleimtől is szeretne engem megkérni – így kénytelen voltam anyunak elmondani, hogy mostan itt borzalmas dolgok vannak. Na, de mi lesz apuval? – hát legalább az anyu támogasson minket.

Emellett Szabolcs szülei is kezdtek kétségbeesni. Ők megszokták, hogy a fiuk minden alkalommal, amikor hazament Pestre, más-más lány képét rakta ki a zongorára, most meg – ki tudja, hányadszor – ugyanaz a fénykép került oda. A szülők viszont már kinéztek valakit a fiuknak: egy patikus házaspár három gyereke közül a középső lányt. Felvidéki származék volt, munkácsi család sarja, ősi családi barátság volt a szülei és apósomék között, akik szintén Munkácson ismerkedtek meg egymással, ott éltek házasságuk első éveiben. Nagyon csinos, helyes lány volt, a

fiatalok jó barátságban voltak gyerekkoruktól kezdve, de egyik se gondolt soha életében szerelemre.

A másik nehézség a vallás volt: mi katolikusok vagyunk, Szabolcsék meg reformátusok. Amikor már arról volt szó, hogy Szabolcs szeretné megkérni a kezemet, és mikor jöhet föl, hogy tiszteletét tegye, apu föltette a kérdést: és a vallásról beszéltetek? – úgyhogy emiatt majdnem még egy évet késett az esküvőnk. Mert Szabolcs ugyan megígérte, hogy én reverzálist kapok, és akkor katolikus templomban esküszünk, de a szülei ebbe nem egyeztek bele. Apu viszont Baján a belvárosi egyházközségben többször volt egyházközségi elnök – és akkor az egyházközségi elnöknek a lánya elmegy egy református templomba esküdni, ráadásul egy kis helyen, ahol mindenki mindenkit ismer? Ez nem Budapest, hogy legfeljebb elmegyek egy másik kerületbe, aztán kész. Baján katolikus templom van négy vagy öt, de református csak egy.

Mi nem voltunk olyan család, aki szóba sem állt az eretnekekkel. Anyu édesapja református volt, a fiútestvérei reformátusok voltak, tehát már őbenne benne volt, hogy csak az a fontos, hogy keresztény. Apu is mindig nagyon haragudott, ha egymással szembeállították a keresztény felekezeteket. Azt mondta, hogy aki keresztény, az szereti Krisztust – aki a szeretetet tanította –, és ha két keresztény gyűlöli vagy megveti egymást, akkor egyik se keresztény. Ezt mondogatta sokszor, úgyhogy ez volt az én reményem. Igen ám, de egy egyházközségi elnök mégsem mehet református templomba a lánya esküvőjére.

Tulajdonképpen a jóisten döntötte el a dolgot végül is, mert az én drága nagymamám, akit én nagyon szerettem, azon az őszön kapott egy agyvérzést és meghalt. Végül éppen a nagymama temetése után tudtunk végre megegyezni arról, hogy Baja helyett egy budapesti református templomban legyen az esküvőnk.

Szóval apu jóvóltából mi több mint egy évig voltunk vőlegény-menyasszony, és ez nem volt rossz, mert mi közben nagyon jól kiismertük egymást. Mi olyan sokat veszekedtünk, hogy az én szegény, jámbor mamám, aki csupa jókedv volt és békesség mindig azt mondta, hogy édes gyerekeim, nyugodjatok bele, ti nem vagytok egymásnak valók – hát ti megölitek egymást! Szabolcs nagyon szerette az édesanyját, és amikor velem összeveszett valamin és mérges volt, akkor dühében mindig azt mondta: úgyis az anyukádat vettem volna feleségül, hogyha ő lett volna a

te korodban! De miután jól kiveszekedtük magunkat, jól kifáradtunk, és hol az egyikünk, hol a másikunk mondta, hogy nem is olyan nagy marhaság az, amit te mondtál – és akkor megcsókoltuk egymást, úgyhogy szent volt a béke. Anyu gyakran beóvakodott a szobámba, amikor már teljesen elcsendesedtünk... ezek már meghaltak, már megölték egymást. Ijedten meg is kérdezte: jaj, gyerekeim, nincs semmi bajotok? És akkor azt mondta Szabolcs: dehogy, Elvira néni, mi olyan boldogok vagyunk. – Hát nem vagytok ti normálisak, mondta anyu. Apósomnak az volt a mondása: „Ne menjen le a nap a te haragoddal” – és ezt nagyon megjegyeztük mind a ketten.

Fénykép címe :	Esküvői vacsoránk a Pannónia Szállodában
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1938
Kulcsfigura:	Wyhs Béla

Ez az esküvői vacsoránk Pesten, a Pannónia Szállodában. Itt van Szabolcs családja és az én egész családom is. Béla bácsi, akinek a férjhez menésemet – legalább részben – köszönhetem, itt van balra lent; az asztal végén ül.

A jegyesség alatti huzavonában anyu bátyja, Béla bácsi volt a legokosabb a családban. A szüleim református templomba nem akartak menni, Szabolcs szülei viszont ahhoz ragaszkodtak. De hát édesapám Baján egyházközségi elnök volt a Belvárosi Templomban, nem tarthatta a lánya esküvőjét a város egyetlen református templomában. Amikor Béla bácsi lejött Bajára a nagymama temetésére, azt mondta a szüleimnek: idehallgassatok, azért a fiatalokkal se lehet ezt csinálni. Már egy éve húzódik-nyúzódik ez a dolog, és láthatjátok, hogy kitartanak. És hát Miklós, mondta apunak, miköztünk, mint sógorok közt soha még egy fél szó sem volt, amivel a másikat megbántottuk volna – mind a ketten rendes keresztény emberek vagyunk, hát akkor miért lenne az olyan nagy szégyen? Tinálatok itt most nem lehet esküvőt tartani, mert Baján, amilyen nagy a baráti kör, azt nem lehet megcsinálni, hogy egy titkos kis kápolnába elmentek, ez ki van zárva. Viszont az egész rokonság Pesten van vagy Pest környékén, nem beszélve a László-családról, akik mind Pesten

laknak. És egyébként is, télvíz idején lecsődíteni ennyi embert Bajára? Ha mindenki lejönne ide, a fél szállodát elfoglalnánk, annyian lennénk, de ha ti följöttök Pestre, minden egyszerűbb.

Béla bácsi Sárospatakon járt jogakadémiára. Később Sopronban lakott a családjával, de mikor nyugdíjba ment, följöttek Pestre, itt vettek egy kis öröklakást a Bocskai úton. Nekem ők voltak a keresztszüleim, úgyhogy a két család nagyon közeli jó barátságban volt a rokonságon túl is. Azt mondta Béla bácsi: ti egyszerűen bejelentkeztek hozzánk a XI. kerületbe, a Bocskai úton ott van a református templom a közelünkben, és ott lesz az esküvő. Én ismerem azt a református papot, nagyon jó barátságban vagyunk, majd mindent szépen megbeszélünk.

Így is lett. Pesten óriási nagy hó volt; föl volt fogadva külön két ember, aki a templom lépcsőjét söpörte, mert egész délután esett a hó, és mindenhol méteres hófalak között jártunk – én a sleppes menyasszonyi ruhámban. Azért volt még egy kisebbfajta botrány. Szabolcs nagyon haragudott mind a kétféle papságra – a katolikusra is meg a reformátusra is –, és azt mondta: nem a papoknak esküszünk, hanem mi az úristen színe előtt egymásnak esküszünk. És egyébként még a katolikus hittan könyvben is az áll, hogy a házasságot a házasulandó felek kötik egymás közt, az egyház csak áldását adja rá. Tehát ha mi kötjük egymás közt, amikor összefogjuk a kezünket, akkor nem a papra nézünk, hanem egymásra, mert mi egymásnak esküszünk, és ebből minden pap ki van zárva. Az anyósom, aki egyébként nagyon aranyos, melegszívű, de borzasztó precíz és mindenre nagyon sokat adó asszony volt, majd' elájult, mint utólag elmondta, hogy ő még ekkora szégyent egy esküvőn se látott, hogy mi ilyen tiszteletlenek voltunk a pappal szemben. A papnak arcizma se rezdült, nyilván előfordult ez már életében. Lehet, hogy tudta is, Béla bácsi biztos elmesélte a zűrös előéletét ennek az esküvőnek.

Az esküvői vacsora a Pannónia Szállóban volt. A Rákóczi út elején, jobb oldalon állt ez a szálloda (a második világháború után sokáig diákszállónak használták). Az 1800-as évek elején épült, a reformkorban, amikor már az élet kezdett pezsegni, és a vidéki uraságok, az arisztokrácia utazott föl Pestre. Nagyon szép, elegáns volt a berendezése is: a szobákban még az első világháború előtti bútorzat megmaradt, a világháború itt nem csinált nagyobb pusztítást. A székek aljába a csizmahúzó be volt építve, tehát a keresztfát úgy helyezték el, hogy a sok díszmagyarba öltözött úr a

csizmáját könnyen le tudja húzni. A Pannónia eredeti étterméből csináltak egy kávéházat és egy cukrászda részt. Az utcai frontnak egy része, befelé egy hosszú terem volt régen az étterem, amiből később a nagy kávéház lett. A szálloda udvarát egy üvegkupolával befedték, és abból alakították ki az éttermet. Az üvegkupola magasabb volt, mint az első emelet – vagy annak a plafonjáig ért –, úgyhogy óriási pálmák voltak odabent, gyönyörű volt. De ez a vacsora nem a nagy étteremben volt, hanem egy különteremben.

Fénykép címe :	Szabolccsal az esküvői vacsoránkon
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1938

Ez is az esküvői vacsoránk a Pannónia Szálló különtermében, de ez már egy közeli kép rólam és Szabolcsról. Amilyen ugrifüles voltam én egész életemben, olyan borzasztóan meg voltam hatódva az esküvő napján. Hogyne lettem volna? – hát tisztában voltam vele, hogy én egy életre szóló szerződést kötöttem: most aztán ha fúj, ha esik, már nincs mese. Annak ellenére, hogy nagyon nagy volt a szerelem, én mégiscsak éreztem a súlyát ennek.

Talán Szabolcs ötlete volt, de ebben mi megegyeztünk, hogy azt mondtuk, nem maradunk itt éjszakára. Ez a szálloda olyan, mint a „családi ház”, ahol mi eddig mindig együtt voltunk a szüleinkkel. Itt van az esküvő, tehát mi most elmegyünk egy másik szállodába, mert hát a családi házban nem illik ottmaradni esküvő után. Úgyhogy tíz óra körül – addig vidultunk velük együtt – elbúcsúztunk a családtól és átmentünk a Gellért Szállóba. Szabolcs kibérelt egy szobát a Pannóniában, ahova már előre elvitte a civil ruhát, mert külföldre utaztunk, úgyhogy teljes civil felszerelésbe öltözött át. Anyu fölött, hogy lehántsa rólam a menyasszonyi ruhát – mert nekem is a kofferben elő volt készítve az úti ruhám –, aztán lekísért minket a

szálloda kapujáig. Anyu amilyen könnyen nevetett, ugyanolyan könnyen sírt, úgyhogy addig nagyon vidáman ment minden, de mikor lekísért minket, már a megcsókolásnál zokogott, és ahogy az üvegajtót behajtotta, nekiesett az üveglaknak és ott sírt, miközben mi beszálltunk a taxiba és mentünk át a Gellért Szállóba. Igen, hát nagy elszánás: a fiatalok persze boldogan indulnak neki, de hát az öregek, akik már sok mindent megéltek, azok arra gondolnak, ki tudja, mi lesz még – de milyen szerencse, hogy nem tudták, istenem.

Olaszországba mentünk nászútra, mint a szüleim, ugyanazokat a városokat jártuk mi is: Velence, Firenze, Róma, Nápoly. Akkoriban Olaszországban a nászutasoknak nagy kedvezmények voltak: ötvenszázalékos vasúti kedvezményt kaptunk, és a szállodákban is adtak valami engedményt. Hosszú nászutunk volt, majdnem négy hétig tartott. Szabolcsnak ugyan csak két hét szabadság járt volna, de plusz két hetet még kérvényezett mondván, hogy ha egyszer kijutunk Olaszországba, ne kelljen túlságosan hamar hazajönnünk. Szabolcs még nem volt Olaszországban soha, én voltam Rómában, és mindig ájultoztam neki, hogy milyen szép Olaszország is, Róma is, így végül azt mondtuk, hogy ha egy ekkora utazást megteszünk ennyi kedvezménnyel, nem csak két hétig maradunk. És milyen okosak voltunk: mi '38-ban esküdtünk, '39-ben kitört a háború, és utána aztán évtizedekig nem volt utazgatás – először a háború, utána meg a szegénység miatt.

Fénykép címe :	Anyósom családja
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Nagylucska
A fénykép készítésének éve:	1900 körül
Kulcsfigura:	Trusza Margit

Ez az én anyósomnak, László Ferencnének a családja. Ez az édesapjuk közepén, Trusza Sándor, mögötte balra az anyósom, Margit. Aki a kisbabával az ölében ül, ő Piroska néni, a legidősebb lány, mögötte áll a férje a nagyobbik fiukkal. A másik oldalon, a bal szélén ül Berta néni, ő anyósom fiatalabbik nővére volt, és kettőjük között van még egy húga, de az ő nevét elfelejtettem. És akkor itt elől ül anyósom két kisöccse: balra a nagyobbik, Sándor, és mellette ez a kisfiú, a legkisebb, aki még kicsi korában meghalt.

Anyósom Beregszász mellett, Nagylucskán született, itt volt az édesapja jegyző. Az édesanyja nagyon korán meghalt, a papa akkor, amikor anyósom 16-17 éves

lehetett. A papa testvére vagy unokatestvére pap volt (talán kanonok), és a papa halála után ő helyezte el anyósomat egy felvidéki zárdában – ott tanult négy évig, tanítói oklevelet kapott –, hogy az árva lánynak legyen valami foglalkozása. Soha nem tanított az anyósom, mert hamar férjhez ment.

Abban az évben végezte el a tanítóképzőt és került Munkácsra, a keresztszüleihez anyósom, amikor a leendő férje éppen ügyvédbojtárkodni kezdett Ferenczi Lajosnál, aki ügyvéd és közjegyző volt, és aki nem volt más, mint ennek a Margitnak a keresztaja. Ferenczi Lajos és a felesége gyermektelenek voltak, gondolták, majd ők gondját viselik a lánynak. Itt ismerkedett meg egymással az anyósom és az apósom – a mi családukban mindig virágzott a romantika.

Fénykép címe :	Férjem családja Munkácson
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Munkács
A fénykép készítésének éve:	1912
Kulcsfigura:	László Ferenc

Ez itt László Ferenc, az apósom a családjával. Munkácson készült a kép, ott esküdtek, ott laktak 1913-ig, a három gyerekük is ott született. Itt Szabolcs még csak egyéves forma, lent balra az idősebb nővére, Lonci (Eleonóra), aki 1906-ban született, mellette Lenke, aki 1908 körül.

A László-család eredetileg gömöri nemesi család volt, Gömörből költöztek Kárpátaljára, Kiskejőcre. Harangöntéssel foglalkoztak. Azon a vidéken elég kicsi földescskéje volt mindenkinek, úgyhogy általában valamiféle ipart is hozzávettek vagy kereskedést, egyszóval valami mással is foglalkoztak. László Sándor és István alapították a kiskejőci harangöntödét az 1780-as évek végén, ami a család kezelésében maradt az 1800-as évek végéig; akkor halt meg az én apósom édesapja, László Lajos. Nagyon fiatalon halt meg. A felesége Egry Borbála volt; az ő családja a gazdagabb nemesi családok közé tartozott, de a László-család is, nyilván azért házasodott be ide az Egry-család. Egry Ferenc – apósom édesanyjának a testvére – szintén egy László-lánynak volt a férje; és akkor ő már bent dolgozott a harangöntödében. Amikor meghalt az apósom édesapja, és a gyerekek még nagyon kicsik voltak, akkor ez az Egry Ferenc lassanként a László-család tagjaitól kivásárolta

a részeket – a László-család harangöntő műhelyéből így lett Egry Ferenc harangöntőde.

Apósom elemi iskolás lehetett, amikor meghalt az édesapja. Neki és a testvéreinek Egry Ferenc volt a támogatójuk, a neveltetésük költségeihez, mint gyám ő járult hozzá. A Sárospataki Kollégiumban tanult apósom középiskolás korában is, és később a jogakadémiát is Sárospatakon végezte el. Férje halála után apósom édesanyja férjhez ment egy Ajtay nevű férfihez, aki szintén egy kisgejőci nemesi család fia volt. Ez az Ajtay elég könnyelmű ember lehetett, mert mikor még gimnazista volt apósom, ő még rendes kollégiumi tag volt Sárospatakon, de mire a Jogakadémiára került, addigra már a szegény diákok közé tartozott.

Végzett jogászként apósom Munkácsra ment; családjának volt ott egy ügyvéd és közjegyző ismerőse, Ferenczi Lajos, aki fölvette ügyvédbojtárnak. Itt, ennél a családnál ismerkedett meg egymással az anyósom és az apósom, és egymásba szerettek. A fiatalok türelmetlenek voltak, és apósom – akinek közben az édesanyja is meghalt – úgy vélte, hogy nagyon hosszú ideig tartana, amíg ő két év alatt ügyvéd lehetne, mert addig nincs kereső foglalkozása és nem tud megnősülni. De szerencséjére akkor szervezték meg Magyarországon a nagyobb határőrségeket. A határőrség egy külön rendőrparancsnokság alá került, Munkács lett az egyik körzeti központ – és oda jogvégzett fiatalembereket kerestek. Ő menten jelentkezett, elvégezte az egyéves tanfolyamot, és – mivel szorgalmas, jó eszű ember volt – mindjárt kinevezték Munkácson a határőrkapitány helyettesévé. Tehát egy év múlva ők meg tudtak esküdni.

1905-ben házasodtak össze, 1906-ban született Lonci sógornőm, aztán Lenke és 1911-ben Szabolcs. 1914-ben kitört a háború, de miután apósom rendőrségi parancsnok volt, ő nem vonult be – ez nagy szerencséje volt a családnak. Még a háború előtt meghalt a határőrség parancsnok Orsován, és akkor apósomat előléptették és áthelyezték Orsovára, tehát a legészakibb városból a legdélebbibe. Oda átköltözött a család, és erről később úgy emlékeztek meg, mint az életük legbékésebb, legnyugodtabb, legboldogabb idejéről. Hiába volt Szerbia viszonylag közel hozzájuk, azt a területet a románok is, a szerbek is, mindenki elkerülte. Orsován voltak ők 1918 végéig, de még mielőtt befejeződött volna a világháború – az utolsó hetekben – áthelyezték az apósomat Sopronba.

A fénykép címe :	Apósomék Üllői úti lakásának fogadószobája
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1930-as évek eleje

Ez apósomék Üllői úti lakásának fogadószobája. 1930 körül készülhetett a kép, mert amikor én 1935-ben megismertem Szabolcsot, ők már Budán laktak.

A férjem édesapja eredetileg jogász volt, Sárospatakon végzett 1904-ben. Pár hónapig ügyvédbojtárkodott Munkácson, de aztán megnősült, és beállt a rendőrséghez. Határőr parancsnokhelyettes volt Munkácson 1913-ig, azután áthelyezték határőr parancsnoknak Orsovára, ami a Monarchia legdélekeletibb csücske. Orsován voltak ők 1918 végéig, de még mielőtt befejeződött volna a világháború – az utolsó hetekben – áthelyezték az apósomat Sopronba.

Akkor nekik már nagy, négyszobás lakásuk volt, egy teljes vagonot betöltöttek a bútorok. Gyönyörű perzsaszőnyegek voltak, mert a török kereskedők még a világháború alatt is hajón hozták föl az árujukat – miután el voltak Nyugat-Európától zárva, viszonylag olcsón adták. Mindig mondta az anyósom, hogy olyan szőnyegek voltak, hogy a királyi várban sem láttak olyan különlegességeket. Egyszerűen bevagonírozták a lakás teljes bútortartását és minden ingóságukat, és elindították Sopron felé. Anyósom egyik testvére Kökösön volt férjével egy földbirtokosnál. Ez

Székelyföld legtávolibb csücskében van, Brassó felé, és oda mentek el anyósomékkal, hogy ők ott lesznek, amíg az apósom azt nem írja, hogy megérkeztek a bútorok Sopronba. Ők ugyan szerettek volna máshova menni, hogy a háború alatt nehogy a világvégén legyenek éppen, de hát máshol nem találtak rokont, aki a három gyerekkel befogadja őket.

Apósom megérkezett Sopronba, anyósomékkal ott voltak Kökösen – és kitört a háború vége. És az a bizonyos vonatszerelvény a bútorokkal és minden mással két-három hét alatt csak Ceglédig jutott el, és akkor tört ki a forradalom. Ami vagon ott volt, azt mind kirabolták, és soha többet nem láttak belőle. Az egy koffer ruha, amivel Sopronba ment az apósom, és a másik koffer ruha, ami Kökösen volt a feleségénél, ennyi maradt az egész vagyonukból. Azt most már nem tudom, hány hét alatt sikerült nekik Sopronba eljutni, de nem két nap alatt, annyi szent. Ott a rendőrségi fogdából megkapták az egyik szobát. Emeletes vaságyakon, a fogdai szobában lakott László Ferenc kapitány úr (ő volt a határrendőrség főkapitánya) és a családja. Sopronban van egy apácarend, a soproniak mindig csak, mint a „Szürkék” úgy emlegetik őket, és azoknak a közelében volt a rendőrség. Megtudták, hogy itt van ez a szerencsétlenül járt család, úgyhogy nagy gyűjtést rendeztek: összeszedtek nekik ruhát meg kisebb-nagyobb bútorokat.

Apósom mindenféle padlásról lehozott ócska bútorokból összeeszkábált egy szobát, de a háború után egy rendőrkapitánynak olyan icipici volt a fizetése, hogy ebből a három gyerekkel nem tudtak megélni, ezért elhatározta, hogy most elmegy ügyvédbojtárnak és mégis kitanulja az ügyvédséget. Valamelyik soproni ügyvéddel megegyezett, hogy hivatalosan fölveszi, mint ügyvédbojtárt és munka után kitanítja őt, hogy az ügyvédi vizsgát le tudja tenni. Ő addig a rendőrségtől nem jön el, mert hát valami alapnak kell lenni, hanem, ha letette az ügyvédi vizsgát, akkor fogja kérni a korai nyugdíjazását.

A vizsga után apósom följött Pestre és a Baross utcában nyitott ügyvédi irodát. Pesten akkor már megkezdődött a kereskedelmi élet. Kiderült, hogy apósom nemcsak szorgalmas és nagy munkabírási, hanem nagyon-nagyon rátermett is, mert gyorsan föllendült az irodája. A Kálvin téren is, a Nagykörúton is voltak zsidók, akik adtak-vettek, mindenféle üzleteket kötöttek, közvetítettek és állandóan kellett írni a szerződéseket. Neki valami kis luk volt először az irodája, amiért alig fizetett

valamit, tehát sokkal olcsóbban készített szerződést, mint egy régi, rendes ügyvédek, és egymás után szerezte az ügyfeleket. Főleg zsidó ügyfelei voltak, és a szerződések megkötésével kapcsolatban megtanulta, hogy milyen a telekspekuláció meg a házak adásvétele, úgyhogy az ügyvédi iroda mellett ő maga is elkezdte a közvetítést. És tulajdonképpen ez a közvetítés, ez hozta a több pénzt, bár az ügyvédi irodája végig megmaradt. Föl tudta hozni a családot Budapestre; először csak kétszobás lakásuk lett, aztán háromszobás, négyyszobás... egyszóval növekedtek, és mire mi megismertük őket, addigra már gyönyörű szép, ötszobás lakásuk volt Budán, a Fadrusz utcában.

Fénykép címe :	Férjem, Szabolcs kisiskolás korában
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1921

A férjem Munkácson született 1911-ben. A két lány – Lonci és Lenke – után megszületett Szabolcs, a fiú, és az biztos, hogy agyonkényeztették. Anyósom egyébként egy áldott jó, aranyos teremtmény volt, de olyan természetű, hogy jaj, istenem, nagyon féltetni, nagyon jól csinálni... szóval ezek a túlzásai megvoltak. Rengeteget költöztek: Szabolcs két éves koráig Munkácson éltek, aztán 1913-ban először Orsovára helyezték át apósom, aztán '18-ban Sopronba. 1920 körül följöttek Pestre, de amikor a becsületes soproni társadalomból a család fölkerült a fővárosba, akkor a sötét Baross utca valamelyik mellékutcájában mindenféle utcakölykökkel játszott a gyerek, és nem volt hajlandó tanulni. Apósom, az dolgozott éjjel-nappal szegény – akkor kezdte kialakítani az ügyvédi praxisát –, anyósom meg a drága kisfiacskáját tutujgatta. Mondta ő, hogy „tanulj, édes fiam!” – de ha „édes fiamnak” nem volt kedve tanulni, akkor nem tanult.

Volt apósomnak egy gimnáziumi osztálytársa, aki akkor a makói gimnáziumnak volt az igazgatója. Egyszer Pesten találkoztak az utcán. Megörültek, hogy hű, a

sárospataki szép évek, hát hol vagy, mit csinálsz? Ő gimnáziumigazgató Makón. Drága barátom, te vagy az én emberem! Énnekem van egy ilyen fiam, meg kell azt nevelni, mert otthon csak csirkefogó lesz belőle. Mert előzőleg a tanár elmesélte, hogy ő milyen szigorú, náluk milyen fegyelem van, és az apósom nagyon megörült. Anyósom majd' belehalt a szörnyű ötletbe: Makó? – hát az az isten háta mögött van! A legszerencsétlenebb persze Szabolcska volt, aki rádöbbent, hogy vége a szép életnek, mert ugye, a papától mást se hall, mint hogy majd ott megtanítanak téged kesztyűbe dudálni.

Különböző családi tragédiák után elérkezett a szent perc, és Szabolcs bevonult a Makói Gimnáziumba. Egy csomó parasztkölyök közt volt, mert a vidéki kispapok közül, amelyik jobb gazda volt, egy gyereket legalább kitaníttatta –szóval ezek stramm, verekedős gyerekek voltak, az én Szabolcskám, drágám meg egy kis vékony, agyonkényeztetett fiú. Írta a könyörgő leveleket, hogy ő ezentúl tanulni fog, csak engedjék haza. Holtra sírta magát szegény anyósom, de apósom azt mondta: most már vége – eddig lettél volna szigorú. Szabolcs egyszer azt írta: édesanyám, ne is tessenek nekem küldeni mást, csak egy kiló kenyeret, hogy végre egyszer már jóllakhassak. Na, hát erre majdnem Dunának ment az anyósom! Mire az apósom azt mondta: akkor küldjünk neki egy kiló kenyeret. És nem süteményt küldtek, nem hazahozták, hanem egy kiló kenyeret küldtek neki, és akkor belátta, hogy itt már vége van a világnak, ebbe bele kell törödni. Úgyhogy ott érettségizett Makón.

Olyan stramm, izmos legényke lett belőle, hogy elhatározta, ő valami mozgékony foglalkozást fog űzni. De a szülők addigra már eldöntötték, hogy patikus lesz és apósom gyógyszerész barátjának a lányát fogja feleségül venni, mert az a saját fiait nem tudta rábeszélni, hogy menjenek gyógyszerésznek. Ő is Munkácsról jött, a munkácsi patikusnak volt a fia, régi, jó, fiatalkori barátság volt közte és apósom közt, így a két papa megegyezett a gyógyszerészségben is, a házasságban is. Na, de Szabolcsnak volt egy osztálytársa, akivel ő jó barátságban volt. Az egy nagyon jó eszű, félárva fiú volt, aki azért akart katonának menni, mert ott, mint jó tanuló tandíjmentes lehetett; a felvételi vizsga után mindig kiválasztottak egy párat, aki ingyenesen tanulhatott. Lett is belőle vezérkari tiszt. Egyszóval Szabolcs őmiatta ment katonának. '33-ban végezte el az Ludovika Akadémiát, utászhadnagy lett. Mikor megesküdünk, már főhadnagy volt, és amikor bevonult '44-ben, akkor már százados, úgyhogy ő, mint százados is esett fogságba.

Fénykép címe :	Családi strandolás a Sugovica parton
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1943
Kulcsfigura:	László Szabolcsné

Ez a kép '43 nyarán Baján, a Sugovica parton készült; strandolunk Szabolccsal és a nagyobbik kislányunkkal, Piroskával. 1947-ig ez volt az utolsó nyár, amikor még együtt volt a családunk.

A Duna egész gyerekkorom főszereplője volt. Szüleim is nagyon szerettek sportolni, én meg különösen rohangászós gyerek voltam: evezés, úszás, tenisz, pingpong volt nyáron, és korcsolyázás meg ródlizás volt télen, teniszezés, futball nyáron. Ott volt a Duna, és az evezés már húsvét után megkezdődött; akkor még fürödni nem lehetett, de evezni, teniszezni igen. Középiskolás koromban mi már a főtéren laktunk, így csak a Sugovica hídon kellett átmennünk, és ott volt a Bajai Hajósegylet épülete. A Sugovicán volt egy nagy tutaj, ahhoz voltak kikötve a családoknak a csónakjai. Közvetlenül az épület mellett volt két teniszpálya, amit L-alakban vett körül a kabinsor. Átöltöztünk evezős vagy fürdőruhába, úgy evezünk ki a Nagy-Dunára, vagy kimentünk a torkolatig meg vissza, vagy körüleveztük a Pandúr szigetet... aszerint, hogy mennyi idő volt az evezésre. Télen a Vörös-híd alatt, ahol a tótok fatelepe volt, hamar befagyott a Sugovica, mert ott nagyon sekély volt a víz; odajártunk korcsolyázni.

A Dunai Hajósegyletet a húszas évek végén alapították (apu volt az egyik alapító tag) jobb polgári családok: összeálltak, összeadták a pénzt, közösen vettek telket. Két telepe volt a Hajósegyletnek: a nagy-dunai és ez a Sugovicán – itt voltak a sportpályák. Ez nem luxusnyaralás volt, hanem praktikus, rendes sportolási lehetőség. Ami szükséglet volt, az a rendelkezésünkre állt: öltözők, tusoló... hideg tusoló volt, de hát kinek kellett volna meleg víz? – akkoriban még nem voltak az igények olyan nagyok. Tavasszal, már kezdtünk evezni, lehetett teniszezni, és a sok lány, sok fiú (tizenháromtól huszonhárom évesig) mind ott rohangált, persze az egyes korosztályok inkább egymással foglalkoztak.

A fénykép címe:	Az utolsó békés családi karácsony Baján
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyoői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1943
Kulcsfigura:	László Piroska, László Mária

Ez a kép 1943 karácsonyán készült Baján, a Rókus utcai lakásunkban. Ez volt az utolsó békés karácsonyunk, amikor még együtt volt az egész család. Nagyon emlékszem rá. Apósomékat is lehívtuk Bajára, mert az ő lányaik idősebbek, és az ő gyerekeik már elég nagy unokák voltak, nálunk meg ugye, itt volt a két kicsi: Piroska két éves, Marika egy éves volt ezen a karácsonyon.

Ami játék itt látható, az mind bajai műhelyből került ki. Mert volt a Farkas babakészítő, az textilbabákat készített, de kezük-lábuk mozgatható volt. A babák fejét gipszhez hasonló masszából készíttette, és ő varrta a babát, a babaruhát, úgyhogy nagyon ügyes műhelye volt, népszerű volt Baján. A játékok nagyobb részét Utri faáru gyárában készítették. Eredetileg háztartáshoz szükséges dolgokat gyártott: fa konyhaszéket meg dézsát, ilyesmiket, de egy pár évvel azelőtt rátért a játékkészítésre. Eleinte csak mintául gyártott egy pár darabot, de nagyon ügyes tervező volt a családban, úgyhogy nagyon hamar népszerű lett Baján, és a

középosztály amúgy is azon igyekezett, hogy hazai – ha lehetett, bajai – árut vegyen, hogy így is támogassa a gazdaságot. A babaszoba részei – a szekrény, szék, asztal, az ágy – mind fából vannak, csak a sparhert meg az edények nem; egy kis pléh sparhert volt hozzá meg apró porcelánedények. A babakocsit nem az Utri-gyárban készítették, de volt egy óriási doboz fakocka játék, azt már igen.

Fénykép címe :	Szabolcs bevonulása előtt a lányaival
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1944
Kulcsfigura:	László Szabolcs

Szabolcsot 1944 márciusában hívták be, akkor ment a frontra. Ez a kép néhány nappal a bevonulása előtt készült Baja határában, a szőlőben, ahol egy présházba húzódtunk a bombázások elől. A várost ugyan csak kétszer bombázták – a második volt a komolyabb, annak esett áldozatul az állomás meg a Duna-hidak –, de jöttek mindig Jugoszlávia felől az angol repülők, ahogy mentek Budapest felé, és akkor bemondta a rádió, hogy „Baja, Bácska, légi veszély”. És amikor visszafele jöttek a bombázók, mi voltunk az utolsók, ami annyit jelentett, hogy sokszor kilenc óra után lementünk a pincébe, és néha két óráig sem lehetett följönni, mert nem lehetett tudni, hogy mikor fújják le a riadót.

Volt egy ismerősünk, annak a szőlőjében állt egy szép háromszobás ház, azt mi kibéreltük, úgyhogy március elején mi már ott voltunk kint a két kisgyerekekkel, és attól kezdve nem volt semmi izgalom. Eleinte még a férjem is velünk volt, de pár hét múlva ő bevonult. Itt egy vincellér család is lakott, úgyhogy ezután sem voltam

egyedül a gyerekekkel. A szülők ott maradtak a saját lakásukban. Anyu félt ugyan, de azt mondta, ő aput nem hagyja ott, apu pedig a munkáját nem hagyta ott.

Szabolcsot először Oroszországba vezényelték, de ő akkor került a háborúba, amikor a németek már csak visszafelé vonultak és a magyar csapatokat főként a hátvéd ütközetekbe vetették be (a legnagyobb veszteségeik is a magyaroknak voltak), így Szabolcs zászlóalja rövidesen Oroszországból átkerült Erdélybe. '45 februárjában Budán esett fogságba. Karácsony előtt értek a fővárosba, de az utászokat átrendelték Budára a hidakat robbantani. A németek mindegyiket föl akarták robbantani, ők meg valamennyit meg akartak védeni, de végeredményben ők azt, hogy a nagy parancsnokság mit csinál, mit nem ebben a fölfordult helyzetben nem tudhatták. Végül addig hátráltak, míg már körülvették Budapestet az oroszok, és ők fölszorultak a Várba. Szerettek volna valahogy a Déli Vasútig lejutni, de az a csapatrész, amelyik megpróbálta a kitörést, majdnem utolsó szálig ottmaradt, mert erre számítottak az oroszok és óriási tűzérségi tüzet kaptak. Szabolcs azt mondta, borzasztó volt nézni, ahogy százával feküdtek ott az emberek.

Úgyhogy itt esett fogságba. Innen levitték először Romániába; Foksányban volt egy nagy tábor, ez a Kárpátok alatt, a régi Romániában volt valahol. Onnan fölvitték őket Máramarosszigetre, mert az volt a szűrőtábor, ahol az oroszok kiválogatták, hogy ki munkaképes, kit küldjenek bányába, kit küldjenek erdőt irtani... Rengeteg hadifogolytáborból voltak ott magyar katonák, és Szabolcs ott találkozott régi tisztársakkal, akik nagyon elcsodálóztak azon, hogy ő életben van.

1944. október 15. után ugyanis minden csapattest megkapta a parancsot, hogy a tiszteknek le kell tenni az esküt Szálasira. Szabolcs viszont nem tette le a hűségesküt. Ezt jelenteni kellett a minisztériumban, és emiatt őt lefokozták és halálra ítélték. Persze volt olyan, akinek följutott a jelentése, volt, akinek nem. Az övé följutott, de annyi időbe telt, amíg följutott meg visszajött, hogy az a csapattest, aminél ő harcolt talán már régen nem is létezett. Mert a csapatok folyton visszavonultak, folyton mozgásban voltak, és megtörténhetett, hogy több zászlóaljat addigra már szétverték, a maradékukból egyet csináltak, és amelyiknek a parancsnoka életben maradt, annak a számát használták tovább – a másik kettőét már hiába kereste a hadiposta. Volt bajtársai egyre kérdezték a férjemet: „Szabolcs, te élsz? Hát téged nem akasztottak föl, nem lőttek agyon?” Mindenki azt

gondolta, hogy kivégezték, ugyanis az ő csapattestük megkapta azoknak a névsorát, akiket halálra ítélték, mert nem tettek hűségesküöt Szálasira.

Oroszországba vitték őket. Először Voronyezs környékén, egy kolhozban dolgoztak, aztán innen a Kaukázusba kerültek, Csecsenföldre; ott erdőirtás volt a munkájuk. Édesanyám és én a gyerekekkel 1945 júniusában értünk vissza Bajára, de Szabolcs csak '47-ben jött haza. Majdnem két évig nem is hallottam róla, de olyan borzalmasan hosszú volt az az idő, hogy legszívesebben tíz évet mondanék. De akkor már a hadifogoly szállítmányok jöttek, a nagy részét azoknak, akiket kényszermunka táborba hurcoltak elengedték; nem mindenkit, és az is hosszú évekig tartott. Mindenesetre egy pár táborot – talán ami a legismertebb volt nyugaton –, fölsozlattak, hogy a nyugatot értesítsék, most jöhetnek, megnézhetik... szerencsére pont ilyen táborban volt az én férjem is.

Fénykép címe :	Úton Rosslaub: Vagonélet 1945 januárjában
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyoí Elvira
A fénykép készítésének helye:	Lengyelország (?)
A fénykép készítésének éve:	1945
Kulcsfigura:	László Piroska

Ez a két kép 1945 januárjában készült, amikor az oroszok elől menekültünk, és vagonokban laktunk. Itt a kép előterében balra van Piroska lányom, ő a szőke kisgyerek, aki könyvet nézeget, mellette csíkos pulóverben a húga, Marika. Piroska itt még nincs négyéves, Marika kettő és fél. Talán Lengyelországon mentünk keresztül, amikor a fotó készült. Velünk volt Margit barátnőm is a három gyerekével. A jobb oldali képen a kislánya fölött látni egy keveset az arcából. Ezen a képen a másik felnőtt (balra) én vagyok. A bal oldali képen Piroska mögött anyu látszik.

A férjemet 1944 márciusában hívták be, mert ő a bajai utásképzőben tanított. Először az orosz fronton harcolt, aztán – ahogy folyton visszavonultak – Erdélybe került. Erdély közepe táján volt egy nagy csata, ami több napig tartott. Egy pár falunál mentek ide-oda, a magyaroknak sikerült is néhány napig egy csomó falut visszafoglalni Erdélyből. És akkor látták, hogy a nőkkel mit csináltak az oroszok. A tisztek, a régi bajtársak – akik hol itt voltak a háborúban, hol ott voltak – azt mondták: ez valami rettentő, gyilkos banda, mert nemcsak megerőszakolták a nőket (akiknek a holttesteit ők ott megtalálták), de elképesztő szörnyűségeket csináltak velük. És akkor Szabolcs írt nekem.

Apu mindig azt mondta: én az első világháborúból tudom, hogy a háború elől nem lehet menekülni, előbb-utóbb az embert utoléri, tehát nincs értelme otthagyni az

otthonodat. Lehet, hogy akkor is elveszíted, ha otthon maradsz, de akkor mégis több lehetősége van, hogy valamit meg tudsz belőle menteni. Én sem voltam egy siránkozó, félős nő, aki azt mondja, jaj, istenem, első szóra fussunk el, úgyhogy azt gondoltuk, nem megyünk el Bajáról. De szeptemberben megjött Szabolcs levele: „a világ végéig menekülj az oroszok elől, semmi nem számít”.

'44 októberében jöttünk el Bajáról. Akkor úgy látszott, hogy Ausztriába fogják vinni a műszaki iskolát (ahol a férjem mint tanár dolgozott), és Bajáról Magyaróvárra telepítették. Mehettünk volna velük, hívtak is, de én úgy láttam, hogy az ilyen tömegdolgok nem valami jók, úgyhogy önállóan indultam el. Akkor még megvolt az autónk, az Opel Olympia, abba bepakoltam anyut meg a két kisgyereket (meg matrac a tetején, gyerekágy, meg mit tudom én, még mi minden), és elindultunk. Volt egy barátnőm, aki Bobán lakott (ez Celldömölk közelében van), ő szerzett ott nekünk egy parasztházban egy szobát, és oda mentünk.

Karácsony után a bajai utásziskola parancsnoka elküldött értünk egy teherautót, hogy ők mennek Ausztriába, és miután az én férjem az iskolához tartozik, ő kötelességének érzi, hogy a családjáról gondoskodjon. Persze ott nem volt levelezés, egyszerűen megjelent egy őrmester, hogy menjünk. Mi meg azt mondtuk, hogy nem megyünk, mi itt letelepedtünk, de akkor a jóisten másként intézte a dolgot. Addig nem volt Bobán repülőtémadás, de azon az éjjelen igen. A házunk hosszú kertjének végénél ment a vasútvonal. Egy nyersolajjal teli szerelvény állt bent a bobai állomáson, és amikor hirtelen bementék a rádióban, hogy légi veszély, a szerelvényt szétdobálták a különböző sínekre. Az egyik tartály megállt a mi kertünk végénél, és pont azt találta el a bomba – égett a teljes nagy tartály nyersolaj ördögi zajjal az éjszakában. Másnap reggel rémülten csomagoltunk és az értünk küldött sofőrrel a teherautón mentünk Magyaróvárra. Késő éjszaka érkeztünk, egy raktárhelyiségben húztuk meg magunkat a szüleimmel és a két kisgyerekekkel.

Magyaróváron voltunk egy-két napig, de ott kisült, hogy nem Ausztriába visznek minket, hanem a Keleti-tenger partjára, Stettin mellé. Teherautónk csak Magyaróvárig volt, az út további részét már vasúton tettük meg, az 1860-70-es évekből való vagonokban. Középen hatalmas vaskályha volt, jobbra-balra két-két fülke, azokban padok egymással szemben. A szemben levő padokat nagy deszkalapokkal lefedték, arra tettük a matracot, azokon aludtunk, de ülni csak

törökülésben lehetett. A csomagokat, élelmiszert a padok alá tettük, reggelre mindig belefagyott a tej a kannába. A vagon ablakára fölszegeztük a télikabátokat, hogy meleg legyen.

Amikor Lengyelországon mentünk keresztül hóvihárban, és már a tenger felé közeledtünk, azt a vörös homokot hordta a szél a hóval keveredve, és az egyik domboldal olyan vörös volt, mintha csupa vér lett volna, a másik domboldal fehér volt. Hosszú, borzalmas utazás után egy Rosslau nevű, Elba-parti kisvárosban telepedtünk le, ami Magdeburgtól észak felé fekszik. Ott értek össze az amerikai és az orosz csapatok. Az oroszok bevonultak a pesti oldalra, a budai oldalra meg az amerikaiak – hát mi az orosz oldalon voltunk, a fene ette volna meg.

A fénykép címe :	Majdnem teljes család – a szülői háznál 1947 tavaszán
Interjúalany neve:	László Szabolcsné, sz. Besseneyői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1947
Kulcsfigura:	Besseneyői Miklós

1947 tavaszán készült ez a fénykép a szüleim bajai házának kertjében, az ablak alatt. Pár nappal korábban érkezett meg édesapám Bajára, és a lakást is csak kevéssel korábban sikerült megszerezni. Édesanyámmal bújva Marika lányom, apu előtt áll Piroska, én a kép jobb szélén ülök. Szabolcs, a férjem még nincs velünk, de amikor ez a fénykép készült, már tudtuk, hogy nemsokára ő is haza fog érkezni az orosz hadifogságból.

Édesapám soha nem volt zsidóellenes vagy szélsőjobboldali, '45 után mégis rá akarták sütni mindkettőt. Az volt a szerencsénk, hogy a menekülésből Budapesten keresztül kellett hazamenni, és megmondták édesapámnak, hogy Baja most nagyon veszélyes város, ott már egy pár ember halálát lelte a vezető rétegből, eszébe ne jusson Bajára menni.

Akkoriban voltak a népbírósi perek. Ha a népbírósi előtt hárman mondták azt, hogy valaki németbarát volt, és harminchárman, hogy soha szóba se állt a németekkel, akkor is kapott tíz évet vagy bányába vitték kényszermunkára – szóval az nem számított. Apunál elsősorban az volt az érvek, hogy a Bajai Takarékszövetkezet azért

nőtt olyan nagyra, mert a vezérigazgató németbarát volt. Visszahozták a dobolást és a Főtéren, a Városházánál piacnapon kezdték dobolni: „Akit a Bessenyoí vezérigazgató vagyonától megfosztott, kiforgatott, az jelentkezzen”. Most képzeld el, hogy milyen érzés, mikor én ott megyek és ezt hallom – kétszer is sikerült hallanom. De a dobolásra nem jelentkezett senki, sőt akadt egy pár becsületes zsidó, aki kiállt apu mellett, még írásban is a rendőrségen, mikor becitálták oda. A mi házunkban két zsidó kereskedő is volt, és ők is arra vallottak, hogy őket nem bántotta, sőt engedélyezte, hogy a zsidótörvények miatt ők a raktáruk egy részét elfalazzák.

Apu 1947-ig Pesten volt, és amikor úgy érezte, hogy ott sem biztonságos, ha mutatkozik, a pálosoktól kapott segítséget. Nem ő volt az egyetlen, mert nagyon sok üldözött volt, a gellérthegyi sziklakápolnában és a folyosóin rejtették el őket. A pálosok lehetőleg külön-külön dugták el az embereket, hogy ne találkozzanak egymással, nehogy valakiből kiverjék, hogy ki volt még itt. Miután a hegyben mindenféle folyosókat fúrtak még az előző évtizedekben, mert meg akarták nagyobbítani a kápolnát, ezek közül sokat gyorsan befalaztak vagy elkerítettek, szóval voltak ott rejtett bűvőhelyek.

Édesapám részére ez egy baráti segítség volt a pálosoktól. Mikor az első világháború után még csak szervezték, hogy Magyarországon ismét megalapítsák a Pálos Rendet, akkor Baja egyik külvárosában, Kiscsávolyban a templom plébánosa volt páter Besnyő, aki az egyik szervezője volt a pálosok hazahozatalának. Édesapám minden jó ügy mellé mindig odaállt, és neki a pálos kezdeményezés is tetszett, úgyhogy akárhányszor a pálosok részére gyűjtés volt, ott mindig az apu neve szerepelt az adományozók listájának legtetetjén, mert ő mindig akkora összeget adott, hogy kénytelenek voltak a hiú emberek is szép summákat adni. Amikor elhatározták, hogy Budapesten legyen a központjuk, és a Gellérthegyen épült a Sziklakápolna, akkor apu személyesen is és a Takarékpénztár képviselőjében is mindig adakozott ehhez a pálos építkezéshez, úgyhogy neki a pálosokkal való kapcsolata megmaradt végig. A Sziklatemplom jó menedék volt neki, de sajnos nagyon keveset tudott ott lenni, mert a rendőrök folyton razziázták.

Szüleim bajai háza '46 szeptemberéig szovjet hadikórház volt; 1944 októberében jöttek be az oroszok, és a nagy házakat mindjárt lefoglalták. Amikor a kórházat megszüntették, az internálótábor parancsnoka és egy rendőrcsalád költözött be. A mi

régi bérelt lakásunkban, a Rókus utca sarkán „robotosok” (az oroszoknak kirendelt munkások) laktak, de köztük – nagy nehézségek árán – mi is meghúzhattuk magunkat anyuval és a két kicsi gyerekkel. Mikor 1946 végén az internáló parancsnokság megszűnt, visszaigényelhettük a szüleim lakását, és hosszas huzavona után sikerült számos társbérelővel együtt hazaköltöznünk: hét felnőtt és hat gyerek lakott a lepusztított, kifosztott Tóth Kálmán utcai házban. Beköltözés előtt két hétig meszeltünk, takarítottunk, de még így is egerek között töltöttük az első éjszakákat – alig tudtunk tőlük aludni. A bútoraink közül csak keveset – azt is keserves nyomozás, küzdelem, alkudozás után – tudtam visszaszerezni. A kert szörnyű állapotban volt: eltűnt a két diófa, a nyírfának, virágoknak nyoma sem maradt, egyedül az öreg tuja maradt meg.

1947 tavaszán megjött édesapám a Bajai Takarékpénztár százéves alapításának ünnepi közgyűlésére – akkor ünnepelték, később a nyugdíját is megvonták tőle. Június 15-én megérkezett a hadifogoly vonat, ami Szabolcsot hozta. Őket már a tiszta házban fogadtuk. De az öröm nem tartott sokáig, mert 1951-ben a szüleimet kitelepítették. Erkben voltak, ami Heves megye legdélebbi részén van, Tarnaörs mellett. Csak '53-ban jöhettek haza, abban az évben jött meg Miklós öcsém is Recskről. Édesapám 1956-ban halt meg.

Fénykép címe :	Miklós öcsém érettségi képe
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyő Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1937

Ez Miklós öcsém érettségi képe 1937-ből. Baján a ciszterciták főgimnáziumába járt. Ez volt az egyetlen gimnázium a városban, bár hajdanán a ferenceseknek is volt egy úgynevezett algimnáziumuk (ami csak az alsó négy osztály), és internátusuk is, de az első világháború után megszűntették, mert olyan költséges volt a fenntartása. Humán gimnáziumuk csak a fiúknak volt Baján a cisztareknél. A lányok akkoriban jogi egyetemre még nem mehettek, de orvosnak már igen, úgyhogy aki orvosnő szeretett volna lenni, az a fiúgimnáziumban volt magántanuló, mert ott tanítottak latint. A zirciek gimnáziumába tehát lányok is beiratkoztak, de ott csak a matematika, a latin és talán fizika órákra jártak be, a többit otthon tanulták. Minden héten egyszer volt egy délutáni tanítás a fiúgimnáziumban a magántanuló lányoknak.

Apu eredetileg bankszakmára szánta a fiát, de ragaszkodott ahhoz, hogy Miklós a jogi egyetemet is kijárja, mert aki komolyabb előmenetelt szeretne bankárként, arra föltétlenül szüksége van. Hiába vannak a nagyobb bankoknál mindenütt ügyvédek, egy vezetőnek érteni kell a joghoz. Miklós érettségi után feljött Bajáról Pestre, és megpróbálta párhuzamosan a kereskedelmi akadémiát és a jogi kart. De az túl sok

volt, úgyhogy az első év után előbb a kereskedelmi akadémiát fejezte be, és úgy folytatta a jogot.

Éppen befejezte a jogi egyetemet, amikor elment a frontra, csak a doktorátusa hiányzott. Vágselyén, Győrtől északra volt légvédelmi tüzér, úgy emlékszem, Ausztriában, valahol a határ közelében esett amerikai fogságba. A pockingi táborban volt Bajorországban; ez egy nagy gyűjtőtábor volt, úgyhogy Ausztriából is odavitték a hadifoglyokat. Miklós '46 végén került haza, karácsony után érkezett meg Bajára, hogy lássa, mi van velünk, élünk-e. Aztán visszajött Pestre, megpróbálta befejezni az egyetemet, de már akkor kérvényezni kellett, hogy ledoktorálhasson és a kérvényre háború után nem volt pénz. Akkor azt mondta, nem fontos a doktorátus, majd megpróbál munkát találni. Eleinte irodában dolgozott, de ahogy aztán romlottak a viszonyok, már csak pár hétre vagy hónapra való foglalkozásai voltak. Egyszer ellenőr volt egy fakitermelésnél a Bakonyban két hónapon keresztül, erre emlékszem; ő volt ott a könyvelő meg az ellenőr.

Az öcsémet '49 márciusában elvitték Recskre. Összeesküvésre hivatkozva vitték el; olyanokkal esküdött össze, akiket soha nem látott. Szerintem apu miatt internálták, de mert őrá nem tudtak ráfogni semmit, elvitték a fiát. Miklós Recskről borzasztó rossz állapotban került elő. Nemcsak rosszul nézett ki, hanem életveszélyes állapotban is volt, mint utóbb megtudtuk. A sok gumibotozástól egy féldíónyi daganat volt a nyakán. Ahogy jobb kézről verték, a baloldalon két véna között a fő artéria kiugrott, amitől borzalmas fejfájásai voltak. Amikor megérkezett, először a rendőrségen kellett jelentkeznie, ahol kiderült, hogy aki egy hét alatt nem helyezkedik el, azt elviszik, úgyhogy akkor rögtön valami segédmunkásságot sikerült neki szereznie.

Miklós '56-ban kiment nyugatra. Először Bécsújhely mellett volt egy táborban, de később beljebb küldték őket, és így került a Salzburg melletti menekülttáborba. Szerencsére nagyon jól beszélt németül, mert ezt gyerekkorunktól kezdve nagyon fontosnak tartották a szüleink. Amint megérkezett egy-egy csoport, mindjárt kihirdették, hogy aki tud németül, az jelentkezzen az irodában. Ő is jelentkezett, és bizony a németül legjobban beszélők közt volt. Rögtön főraktáros-félét csinálták belőle. Az öcsém nagyon jó szervezőképességű volt – ebben a cserkészlet nagyon sokat számított. Őket gimnazista korukban (azt hiszem, harmadikos kortól) vitték a

papok cserkésztáborba, és ott fizikai munkát végeztek, azt gyakorlatozták, ki hogyan találja föl magát, ki hogy szervezi meg a munkát – ezekre ránevelték őket, ami nagyon jó volt. Úgyhogy Salzburgban Miklóst kialakított egy kört, a magyarokat megszervezte, és majdnem egy fél évig vezette ezt a raktárt – végül ő volt már a gazdasági feje az egésznek.

A Vöröskereszt ottani elnöke, frau Hofrath egy udvari tanácsosnak volt az özvegye. Nagyon energikus, okos teremtés volt és nála jelentkeztek a helybeli gyárak meg irodák, akiknek munkaerőre volt szükségük. A táborból addigra fizikai munkára már sokan kikerültek, de hiába volt valakinek mondjuk mérnök diplomája, ha nem tudott németül. Amikor valamelyik bank is jelentkezett, frau Hofrath mindjárt hívta az én Miklós öcsémet: tudja, hogy ő végzett egyetemet, de mit tanult? – jogot. Hát azzal semmire sem megy más országban. Mit végzett még? – kereskedelmi akadémiát. Na, jó, itt van a papír, evvel holnap jelentkezzen ebben a bankban. És fölvtették, ő volt az első értelmiségi magyar ott Salzburgban, aki kikerült a táborból. Miklós letelepedett Salzburgban és élete végéig ott élt.

A fénykép címe :	A bajai zárda óvodásainak előadása
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Bessenyői Elvira
A fénykép készítésének helye:	Baja
A fénykép készítésének éve:	1946
Kulcsfigura:	László Piroska, László Mária

Ez a kép Baján készült egy óvodai előadáson: Piroska (balra) és Marika (jobbra) a szakácsnők, és kettőjük között a kukta Piroska óvodai barátnője. A lányaink ugyanabba a zárdai óvodába jártak Baján, ahol én iskolás voltam, Piroska még az első osztályt is ott végezte. Azután '48-ban megszűntették a zárdát, és mi feljöttünk Budapestre. A Sasadi úton laktunk, a gyerekek az Érdi úti iskolába jártak.

Ez a Sasadi út olyan világvége volt, hogy itt mi nyugodtan jártunk a templomba. Nem lehetett ellenőrizni, olyan ritkán lakott terület volt itt. Miután a lányok az én felekezetem szerint katolikusok lettek, nem volt probléma, a katolikus templomba jártunk; ha Szabolcs itthon volt, akkor eljött velünk ő is. Mikor már a gyerekek kicsit nagyobbak voltak, ők a diákmisére jártak – az fél kilenckor volt itt a templomban –, mi meg a tízes misére, addigra ők hazaérkeztek. A hitoktatásukat is meg lehet oldani: voltak kis csoportok, akik háznál összejöttek, és néha eljött egy apáca, máskor egy cserkész, egy nagyobb lány vagy egy felnőtt foglalkozott a gyerekekkel ezeken a hittanóra-féléken – a keresztény szellem megvolt, és ez a lényeg.

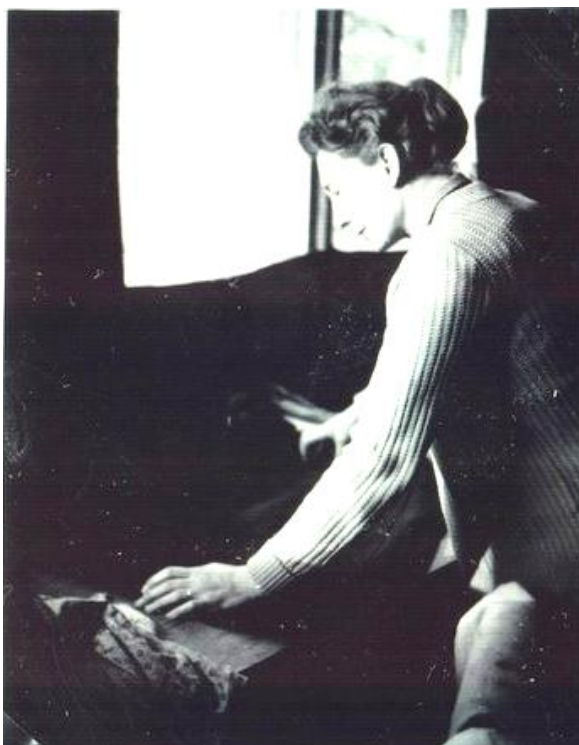
Az iskola jó lehetőség volt arra, hogy a hasonló szellemiségű családok megtalálják egymást. Amikor idekerültünk, a lányok még picik voltak, tehát csak 3-4 év múlva jutottak odáig, hogy már önállóan is elengedjük őket kirándulni. A Széchenyi hegy akkor még ritkás, erdős terület, kiváló kirándulóhely volt. A közös családi kirándulásokon lassanként megismerkedtünk a gyerekeink barátnőinek szüleivel, és akkor az ember már tudta, hogy ki az, akit lehet hívni. Nálunk is volt ilyen baráti kör, minden héten más családnál jöttek össze, hogy ne legyen feltűnő. 6-7 gyerek volt a maximum, annál többet nem lehetett hívni, és hathetenként került sor egy-egy családra, hogy meg ne figyelhessék, hogy ezeknél minden csütörtökön találkozó van.

Nyáron közös kirándulásokat szerveztünk: az idősebb gyerekek, akik közül a nagyobb fiúk tanultak még cserkészetet, cserkész szellemben szervezték a társaságot, és egy vagy két papa is elment velük, sátrat vittek, ők maguk főztek, és egy hétig voltak mondjuk a Mátrában vagy a Balatonnál.

Mind a két gyerek színjeles tanuló volt. A gyerekeimet otthon én magam tanítottam németre. Én ugyan nem vagyok tökéletes németből, de mondjuk elég jól beszéltem és a nyelvtant is tudtam. Télen otthon varrtam, és mikor a lányok hazajöttek, én már csak az eltisztázást végeztem. Akkor mindenki hangosan fölolvasta a leckét, hogy tudjam, mit kérdezzek tőlük, aztán még egyszer elolvasta magában és fölmondta, én pedig közben fölvettem a kérdéseket. Arra nagyon vigyáztam, nehogy szóról szóra akarjanak tanulni. Volt tanítónő, aki emiatt nagyon haragudott is, mert ő úgy követelte. Mondom, nem baj fiam, az a fontos, hogy te tudd, az az igazi. Miután én tanítóképzőt végeztem, ez erre jó volt.

'56-ban az itteni iskolát elkezdték átépíteni, mert nagyon megszorodott a népesség. Amíg befejezték az átépítést, a gyerekeket szétszították a XI. és a XII. kerületi iskolákba. A Fehérvári út elején volt egy óriási iskola. Az akkor orosztagozatos volt, és mondván, hogy ők jó tanulók, az én lányaimat oda küldték. Piroska akkor ment nyolcadikba. Egy orosztagozatos iskolába nyolcadikos korban odakerülni? – ezt nem lehet megtenni. Piroska volt az osztályából az egyetlen, a többiek közül csak a kisebbeket osztották be oda. De hát katonatiszt volt a kedves papa, és akkor a gyerekkel ki kell tolni. Az iskolában szokás volt, hogy a nyolcadikosok közül, akik végig kitűnő tanulók voltak kiválasztottak egyet, akit külön kitüntettek. Az osztályfőnök megszűgta Piroskának, hogy ő kapja majd a kitüntetést,

de évváró előtti este üzent érte, és a gyerek sírva jött haza: „Belőlem soha nem lehet semmi, mert az apu katonatiszt volt” – a polgármester tiltotta le, neki kellett benyújtani a jelölt nevét. Még egyetemista korukban is így volt: akárhogy tanultak, nem kaphattak ösztöndíjat, nem járt nekik a menzajegy, tandíjat kellett fizetniük – ötévi tandíjukból egy Wartburgot vásárolhattunk volna. Ők voltak az „ikszesek”, ezt így hívták; a hatvanas években. Mikor a kisebbik lányom harmadéves volt, akkor szűnt ez meg; Piroska biológus lett, Marika építészmérnök.

A fénykép címe:	Varrásból tartom el a családot
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1954
Kulcsfigura:	László Szabolcsné

Ez én vagyok itten, varrónőként művelek valamit. Az volt a legegyszerűbb akkor, hogy megnövesztettem a hajamat, és akkor nem kellett menni vágatni, mert fodrászra pénzt adni, arról szó se lehetett. Egy picit hullámos volt a hajam, úgyhogy itt elől nem volt teljesen sima.

1948-ban költöztünk Bajáról Budapestre; a Sasadi úton laktunk. Szabolcs, a férjem (ahogy mi mondtuk) „pap, kántor, kutyapecér” – a legkülönbözőbb helyeken segédmunkáskodott. Volt egy év, amikor – a legúribb foglalkozásként – taxisofőr volt, de aztán államosították a vállalatot és őt egyből kirúgták, úgyhogy akkor megint jött a segédmunkáskodás. Átlag minden harmadik hónapban új helyet kellett keresnie, mert ő mindenhova úgy ment, hogy beírta, ő katonatiszt volt, ne fogják rá később, hogy eltitkolta – mégis mindenhol avval küldték el: „kinyomozták”, hogy katonatiszt volt.

Én nyáron kertészkedtem a környékbeli magánházaknál – a környék végig csupa gyümölcsös és szőlő volt, úgyhogy kellett a napszámos. Ezen kívül varrtam, abból

tartottam el a családot. Otthon varrtam; amíg a gyerekek iskolában voltak, addig csönd volt és nyugalom, és az egy szem asztalon tudtam dolgozni. De nemcsak pénzért varrtam. A Bizományiban mindenféle olcsó, ócska külföldi ruhát összevásároltam, mert azok jó anyagból voltak, és abból varrtam a gyerekeknek. A barátnőik, ha meglátogatnak, még most is sokszor emlegetik: Jaj, mi úgy irigyeltük a lányokat, mert mindig a legújabb divat szerint öltöztek. Hát mit tudott megvásárolni a szegény mama a lehető legolcsóbban?

Az én családomban mindenki nagyon ügyes volt: gyönyörűen kézimunkáztak, varrtak. Ehhez a mesterséghez nálunk a nagymama értett nagyon, mert az ő fiatalkorában a lányoknak, mielőtt férjhez mentek, 12 pár harisnyát kellett megkötniük. Gyönyörű, térdig érő, csipkemintás harisnyákat kötött – minden harisnyának más csipkemintája volt. Ezzel a csipkekötéssel a nagymama csodálatos kötött terítőket is csinált. Egy nagy ládában őriztük a terítőket, harisnyákat, báli ruhákat, de hát a háború elvitte az egész ládát mindenestül. Anyu is gyönyörűen kézimunkázott: a stafírungra nagy részét ő hímezte. Ők már 14-15 éves korukban elkezdték ezt, és aztán éveken keresztül készült a stafírungról. Az én stafírungomat, azt már bérhímző készítette.

Mikor leérettségiztem, anyu azt mondta, nagyon praktikus, ha egy asszony tud varrni, mert sose lehet tudni, mi jön az életben. Bizony az első világháború utáni nehéz években nagyon jó volt, hogy nemcsak kézimunkázni tudott, hanem konyított a varráshoz is, mert akkoriban a felnőttek ruháiból varrtak a gyerekeknek: a rossz részeket kivágták, és abból lett szoknya, nadrág, kabát – legfeljebb vettek egy kis kartont gyerekblúznak, mert az nem került nagyon sokba.

Anyu barátnőjének lányával egy osztályba is jártunk, barátnők is voltunk. A két mama megbeszélte, hogy elküldenek bennünket tanulni egy ruhaszalomba, így hívták akkoriban a jobb varrónők műhelyét. Megállapodtak a mesternővel, hogy minket odaadnak egy fél évre, hogy reggeltől délig a szabás-varrás mindenféle mesterségét megtanuljuk. Irén néni, a barátnőm mamája azt mondta, hogy tulajdonképpen az is fontos lenne, hogy fehérneműt és ágyneműt is megtanuljunk varrni, úgyhogy a karácsony előtti hónapokban egy fehérnemű varrónőhöz mentünk, és ezt tanultuk, januártól pedig egy felsőruha készítő szalonba.

Fénykép címe :	Szűz Mária a gyermekkel ikon 1849-ből
Interjúalany neve:	László Szabolcsné sz. Besseneyi Elvira
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	2010

Az én anyai ükanyám a '48-as szabadságharc alatt önkéntes ápolónő volt Gyulán. A gyulai vár termeiben ápolták a katonákat, akik a környéken sebesültek meg. Mindenféle sebesültet, magyarokat, oroszokat, osztrákokat behordtak oda és ellátták – persze külön termekben volt a külön nemzetiség. Az egyik orosz tiszt nagyon halálra vált állapotban volt, és az én ükanyám ápolta. Amikor meggyógyult, egy ikont adott neki emlékül és hálából azzal, hogy mindig a legidősebb lány örökölje, és minden húsvétkor friss barkát kell tenni az üvegezett fadobozba, amiben az ikon van.

Amikor 1944 októberében a szüleimmel és a két kislányommal elmenekültünk Bajáról, ezt a családi kincset vittük magunkkal. Sok ember szerint nagyon bolondok voltunk, hogy mikor mindent hátrahagyva kell menekülni, ezt cipeljük hasznosabb dolgok helyett, de hát ezt az ikont a családukra bízták. Kifelé még elég sok holminkat vinni tudtuk, de amikor '45 júniusában hazaindultunk, már csak egy-egy hátizsákkal jöttünk – a Szűz Mária képet otthagytuk Rosslauban annál a nagyon rendes pék családnál, akiknél laktunk. Rájuk bíztuk avval, hogy ha nem halunk meg,

majd csak lesz egyszer békeidő, amikor el tudunk jönni érte. Naivan azt hittük, hogy mivel az orosz zónában van Magyarország is, Kelet-Németország is, fél éven belül majdcsak kijutunk. A rosslai pék továbbadta az ikont a plébánosnak; sokáig ott lógott a Mária-kép a sekrestyében a falon.

Múltak az évek egymás után, de hiába adtuk be az útlevélkérelmünket, nem kaptunk Kelet-Németországba beutazási engedélyt. Az ötvenes években viszont a kitelepített svábok lassacskán kezdtek hazajönni látogatóba. Rosslaubá Bajához közeli falvakból telepítettek ki svábokat, akik a plébánossal jó barátságban voltak, és amikor először jöttek haza (addigra mi már fönn laktunk Pesten), a plébános azt mondta nekik: én nem ismerem Magyarországot, de ismerek magyarokat. Olyan magyaroké ez a Mária-ikon, akik Baján laktak – elvinnék-e nekik? Baján? – hát mi négy-öt falura vagyunk Bajától. Igen, de ők most nem ott laknak, hanem Budapesten.

1955 körül egy reggel hét és nyolc óra közt csöngetnek a kapunál. Kimegyek a kertkapuhoz, két idegen ember áll ott – Bessenyoíéket keresik. Hát, mondom, az édesanyám van itt. De hát miért keresik? Egy nagy szatyor van a kezében a néninek, kihúz belőle valamit és megrázza: Ez a maguké?

- Jé! – mondom –, ez az anyu boája! Hát hogy került ez magukhoz?
- A plébános úr küldi Rosslauból.
- Ó, hát ezt elküldte a plébános úr?

Persze, ezt könnyű, mondom magamban, a Szűz Mária nehéz és veszélyes elhozni. De azt mondták: hoztunk még mást is, majd, ha bemegyünk, azt is odaadjuk. Bejönnek a házba, leteszik a szatyrot és kihúzzák Szűz Máriát. Hát a Jóisten meghallgatta az én kérésemet.

--- Anyai ük- és dédszülői vidék, Ausztia, Svájc

--- Apa (Nagybesnyő)

--- Férj szülei (Kisgyőr, Nagylucskáról)

--- Bessenyői Elvira a férjével majd a férjével (Mánor, Budapest)

--- Háborús menekültek utáni kitelepítés, deponálás (testvér)

- Anyai ük- és dédszülők (Rajna-vidék, Ausztria, Svájc felől)
- Apa (Nagybesnyőről)
- Férj szülei (Kisgejőrcről és Nagylucskáról)
- Bessenyői Elvira a szüleivel, majd a férjével (Mándok, Baja, Budapest)
- Háborús menekülés és háború utáni kitelepítés, deportálás (szülők, testvér)

Interjúalany

Teljes név: **László Szabolcsné, sz. Bessenyői Elvira**

Születési hely és idő: Mándok, 1916

Hol élt még: Baja (1922-47), Budapest (1948-)

Iskolai végzettség: tanítóképző

Foglalkozás: háziasszony, napszámos, áruházi eladó, osztályvezető

Nemzetiség: magyar

Vallás: katolikus

Testvér

Teljes név: **Bessenyői Miklós**

Születési hely és idő: Mándok, 1919

Hol élt még? Baja (1922-1937), Budapest (1938-47, 1953-56),
Recsk (1949-53), Salzburg (1956-2003)

Halálhíradási hely és idő: Salzburg, 2003

Iskolai végzettség: egyetem (jogász), kereskedelmi akadémia

Foglalkozás: segédmunkás (1962-56), banktisztviselő (1957-85)

Nemzetiség: magyar

Vallás: r. kat.

Házastárs: -

Gyermekei: -

Házastárs

Teljes név: **László Szabolcs**

Születési hely és idő: Munkács, 1911

Hol élt még: Orsova (1913-18), Sopron (1918-20), Budapest (1920-34
és 1948-2001), Makó (1923-1929), Baja (1934-38, és
1942-44), Veszprém (1938-42), Voronyezs majd
Csecsenföld (1945-1947)

Halálozási hely és idő: Budapest, 2001
Iskolai végzettség: Ludovika Akadémia
Foglalkozás: katonatiszt (1934-1945),
segédmunkás (1947-1953),
térképész (1953-78)

Nemzetiség: magyar

Vallás: református

Szülei: apa: László Ferenc
sz. Kisgejőc, 1880 körül,
szülők: László Lajos harangöntő, Egry Borbála
végzettség: ügyvéd, foglalkozás: határőr parancsnok,
ügyvéd
anya: Trusza Margit (sz. Nagylucska, 1885 körül),
végzettség: tanítóképző, fogl.: htb

Testvérei: László Eleonóra (sz. Munkács, 1906)
László Lenke (sz. Munkács, 1908)

Gyermeke 1.

Teljes név: **László Piroska**

Születési hely és idő: Veszprém, 1941
Hol élt még: Baja (1942-1944), Baja (1945-1948),
Budapest (1948-1968), London (1968-99)

Halálozási hely és idő: London, 1999

Iskolai végzettség: egyetem (biológia-kémia szak)
Foglalkozás: vegyész

Nemzetiség: magyar

Vallás: r. kat.

Házastárs : n.a.

Gyermekei: egy lány (gyermek: két fiú)

Gyermeke 2.

Teljes név: **László Mária**

Születési hely és idő: Veszprém, 1942

Hol élt még? Baja (1942-44 és 1945-48), Budapest
(1948-1972)

Halálozási hely és idő: Budapest, 1972

Iskolai végzettség: Műegyetem (építészmérnök)

Foglalkozás: építészmérnök

Nemzetiség: magyar

Vallás: r. kat.

Házastárs: n.a.

Gyermekei: Gergely (sz. 1969)

Apa

Teljes név: **Bessenyoí Miklós** (sz. Baldesweider)

Születési hely és idő: Újbesenyő, 1885.

Hol élt még: Szeged (1897-1903), Mándok (1904-1922), Baja
(1922-1944 és 1947-48), Erk (1950-53),
Budapest (1945-47, 1948-50, 1953-56)

Halálozási hely és idő: Budapest, 1956

Iskolai végzettség: kereskedelmi akadémia

Foglalkozás: bankigazgató (1947-ig)

Nemzetiség: magyar (sváb származású)

Vallás: r. kat.

Testvérei: 14 testvér (Károly, sz. 1885 előtt)

Apai nagyapa

Teljes név: **Baldesweider**

Születési hely és idő: Újbesenyő

Hol élt még: -

Halálozási hely és idő: Újbesenyő, 1895 körül

Iskolai végzettség: n.a.

Foglalkozás: gazdálkodó
Nemzetiség: sváb
Vallás: r. kat.
Szülei: n.a.
Testvérei: n.a.

Apai nagyanya

Teljes név: n.a.
Születési hely és idő: n.a.
Hol élt még: Újbesenyő
Halálozási hely és idő: Újbesenyő, 1929 körül
Iskolai végzettség: n.a.
Foglalkozás: gazdálkodó
Nemzetiség: sváb
Vallás: r. kat.
Szülei: n.a.
Testvérei: n.a.

Anya

Teljes név: **Bessenyoői Miklósné, sz. Wyhs Elvira**
Születési hely és idő: Sátoraljaújhely, 1889
Hol élt még: Mándok (1911-1922), Baja (1922-1948)
Budapest (1948-50, 1953-62), Erk (1950-53)
Halálozási hely és idő: Budapest, 1962
Iskolai végzettség: polgári + 1 v. 2 év felső leányiskola
Foglalkozás: htb
Nemzetiség: magyar (német – svájci származású)
Vallás: r. kat.
Testvérei: Wyhs Zoltán (sz. 1890 után, megh. 1902)
Wyhs Róbert (féltestvér, cukrász, református),
Wyhs Vilma (féltestvér, férje középiskolai tanár volt Iglón)
Wyhs Béla (féltestvér, ügyvéd, Sopronban majd
Budapesten lakott, református)

Anyai nagypapa

Teljes név: **Christian Wyhs**
Születési hely és idő: Svájc, n.a.
Hol élt még: Budapest, Sátoraljaújhely
Halálozási hely és idő: Sátoraljaújhely, 1895
Iskolai végzettség: n.a.
Foglalkozás: cukrászmester
Nemzetiség: svájci
Vallás: református
Szülei: n.a.
Testvérei: n.a.

Anyai nagymama

Teljes név: **Doberstberger Gabriella**
Születési hely és idő: n.a. 1850 után
Hol élt még: Sátoraljaújhely
Halálozási hely és idő: Sátoraljaújhely, 1892
Iskolai végzettség: n.a.
Foglalkozás: htb
Nemzetiség: magyar (osztrák-német származású)
Vallás: r. kat
Szülei: Doberstberger Ferdinánd, sz. Bécs, vasútépítő mérnök,
Platz Magdaléna (sz. Gyula, 1830 körül, apja Platz János
borász, sz. Németországban a Rajna-vidéken)
Testvérei: Doberstberger Ida (sz. 1860 után, férje állatorvos volt
Királyhelmeceken)
Doberstberger Irma (sz. 1850 után, férje, Kazymir László
fővadász volt Mándokon)
Doberstberger Angéla (Hatvan 1860 – Baja, 1937), nem
ment férjhez, Gabriella nővére gyermekeit ő nevelte fel)